

Social
Research
Institute Inc.

Co-funded by
the European Union

Van kiút a cigánytelepekről? Roma lakhatási diszkrimináció és depriváció európai városokban

Szerző: Tommaso Vitale

R-HOME

Roma: Housing, Opportunities, Mobilisation and Empowerment

WP2 Jelentés

Társfinanszírozó az Európai Unió Jogok, Egyenlőség és Állampolgárság Programja (2014-2020)

Ezen jelentés tartalma kizárólag a szerző nézeteit tükrözi, és kizárólag ő vállal érte felelősséget.
Az Európai Bizottság nem vállal felelősséget a jelentésben foglalt információk felhasználásáért.

TARTALOMJEGYZÉK

01

Előszó

Összefoglaló
Köszönetnyilvánítás
Tartalomjegyzék
Előszó

02

Bevezetés és
módszertan

Lakhatási depriváció és kirekesztés
Módszertan
Összefoglaló

03

Lakhatási
körülmények

A lakásminőség szélsőséges
egyenlőtlenségei
Önkényes lakásfoglalás
Hozzáférés magántulajdonhoz
Szociális lakhatás
Átmeneti lakhatási megoldások

04

Lakhatási
diszkrimináció

A formális bankrendszerrel való viszony
Lakóhelyi szegregáció
Alacsony infrastrukturális ellátottság
Területi megbélyegzés és diszkrimináció

05

Projektek,
programok
és szakpolitikai
javaslatok a lakhatási
kirekesztés ellen

Ellentétek a jelenlegi lakhatási
politikákról való gondolkodásban

A közszféra kapacitásai és a roma
asszimilációs törekvések a jóléti ellátások
terén

Várostervezés a romák társadalmi
befogadása érdekében

Eredményes/Eredménytelen szociális
munka

06

Tanulságok

A 7 tervezési és megvalósítási elvből álló ellenőrző lista

07

Hivatkozások

08

Módszertani melléklet

Félig strukturált interjúk roma emberekkel

Félig strukturált interjúk politikai döntéshozókkal és vezető köztisztviselőkkel

Fókuszcsoportok helyi szakemberekkel

Segédlet a lakáspolitikai folyamatokkal kapcsolatos információk rendszerezéséhez

---

ELŐSZÓ

Jelen tanulmány, a *“Roma: Housing, Opportunities, Mobilisation and Empowerment”* (R-HOME)¹ projekt 2. munkacsomagjának zárójelentése. A projekt megvalósítását az Európai Unió Jogok, egyenlőség és állampolgárság programja (2014-2020) finanszírozza².

Az R-Home projekt általános célja, hogy hozzájáruljon a romákat érintő hátrányos megkülönböztetés csökkentéséhez, az alábbi konkrét célkitűzések mentén:

1. A romákat érintő hátrányos megkülönböztetés csökkentése a lakhatás területén: lakhatással kapcsolatos problémák beazonosítása; a roma emberek számára, a saját jogaik megvédéséhez szükséges módszerek és ismeretek biztosítása.
2. A romák társadalmi integrációjának támogatása, aktív részvételük elősegítése a társadalmi párbeszédben, valamint a romák és romákat támogató civilek kapacitásainak bővítése és fejlesztése.

A szegregátumokban élőknek nem csak a lakhatási nehézségekkel kell szembesülniük. Az itt élőknek az oktatáshoz, a foglalkoztatáshoz és az egészségüghöz való hozzáférés is sokkal nehezebb. Összességében elmondható, hogy a rossz lakhatási körülmények általánosságban is negatívan befolyásolják a romák társadalmi integrációját. Ez az oka annak, hogy a program fókuszában a lakhatás, a lakhatáshoz való hozzáférés áll.

A projekt átfogó céljának eléréséhez nem elég elméleti szinten vizsgálni a romák lakhatási lehetőségeit és a romákkal kapcsolatos lakhatási politikákat, gyakorlatban is meg kell ismernünk a romák személyes élményeit és történeteit.

---

¹ R-HOME projekt – Lakhatás, lehetőségek, aktivizálás, fejlesztés

² Tématerület: A romák és a romák közötti egyenlőtlenségek elleni küzdelem: REC- RDIS-DISC-AG-2018 - Pályázati felhívás a megkülönböztetésmentességgel és a roma integrációval kapcsolatos nemzeti vagy transznacionális projektek támogatására. A támogatási szerződés száma: 849199

A jelentés egy 8 partnerből álló konzorcium által végzett összehasonlító kutatás főbb eredményeit foglalja össze. A konzorciumot alkotó szervezetek a következők:

- [FONDAZIONE CARITAS AMBROSIANA, Olaszország](#)
- [ASOCIATIA CARITAS - ASISTENTA SOCIALA FILIALA ORGANIZATIEI CARTAS ALBA IULIA, Románia](#)
- [AUTONOMIA ALAPITVANY, Magyarország](#)
- [COMUNE DI MILANO, Olaszország](#)
- [FEDERACIÓN DE ASOCIACIONES GITANAS DE CATALUÑA, Spanyolország](#)
- [FONDATION NATIONALE DES SCIENCES POLITIQUES, CEE, Franciaország](#)
- [TARKI Társadalomkutatási Intézet Zrt, Magyarország](#)
- [UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI MILANO-BICOCCA, Olaszország](#)

Weboldal: <https://rhome.caritasambrosiana.it/>

További információ a projektről: europa@caritasambrosiana.it

ÖSSZEFOGLALÓ

A kutatási jelentés a magukat romának valló emberek megfelelő lakhatáshoz való hozzáféréseinek problémáiról szóló kvalitatív felmérés főbb eredményeit mutatja be.

A felmérés **128 kvalitatív mélyinterjún** és **10 fókuszcsoporton** alapul. 101 mélyinterjú hátrányos helyzetű és szegregált környezetben élő roma emberekkel készült, 27 interjú pedig helyi, regionális és országos szintű politikai döntéshozókkal, közigazgatási tisztviselőkkel és aktivistákkal. Franciaországban **Párizs**, Olaszországban **Milánó**, Spanyolországban **Barcelona** nagyvárosi területét, Magyarországon **Gyöngyös** és **Miskolc** városát, Romániában pedig Erdély történelmi régiójának két települését, **Marosvásárhelyt** (Maros megye) és **Sepsiszentgyörgy** (Kovászna megye) Órkő városrészét vizsgáltuk.

E kutatási jelentésnek nem a különböző esetek városi és területi sajátosságainak összehasonlítása a célja, hanem az, hogy rávilágítson a lakhatási problémákkal küzdő romák fő problémáira. Az elemzés összegzi a szakértőkkel és politikai döntéshozókkal készített interjúk és fókuszcsoportok tapasztalatait, amelyekben a szociális lakhatás lehetséges megújításáról, a jelenlegi bérlakás rendszer javításának

fontosságáról, valamint a szegregált városrészek helyzetéről esett szó.

A jelentés három fő részre tagolódik: a **lakhatási körülményekre**, a lakhatási **diszkriminációra**, harmadikként pedig a **szakpolitikára** és szakpolitikai eszközökre. A következtetések több, kutatásból fakadó tervezési és megvalósítási alapelvet is kiemelnek.

Az egyik legfontosabb ezek közül, a többszintű (helyi, regionális és nemzeti) **szakpolitika ösztönző funkciója**, ami miközben minőségi lakáskínálatot és városi szolgáltatásokat biztosít, csökkentheti a cigányellenességet is. A **romákkal szembeni rasszista attitűd megváltoztatását** a lakáspolitikai lényeges mozgatórugójának tekinthetjük. A cigányellenesség elleni küzdelem előremutató, politikaorientált célként jelenik meg.

A második kiemelt szempont a **helyi ismeretek fontossága**, az érintettek meghallgatása, a velük folytatott párbeszéd és társadalmi konzultáció, a problémák minél pontosabb feltárása érdekében. Így feltérképezhető a **hátrányos helyzetű városrészek társadalmi tőkéje** is, amire a hatóságok a városrészek gazdasági helyzetének javítása során építeni tudnak. A különböző részvételi és konzultációs folyamatokba így nem csak a kevésbé legitim és kevésbé elismert közösségi képviselők, hanem közvetlenül a polgárok is bevonhatók.

A kutatás kiemelt egy, a lakáspolitikai végrehajtásának politikai dinamikájával kapcsolatos fontos szempontot, nevezetesen a kommunikációs és információs torzításokat. Erőteljes egyetértés mutatkozott a **tisztább és átláthatóbb, ismert és elismert elosztási és kijelölési szabályok** fontosságában. Ebben az összefüggésben az aktivisták, érintettek, szociális munkások és politikai döntéshozók is hangsúlyozták a lakáspolitikák szisztematikus értékelésének hiányát, mind a minőségi lakásellátás, mind a közösségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés és azok támogatása tekintetében. A közpolitikák feltérképezése és megfogalmazása érdekében egy mutatórendszer segíthetné a konzultációt a civil társadalommal az általa támogatott közpolitikákról, figyelembe véve az általa támogatott közösség sajátos szükségleteit és a helyi környezet kihívásait.

Ebben a keretben a kutatások **erős bizonyítékként** szolgálnak a **romák etnikai és faji megkülönböztetéséről**, valamint a méltányossági intézkedések fontosságáról, és arról, hogy a különböző kormányzati szinteken nemcsak praktikus és politikai megoldásokat kell találni konkrét kérdésekre, hanem a romákat is el kell ismerni, mint a végrehajtásukhoz szükséges kompetens és képzett szereplőket. Fontos hangsúlyozni, hogy a lakáselosztás és a lakhatás javítását célzó eszközök tervezésekor figyelembe kell venni a helyi sajátosságokat, a területi egyenlőtlenségeket és a források területi elosztásának egyenlőtlenségét, hogy ne "feledkezzenek el" a leginkább rászorulókról, a **diszkriminációval szemben**

megfelelő eszközök álljanak rendelkezésre, valamint hogy az eredményeket világosan kommunikálni lehessen.

Míg a hatóságok és a politikai döntéshozók politikai akarata és hozzáállása - beleértve az intellektuális attitűdöt is - a romákkal szemben egyértelműen központi tényezőként jelenik meg, a kutatás a pusztán politikai akaraton túl más dimenziókra is rávilágít, amelyek a teljes lakhatási politikára irányulnak. Különösen **a végrehajtó személyzet és a szociális munkások képzettségének és készségeinek fontossága** merül fel, mint nagy jelentőségű, külön figyelmet igénylő kérdés.

Az európai diszkriminációellenes jogi keret segít a politikai erőforrások mozgósításában a kihívásoknak megfelelő lakhatási politika folytatása érdekében, a különböző érintett köz- és magánszereplők elkötelezettsége révén, függetlenül a politikai változások és mandátumváltások bizonytalanságaitól.

Emellett nagy hangsúlyt kap az is, hogy nem egyetlen közpolitikai eszközt kell előnyben részesíteni, hanem **a lakhatási integrációs eszközök széles választékát** kell biztosítani, hogy elkerülhető legyen az etnikai kategóriák szerinti tömeges beavatkozás. Ehelyett a beavatkozást személyre szabottan, az emberek szükségletei és képességei alapján, családi kötődéseikkel és kötelezettségeikkel összhangban kell megvalósítani.

Hasonlóképpen központi területként jelenik meg **a bankokkal, és általában a pénzügyi feszültségekkel és nehézségekkel kapcsolatos szociális támogatás**. Bár az elemzett tapasztalatok többsége összességében negatív, gyakran epizodikus, véletlenszerű és néha büntető jellegű, az általunk megismert szereplők komolyan elgondolkodtak azon, hogyan lehetne az embereket jobban támogatni.

Végezetül, a lakáspolitikai eszközök elemzése során közös pontként merült fel, hogy **nagyobb figyelmet kell fordítani a leghátrányosabb helyzetben lévőkre**. Úgy tűnik, hogy számos beavatkozás csak a jobb státuszú és képzettebb embereket részesíti előnyben a lakhatási nehézségek közepette, vagyis azokat, akik a lakhatási integráció és a pénzügyi önállóság szempontjából a legsikeresebbnek tűnnek. A legnehezebb helyzetben lévőket pedig büntetik, mivel őket kevésbé megbízhatónak, a pénzügyi önállóság szempontjából veszélyeztetettebbnek tekintik. Ezzel a helyzettel szemben a jelentés rámutat arra, hogy az általunk megkérdezettek fontosnak tartanak olyan, a jelenleginél támogatóbb és **befogadóbb intézkedések** megtervezését és végrehajtását, amelyek kifejezetten **a legnehezebb helyzetben lévő embereknek szólnak**.

A Szövetség a cigányellenesség ellen kiemeli: *a cigányellenesség kifejezés - a többség által a "cigányok" képzeletbeli külső csoportjának kivetítésére hivatkozva, amely egyben egy belső csoportot is konstruál - analitikusan pontosabb, és egyértelművé teszi, hogy más csoportok - szintik, vándorok, manouche-ok, egyiptomiak - ugyanúgy érintettek.*

Antigypsyism. Egy Hivatkozási Lap, [www. antigypsism.eu](http://www.antigypsism.eu), 2016. 6. o.

5

7 VÁROS

10 FÓKUSZCSOPORT

128 INTERJÚ

LAKHATÁSI KÖRÜLMÉNYEK:

Ez a fejezet a főbb lakhatási körülményeket mutatja be, rámutatva a szélsőségesen rossz lakásminőségre, a lakásfoglalásokra, valamint a magántulajdonhoz vagy szociális lakásokhoz jutott emberek életútjára. Kitér az átmeneti szállásokkal és az etnikai alapú szállásokkal kapcsolatos problémákra is.

LAKHATÁSI DISZKRIMINÁCIÓ:

Ez a fejezet a hivatalos bankrendszerrel való kapcsolatot, a lakóhelyi szegregáció problémáit elemzi, valamint a rossz közműellátással rendelkező helyeken élő romákat, mint a területi megbélyegzés és diszkrimináció érintettjeit mutatja be.

PROJEKTEK, PROGRAMOK ÉS SZAKPOLITIKAI

JAVASLATOK: Az utolsó rész felvázol néhány megvalósított lakhatási programot, bemutatja azok eredményeit, valamint a tervezéshez, beruházásokhoz és a szociális munkához szükséges kapacitásokat.

A jelentés lezárásaként **7 tervezési és végrehajtási alapelvet**

emelünk ki a lakáshiány és a diszkrimináció által leginkább érintett emberek felé irányuló fejlesztési politikához.

Az interjúk nemcsak tényyszerű információkba, hanem a lakáspolitikával, a szegregációval, a környékbeli erőforrásokkal és problémákkal, a bűnözéssel és a biztonsággal kapcsolatos **személyes tapasztalatokba** is betekintést nyújtottak a COVID-válság előtt és alatt.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez a tanulmány nem készülhetett volna el a **Filip Markovic** munkái és írásai által nyújtott párbeszéd és inspiráció nélkül.

Az R-Home program partnerszervezetei teljes mértékben elkötelezettek voltak az interjúk készítésében, a dokumentumok és anyagok összegyűjtésében, a fókuszcsoportok szervezésében: ezúton is köszönjük nekik az elkötelezettséget és szorgalmat.

Ezenkívül köszönjük azoknak az embereknek, akikkel interjúkat készítettünk és beszélgettünk, a végtelen órákat, amelyeket mindenféle juttatás nélkül felajánlottak nekünk. **Nagyon reméljük, hogy ez a jelentés segíti őket a lakhatási körülményeik javításában és a diszkriminációval szembeni küzdelemben.**

Külön köszönetet szeretnénk mondani mindazoknak **a szakembereknek, állampolgároknak, aktivistáknak, politikai döntéshozóknak és kutatóknak, akik a COVID-19 világjárvány legnehezebb hullámai alatt is szakítottak időt arra, hogy válaszoljanak kérdéseinkre.** Ez a jelentés nem készülhetett volna el nélkülük és az ő szavaik adtak értelmet a COVID-19 válság által érintett roma lakhatási nélkülözés és diszkrimináció elemzésének.

BEVEZETÉS ÉS MÓDSZERTAN

Lakhatási depriváció és kirekesztés

“Az emberek otthonának mérete és berendezése nem hamis mutatója a helyzetüknek.”

W.E.B. Du Bois (1903 [2007], 95. o)

Csaknem 120 éve, hogy W.E.B Du Bois amerikai tudós az emberek otthonainak alapos tanulmányozására szólított fel, az iskolázottságuk, egészségük és vagyonuk felmérésén túl. Az alkalmazott társadalomtudományok és emancipációs kutatások alaposan feltárták a társadalmi viszonyokat és intézményeket, azonban sokkal kevesebb figyelmet szenteltek a lakhatásra, mint javak és mint emberi jog (Pattillo 2013). Az afroamerikaiak lakhatási körülményeit vizsgálva az USA-ban, Du Bois az életlehetőségeket strukturáló erők feltérképezésével foglalkozott. Azt állította, hogy az otthonok és a lakások minőségénél semmi sem mutatja meg jobban egy társadalom faji rétegződését, mivel azt fizikai, térbeli, társadalmi, politikai, gazdasági és szimbolikus tényezők határozzák meg.

A romák minden európai országban a leginkább gyűlölt és megbélyegzett etnikai csoport, akiket a helyi és nemzeti társadalmak megkülönböztetnek és "másoknak" tekintenek (Sam Nariman et al., 2020). Az elmúlt négy évtizedben a lakhatás piaci javakká válásának megnövekedett szintje a szociális lakhatás visszamaradásával kombinálva a szegény embereket még kiszolgáltatottabb helyzetbe sodorhatta. A növekvő egyenlőtlenségek idején azonban a lakhatás növekvő megfizethetlenségére úgy tekintünk, mint a mai problémák diagnosztizálásának és a szakpolitikai megoldások kidolgozásának elégtelen módjára. Az európai országokban nemcsak a szegényeknek kell küzdeniük a mindennapi élet költségeinek megfizetéséért, hanem ezen felül az etnikai és faji kisebbségek halmozottan hátrányos helyzetbe kerülnek (Krysan és Crowder 2017).

A romák esete különösen szembeötlő. Általános egyezményként a "roma" általános kifejezést használjuk számos különböző csoportra (Roma, Sinti, Kale, Romanichels,

Boyash, Ashkali, Egyptians, Yenish, Travellers, Dom, Lom, Gypsies stb.), amelyeket az Európai Tanács a fent említett európai roma csoportok képviselői és különböző nemzetközi szervezetek (EBESZ-ODIHR, Európai Bizottság, UNHCR és mások) ekként azonosítanak. 2010-ben az Európai Bizottság azonosította a romák életkörülményeit meghatározó különböző kontextusokat (COM/2010/0133), amelyeket később az "Európai Bizottság - Mi működik a romák integrációja érdekében az EU-ban - szakpolitikák és modell-megközelítések" című dokumentumban (2012) felülvizsgált. Tanulmányunk az öt leggyakoribb roma életkörülmény közül négyet vesz figyelembe:

- Roma közösségek, amelyek etnikai koncentrációval, (szélsőséges) szegénységgel és nélkülözéssel jellemezhető városi vagy külvárosi negyedekben vagy városrészekben élnek;
- Szegregált vidéki településeken élő roma közösségek, melyeket a kisvárosoktól és falvaktól való elszigeteltség és a szélsőséges nélkülözés jellemez;
- Az EU-n belül mozgó roma migránsok és roma uniós állampolgárok, akik általában kelet- és közép-európai országokból származnak, gazdasági megfontolások motiválják őket, és általában letelepedett életmódra törekszenek;
- Integrált városi és külvárosi negyedekben élő roma közösségek.

Így nem vesszük figyelembe a roma utazókat, akiknek szükségletei a mozgó lakóhely/lakás körül artikulálódnak, és a hagyományokban (és/vagy szezonális foglalkozásokban) gyökereznek, és szintén kisebbséget alkotnak az európai roma népességen belül.

Módszertan

A jelentésben a 128 interjún és 10 fókuszcsoporton alapuló kvalitatív kutatás eredményeit tárgyaljuk, amely a romák lakhatási helyzetével kapcsolatos nyomort és diszkriminációt vizsgálta 5 európai térségben: Barcelona (Spanyolország), Gyöngyös/Miskolc (Magyarország), Milánó (Olaszország), Párizs (Franciaország), Marosvásárhely (Románia).

John N Robinson amerikai szociológus (2021), Du Bois (1935) faji "bér" koncepcióját alapul véve meghatározta, hogy a rasszizmus úgy alakítja a piacokat, hogy azok egyes nem-elitéknek viszonylag megfizethetővé válnak, másoknak viszont nem. Ebben a jelentésben néhány, Du Bois megközelítése által inspirált *kvalitatív mechanizmust* vizsgálunk egy mélyebb rétegződési folyamat gyakorlati hipotézisét alapul véve, "melynek során az állami intézkedések és gyakorlatok az embereket strukturálisan különböző piacokba sorolják" (Robinson, 2021, 322. o.), így erős etnikai megosztottsággal elválasztva a beépített kiváltságokkal rendelkezőket az ezekkel nem rendelkezőktől, beleértve a lakhatás megfizethetőségét - a romák nagyrészt ezutóbbi kategóriába tartoznak.

Bár a jelentésben megvitatjuk, hogy az állami szakpolitika és intézkedések hogyan szorítják a romákat színvonal alatti lakhatási körülmények közé, ez a dokumentum nem szakpolitikai elemzés, így nem vizsgálta a lakáspolitikai összetettségét az öt kontextusban, és nem áll szándékában az Európai Unióban élő romák kiszolgáltatottságának teljes komplexitását feltárni. Egy olyan kvalitatív kutatás eredményeiről számol be, amelynek célja a romák körében tapasztalható diszkrimináció érzésének és érzékelésének feltárása, valamint a lakhatási diszkrimináció által a romák életlehetőségeit hátráltató tényezők vizsgálata. Nem törekszünk arra, hogy az összképet tárgyaljuk. A lakhatási diszkrimináció a közpolitikán belül, valamint az ingatlan- és jelzálogpiacok szabályozásában történik, aminek következtében a romák a jóléti állam különböző "szintjeire" és marginális piacokra szorultak vissza, amelyek (néhány kivételtől eltekintve) nagyrészt nélkülözik az intézményi támogatást. Világos az ilyen lakhatási diszkrimináció hatása, mivel sok roma jelenleg nem egyenlően fejlett városrészekben és helyeken él, ami alacsony esélyekkel és magas hátrányokkal ruházza fel őket.

Ezért a lakhatási diszkriminációt és a nélkülözést az általunk megkérdezett emberek szemszögéből vizsgáljuk. Az egyes esettanulmányok bemutatása helyett az általunk megkérdezett romák szemszögéből kirajzolódó főbb jellemzők összehasonlítását választottuk. Az ezeken alapuló következtetéseinket néhány politikai döntéshozó, köztisztviselő, roma jogvédő aktivista és szociális munkás véleményével egészítettük ki. Az ő beszámolóikat nem ahhoz használtuk fel, hogy objektív ismereteket szerezzünk a lakhatási politika folyamatáról és annak a romák befogadására és lehetőségeire gyakorolt hatásairól. Ehelyett összehasonlító kvalitatív kutatással kívánunk hozzájárulni a romák lakhatási diszkriminációjáról szóló meglévő szakirodalomhoz és a jelenlegi vitákhoz: hozzájárulásunk korlátozott terjedelme segít részletesebb képet kapni a lakhatással kapcsolatos viselkedésről, attitűdökről, érzésekről és tapasztalatokról 5 különböző országban.

Azért döntöttünk a kvalitatív interjúk mellett, mert az ilyen interjúk különleges erőssége "abban rejlik, hogy képesek spontán jelentéskereteket feltárni". Egy meglehetősen strukturált és félig standardizált kvalitatív módszert (Quilgars et al. 2009) alkalmaztunk az összehasonlítható eredmények elérése érdekében. Az adatok kezelése nem a divergens megközelítést, hanem az országhasonlóságokat részesítette előnyben (Kemeny & Lowe, 1998). Ezt a megközelítést indokolja a romák egy részének részleges transznacionalizmusa, de a szakirodalomban található korábbi eredmények is, amelyek megmutatják és hangsúlyozzák, hogy a lakástulajdonlásról szóló beszámolók igen hasonlóak egyes országokban még akkor is, ha hasonló vizsgálatot még nem végeztek konkrét etnikai kisebbségekkel, és az e lakhatással kapcsolatos nézeteket nem hasonlították össze a bérlettel kapcsolatos nézetekkel, ahogyan mi tettük (Jones et al. 2007). A lakáspiacokon és -szolgáltatásokban tapasztalható diszkrimináció témája segített a lakásélménynek tulajdonított jelentések közötti különbségek és hasonlóságok elemzésében. A háztartások lakhatással kapcsolatos döntéseinek "megértését" célzó kvalitatív összehasonlító tanulmányokkal ellentétben a diszkriminációval kapcsolatos kiindulópont lehetővé teszi, hogy több érzelmi és a helyi környezettel való kapcsolatot, a hovatartozást, identitást, a

közösség és biztonság közötti feszültségeket, valamint a kevésbé "stratégiai" vagy számításon alapuló narratívákat vizsgáljuk (Ford és Quilgars 2001).

Keretrendszerünk lehetővé tette számunkra, hogy megragadjuk a magán- és közszereplők romákkal szembeni bizonyos diszkriminatív magatartásának a jelentését, és annak jelentőségét a roma háztartások számára a különböző országokban. Emellett az országok hasonlóságai szerinti megközelítés általában könnyebben értelmezhető és jobban értékeli az aktívisták, szociális munkások és köztisztviselők, akiknek ez a jelentés szól.

Tartalom

A jelentés első fejezetében az általunk megkérdezett roma családok lakhatási körülményeivel kapcsolatos főbb eredményeket vizsgáljuk. Néhány fő téma, amellyel ebben a fejezetben foglalkozunk: a rendkívül rossz minőségű épített környezet és anyagi körülmények; a lakásfoglalások jelentősége a lakhatási életpályában; a lakástulajdon jelentősége; a szociális lakhatás szerepe; az átmeneti szállások sajátos konfigurációi; a "roma táborok" szélsőséges etnikai kizorulása.

A második részt a lakásszektorban tapasztalható diszkrimináció vizsgálatának szenteltük. Megvitatjuk, hogy egyes tapasztalatok a diszkriminatív magatartás hatásaként fogalmazódnak-e meg, és ha igen, miért, míg máskor a diszkrimináció érzékelése kevésbé hangsúlyos. Négy alfejezet tárgyalja a bankszektorral való kapcsolatot, a szélsőséges etnikai és társadalmi lakóhelyi szegregációval kapcsolatos problémákat; a közművek és alapvető infrastruktúrák hiányát; valamint a szomszédsági szintű viták és megbélyegzés problémáit.

A harmadik fejezet a lakhatási diszkrimináció csökkentésére irányuló projekteket, programokat és szakpolitikai eszközöket vizsgálja. Ez a rész nem egy teljes, összehasonlító elemzés, hanem kiemel néhány olyan pontot, amelyet maguk a romák, valamint néhány politikai döntéshozó és szociális munkás vetett fel. A fejezet célja, hogy elemezze az inkluzív politika lehetséges következményeit az eredmények szempontjából, figyelembe véve azokat a visszas hatásokat is, amelyeket a szereplők megvitattak velünk. Egy alfejezetet szentelünk a nyomornegyedeknek, és az ebben élő romákat célzó lakáspolitikai eszközöknek, beleértve a szegmentált integráció problémáinak megvitátását. A várostervezés szakpolitikai eszközei is említésre kerülnek, és kitérünk néhány, a szomszédsági kohézió elősegítését célzó konfliktuskezelő programra, bár ezek ritkák és nem túl hatékonyak. A fejezetet a veszélyeztetett lakhatási körülmények között élő romák felé irányuló szociális munka főbb erősségeinek és gyengeségeinek, valamint az ebből fakadó viszonylagos frusztrációnak a tárgyalása zárja.

A végkövetkeztetések között megvitatjuk a kutatás néhány fontosabb tanulságát. A fókuszcsoporthoz és az interjúban hangsúlyozott főbb elemek közül kiemelünk néhány, a szakpolitikák kialakításával és végrehajtásával kapcsolatos elvet. A felmérés kvalitatív

felépítése nem teszi lehetővé az öt régióban élő marginalizált roma közösségek lakhatási körülményeinek szisztematikus összehasonlító elemzését. A romák és a többi érdekelt fél által elmondottakat komolyan véve felsorolunk hét kulcsfontosságú elvet, amelyek mindegyik összefüggésből kirajzolódnak, és felértékelik a romák azon törekvését, hogy lakható otthonokban éljenek.

A melléklet további információkkal szolgál a kutatási módszerekről és annak szabályairól.

LAKHATÁSI KÖRÜLMÉNYEK

A lakhatás bizonyítottan nagymértékben befolyásolja az egészségügyi, oktatási és általános jóléti eredményeket (Gehrt et al., 2019). A társadalom egészének állapotát mérő barométernek tekinthető, amely "számos gazdasági, társadalmi és pszichológiai csatornán keresztül befolyásolja az egyén jólétét" (Balestra et al., 2013). Ebben a fejezetben az általunk megkérdezett száz roma interjúalany lakhatási pályafutását, lakhatási tapasztalatait és lehetséges lakhatási töréspontjait mutatjuk be.

A lakhatás állapota nem csak az épített környezethez kapcsolódik. Kezdjük B., egy 35 éves nő esetével, aki Gyöngyösön, egy Budapeستől 75 km-re fekvő közepes méretű városban él. A város profitál a budapesti agglomeráció általános fejlődéséből, jó a kapcsolata a fővárossal, így a munkanélküliségi ráta évek óta alacsony. B. egy roma negyedben, a Durandában lakik, bár nem ezt tartják a legrosszabbnak. A kb. 800 lakosú Duranda a város szélén található. B. férjével és három gyermekével él egy házban, amelyet édesanyjától örökölt, a ház tulajdonjoga azonban nem tisztázott, mivel nincs bejegyezve a földhivatalban. A ház korábban két részből állt, de az egyik összedőlt, a most használt pedig nagyon rossz állapotban van: az egyik főfal kidőlőben van, a kémény veszélyes és instabil.

Az otthon egy nagy lakótérből áll, de nincs külön helyiség a gyerekeknek. A házban nincs vezetékcső, és nincs fürdőszoba sem. Mégsem ezek az életkörülmények magyarázzák, hogy B. és családja miért szeretne elköltözni: amire vágnak, az az, hogy elhagyják a biztonságot nélkülöző környéküket. Ahogy B. magyarázza: "Nem akarom, hogy a gyerekeim itt nőjenek fel, drogosok között. Ugyanolyanok lesznek, itt nincs mit csinálni". Az utcán rendszeresen az erőszakos bűncselekmények, az interjút követő héten egy rendőrségi razzia során letartóztattak két kábítószer-kereskedelemmel vádolt személyt.

B. élettársa már tíz hónapja dolgozik a helyi pelenkagyárban. Viszonylag magas (250.000 Ft / 690 euró) bruttó fizetést kap, de több korábbi tartozása is befolyásolja a család havi bevételét. Az egyik ilyen tartozás egy távközlési számla, amely akkor jött össze, amikor egy "ismerős" meggyőzte őket, hogy vegyenek egy háromszázezer forintos (900 eurós) telefont a távközlési cégtől részletekben fizetve (gyakorlatilag hitelre). Az "üzletemberek" húszezer forintot (55 eurót) adtak a telefonért, de a család ma is 520 ezer forinttal (1440 euróval) tartozik a cégnek. B. családja formálisan eladósodott, és ezzel a státusszal nem kaphatnak

állami támogatást lakhatáshoz, sem hitelt, nemhogy jelzáloghitelt hagynának jóvá nekik. B. és férje már többször jártak az önkormányzati hivatalokban, de még soha nem kaptak ajánlatot megfizethető bérlakásra. Úgy gondolják, hogy a kiutat jelenlegi helyzetükből egy nyolcvanas években épült, kényelmes ház megvásárlása jelentené a szomszédos faluban. Több szomszédjuk már elköltözött a Durandából, köztük néhány rokonuk is, és többségük ebben a szomszédos kisvárosban talált új lakást. Az ő jelenlétük vonzó számukra - nem akarnak teljesen idegen környezetbe költözni - és segítségükkel keresnek megvásárolható házat. A fent említett adósságon kívül saját forrással nem rendelkeznek, jelenlegi ingatlanjuk pedig gyakorlatilag piacképtelen.

A magyar állam 2018 óta meglehetősen bőkezű hitel- és lakástámogatási programot biztosít, amely a középosztályt és az alacsony jövedelmű családokat célozza meg. A szegény háztartások azonban nem férhetnek hozzá a 'CSOK' nevű támogatáshoz. B. és családja már kért segítséget egy 'CSOK' ügyintézőtől a nyomtatvány kitöltéséhez: a családban mindannyian funkcionális analfabéták, az ügyintézés bonyolult, a követelmények pedig nehezen érthetőek. A mindennapi ügyintézésben nem kapnak segítséget semmilyen szervezettől, sem közhivataloktól. Gyenge konfliktuskezelési készségeik hozzájárulnak ahhoz, hogy nehezen jutnak segítséghez: az adminisztratív akadályok, a hivatalok barátságtalan légköre (velük, mint romákkal szemben) és analfabétizmusuk miatt az ügyintézésrel való találkozások során elveszítik türelmüket, elvesztik a köztisztviselők figyelmét vagy támogatását. Ezért B. jövőjével kapcsolatos elvárásai a térbeli mobilitáshoz és a kilépési stratégiához kapcsolódnak: elhagyja a környéket, biztonságosabb helyet talál, követi a barátokat és rokonokat egy új élet felé. Mindazonáltal B. és családja számára ez lehetetlennek tűnik, hacsak nem sikerül belépniük a lakáspiacra és új házat vásárolniuk. Mivel B. jelenlegi háza tisztázatlan tulajdonjogokkal és jelentős károkkal rendelkezik, szinte egyáltalán nincs piaci értéke. Ebben a helyzetben az új ház vásárlása lehetetlen célnak tűnik. B. megrekedt.

Az, hogy B. ilyen életkörülmények között rekedt, sok különböző, egymással összefüggő mechanizmus és folyamat eredménye. B. esete nem általánosítható, de igen érdekes, mivel lehetővé teszi számunkra, hogy belelássunk a lakhatási körülmények összefüggéseibe sok különböző társadalmi-térbeli tényezővel, többek között az etnikai lakóhelyi szegregációval, az infrastruktúra és a közművek (szennyvízrendszer) hiányával, a leromlott állapotú épített környezettel, magas bűnözéssel és a biztonság hiányával, az írástudatlansággal, az olyan szegénységellenes politikával, amely a közép- és alsóbb rétegeket célozza meg, de a legszegényebbeket nem, a bankrendszerből való kirekesztéssel, a hivatali etnikai megkülönböztetéssel, alacsony színvonalú közszolgáltatásokkal és iskolai ellátással, a közvetítés és konfliktuskezelés hiányával, a pénzügyi oktatás vagy támogatás hiányával, az egyértelmű tulajdonjogok hiányával és a hatástalan szociális munkával.

B. és családja esetén túlmutatva az általunk készített kvalitatív interjúk lehetővé teszik ezen mechanizmusok feltárását, és hogy rámutassunk a legkiszolgáltatottabb romák lakhatási körülményeinek fő jellemzőire. Nyilvánvaló, hogy a körülmények családonként, kontextusonként és országonként nagyon eltérőek, azonban néhány közös jellemzőt ki lehet emelni, míg néhány eset tanulsággal szolgálhat más kontextusok és országok számára.

A lakásminőség szélsőséges egyenlőtlenségei

Az általunk megkérdezettek közül sokan rendkívül rossz körülmények között élnek. Romániában például egy 70 éves marosvásárhelyi asszony a férjével egy kis szobában lakik, ahol nincs víz és gáz a házban. Nincs konyhájuk és fürdőszobájuk sem. Mosakodásukat egy táliban végzik, a vizet egy külső, nyilvános szivattyúból hozzák. Ebben a kis szobában a főzéshez és a fűtéshez fával tüzelnek. Csejden (Cotuș) él egy másik interjúalanyunk, akinek szintén nincs fürdő és konyha a házában. A 47 éves M. férjével és három gyermekével az Őrkői roma telepen él, egy egyszobás, víz nélküli lakásban. Az áramot a szomszéd biztosítja számukra. Maroszentgyörgyön (Sângeorgiu de Mureș) egy 60 éves asszonnal beszélgettünk, aki jelenleg fiatalabb nővérével és annak kisfiával él. Mindannyian egy szobában laknak, konyha és fürdőszoba nélkül, fával főznek és fűtenek. Bár van villany a házukban, folyóvíz vagy gáz nincs. Amikor ez a nő fiatal volt, egy 4 szobás, 2 fürdőszobás és konyhás lakásban élt. A szülei azonban kénytelenek voltak eladni a lakást, mert nem tudták fizetni a számlákat. Miután eladták a lakást, megvették ezt az egyszobás otthont, ahol jelenleg a gyermekeik élnek.

A párizsi nagyvárosi régióban az általunk megkérdezettek többsége kunyhókban, sátrakban, konténerekben vagy lakókocsikban élt vagy él, akár csak Milánóban. Az átmeneti és szükségsszállások egyágyas szobákat kínálnak, mint például a párizsi külvárosokban található "szociális szállodák" vagy a milánói átmeneti központok. Így nagyon gyakori az, hogy az emberek egy nagyon zsúfolt egyszobás térben élnek, általában saját konyha nélkül, vagy egy konyhán kell osztozniuk. Szinte minden interjúalanyunk számára ismerős ez a helyzet. Sok esetben, különösen Párizsban és Milánóban az interjúalanyok többször éltek az autójukban a gyermekeikkel a kilakoltatásokat követő időszakokban, amíg nem találtak egy új nyomornegyedet vagy raktárépületet ahol letelepedhettek, vagy legalább egy helyet, ahol sátrat vagy ideiglenes kunyhót állíthattak fel.

Marosvásárhely közelében, Sepsiszentgyörgyön, egy általunk megkérdezett 30 éves nő a férjével együtt vásárolta meg egyszobás házát abból a támogatásból, amelyet első gyermeke születése után kapott. Gyermekkorában mindenük megvolt a szülői házban: egy szoba, konyha, fürdőszoba. Jelenleg három gyermekükkel együtt élnek egy aprócska helyen. Amikor neki vagy a férjének mosakodnia kell, megkérik a gyerekeket, hogy menjenek ki játszani az utcára. A házukban nincs víz, ezért a nyilvános szivattyúból kell vizet hozniuk, azt felforralni, majd egy táliból mosakodni. A család hely hiányában nem tudja kibővíteni egyszobás házát.

A fürdőszoba és a folyóvíz hiánya súlyos következményekkel jár az egészségre és a jólétre, ami a COVID-19 világjárvány kitörésekor rendkívül sérülékeny helyzetet teremtett. Marosszentgyörgyön a megkérdezett család rossz életkörülményei valóban kihatottak a gyermekek egészségére. Mielőtt építettek volna egy beltéri mosdót egy kültéri WC-t használtak, amelyet a szomszédokkal osztottak meg. A közös WC rossz higiéniai körülményei miatt a lányuk többször is megfertőződött. Franciaországban és Olaszországban sok nyomornegyedben nincsenek vegyi WC-k, vagy az állam, illetve a helyi hatóságok által biztosított minimális közművek. Ugyanez a helyzet a Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban található foglalt raktárakban is. Egyes romániai és magyarországi kisvárosokban és falvakban sok házban nincs szennyvízelvezetés, vagy a háztartások jó része osztozik ugyanazon a mosdón. A fürdőszoba közös használata a családok sokasága között folyamatos veszekedéseket és mikrokonfliktusokat szül.

Önkényes lakásfoglalás és informális bérlemények

A zsúfolt lakhatási körülmények, az egy szobából álló lakások, bizonytalan lakhatási formák mellett, gyakran találkozunk az önkényes lakásfoglalás jelenségével is. A házfoglalások – egyes országokban – nagyon fontos köztes lépést jelenthetnek egy rendkívül bizonytalan lakhatási helyzetből, egy stabilabb helyzetbe való átlépéshez.

Barcelonában a La Mina negyedben beszélgettünk egy 30 éves roma férfival, aki házas, 2 gyermeke van, és egy szociális bérlakásban lakik (kb. 70 m²-es, 3 hálószobával, fürdőszobával, konyhával, étkezővel és erkéllyel). A lakáshoz egy állami sorsoláson keresztül jutott, és mindössze 150 eurót fizet havonta. Lakhatási életútja során több lakást is megjárta miután a szülei házában élt, többek között magánbérbeadótól is bérelt, de hivatalos szerződés nélkül. Előfordult, hogy "elfoglalt" egy-egy házat: nem minden önkormányzati bérlakást osztottak ki, sok maradt üresen, amelyeket aztán családok foglaltak el. A házfoglalások általában nem jelentettek olcsó megoldást: 600 eurós bérleti díjat fizetett a lakásért egy olyan csoportnak, amely részt vett az épület elfoglalásának lebonyolításában. Számára a házfoglalások drágák voltak és nehéz döntésnek bizonyultak, de lehetővé tették számára és családja számára, hogy elhagyják a magas bűnözési rátával rendelkező környéket, ahol úgy érezte, hogy nem tudja biztonságosan felnevelni a gyermekeit. A család a biztonságosabb és csendesebb Bon Pastor negyedben foglalt el lakást. A szomszédságban a férfi a munkájára tudott összpontosítani, ami fontos lépés volt ahhoz, hogy később szociális bérlakást kapjon La Minában, ahol találkoztunk vele.

Hasonló helyzetet találtunk egy 30 éves, házas, kétgyermekes roma nő esetében is. Portugáliában született, de Barcelona La Mina negyedében él, szociális bérlakásban. Mielőtt oda érkezett volna, hosszú lakhatási pályát futott be. A Besós negyedben bérelt lakást, de

otthagyta, mert túl sok volt a drogos és drogdíler. A férjének dolgoznia kellett, ő pedig félt egyedül maradni a lakásban. Így végül La Minában béreltek egy lakást a magánpiacról, azonban a tulajdonos kirúgta őket. Ennek következtében végül a Bon Pastor negyedben foglaltak el egy lakást, ahol 3 évig éltek. Erre a lakásra vonatkozóan megpróbálták megegyezni a tulajdonossal és bérleti díjat fizetni vagy megvásárolni, de nem jártak sikerrel a tárgyalások során. Miközben elfoglalták a lakást, értesültek arról, hogy nyilvános sorsolást tartanak La Minában a megfizethető lakásokért. Ezen a sorsoláson sikerrel jártak, és felajánlottak nekik egy lakást, amelyben jelenleg is élnek. A sorsolást követően egy évbe telt, mire aláírták a szerződést, amit évente újítanak meg, ha a befizetések rendben vannak. Ezenkívül minden évben lehetőségük van arra, hogy megvásárolják a lakást.

Ezzel szemben Milánóban a lakásfoglalások kevésbé tűnnek hatékony megoldásnak a jobb lakhatás felé való úton. Bizonyítja ezt D. története, aki egy milánói önkormányzati "táborban" született, ahol addig élt, amíg meg nem nősült, és el nem foglalt egy önkormányzati tulajdonú bérlakást, ahol felnevelte gyermekeit. Körülbelül 15 évig élt ott, egy néhány hónapos időszakot kivéve, amikor kénytelen volt egy lakókocsiban lakni, mivel kilakoltatták a lakásból. A legutóbbi kilakoltatás után D.-t egy szükségszállás fogadta be, ahol néhány éve él kisebbik fiával, miközben egyik fia elhunyt, a másik pedig börtönben van. D. számára a lakásból a szükségszállóra való átmenet fárasztó volt és sok erőfeszítést igényelt, hogy alkalmazkodjon a menhely szigorú szabályaihoz. Ahelyett, hogy az utcán kellett volna élnie, D a központot előrelépésnek tartja, mivel a központ még mindig garantálja a minimális életkörülményeket, mint például a fűtés, az áram és a meleg víz. Az ideális számára azonban az lenne, ha gyermekét egy olyan lakásban nevelhetné fel, mint amelyet el kellett hagynia: *"A házat nem lehet egy hajóskonténerhez hasonlítani. De jobb itt, mint az út közepén, ahol voltam"*.

A lakásfoglalások sok ember számára köztes lépést jelentettek a lakhatási pályájukon, azonban ez egy igen költséges döntés, amikor támogatást kell kérni a szociális szolgáltatóktól. Egy 24 éves, házas, gyermek nélküli fiatalember Barcelonában, a La Mina negyedben él egy "foglalt" lakásban. Elmondta, hogy súlyos árat fizet ezért: a helyi szociális intézmények ajtajai zárva maradnak előtte és családja előtt. A szociális szervezetek nem támogatják a lakásfoglalókat. Szívesen fizetné a szociális lakások bérleti díját, nem akar lakást foglalni, de az Önkormányzat nem hajlandó vele tárgyalni, és nem engedheti meg, hogy magánbérleti díjat fizessen. Az a terve, hogy 5 évre szóló szerződést köt szociális lakhatásra, ami után opciós joggal megvásárolhatja a lakást. Szeretne saját lakást, hogy "letelepedettnek" érezze magát.

A házfoglalásokon kívül a szabálytalan lakhatás másik fajtája az informális bérbeadás. Az informális bérbeadás az általunk vizsgált városok mindegyikére jellemző. A legtöbb esetben ez közvetlen következménye a szabálytalan munkaerő-piaci szerződéseknek. A be nem jelentett munkából származó jövedelem általában szabálytalan bérbeadásra ösztökéli az embereket. Különösen Franciaországban, ahol az építőiparban széles körben elterjedt a fekete munka, és a bérleti szerződés sok hivatalos ellenőrzésnek van alávetve, nagy piac alakult ki a feketén történő bérbeadásra. Ez egy feketepiac, ahol csak a bérleti díjat kell kifizetni, és nem kérnek semmi más dokumentumot. Azonban ez nagyon drága egy olyan

metropoliszban, mint Párizs, ahol a bérleti díjak eleve nagyon magasak. Ez a helyzet M. esetében is, aki 36 éves, házas, 4 gyermeke van (17, 12, 8 és 5 évesek). Hulladéktelepeken dolgozik, ahol olyan tárgyakat keres, amelyeket tovább értékesíthet ócskavas- és régiségkereskedőknek. Néha postai csomagok házhozszállításával is foglalkozik, egy Amazon-alvállalkozónál. Felesége szintén feketén dolgozik, mint kora reggeli takarítónő üzletekben és éttermekben; legidősebb fia pedig alkalmanként zöldségeket és gyümölcsöket árul a helyi piacokon. M. a lakását egy több lakással is rendelkező tunéziai származású francia férfitől bérl. A háza Párizson kívül helyezkedik el, a város első kerületében, a körgyűrűn kívüli Pantin kisvárosában. A lakás bérleti díja gyakorlatilag az összes pénzt elveszi, amit a tárgyak eladásából keres, és ez szerinte kb. 30%-kal magasabb, mint a piaci ár.

Hozzáférés magántulajdonhoz

A lakástulajdonlás mindenhol szinte minden ember álma és célja, akivel beszéltünk. Az interjúk során szinte mindenki elárulta, hogy szeretné, ha egy napon házat vásárolhatna magának. Nyoma sem volt annak, hogy kritikát fogalmaztak volna meg az erőforrások felhalmozásán alapuló kapitalista modellel szemben. Sok esetben az emberek arról álmodoznak, hogy magántulajdonhoz jutnak anélkül, hogy valódi stratégiájuk lenne erre vonatkozóan. Máskor pedig tudják, hogy gyakorlatilag lehetetlen számukra otthont vásárolni. Néhány esetben azonban ez a lépés a tulajdonlás felé megvalósult.

Ez a helyzet egy 28 éves fiatalember esetében, aki házas, három kisgyermeke van. Manresában, egy Barcelonától 80 km-re fekvő kisvárosban élnek, lakásukat 2 hónappal ezelőtt vásárolták jelzáloghitelre. Otthonuk egy új építésű (tíz éve épült) épületben található, 150 m², két szintre osztva, 3 hálószobával, 2 fürdőszobával, 1 nappalival, 1 konyhával és 2 "terasszal" (nagy erkéllyel).

Az interjúk során feltárt egyik fő probléma a korábban vásárolt, vagy a szülőktől örökölt házak tulajdonjogának kérdése volt. Sok esetben a szerződések nincsenek véglegesítve, a telekkönyv nincs teljes körűen nyilvántartva, így a tulajdonjogok zavarosak vagy bizonytalanok. Miskolcon például interjúalanyaink hangsúlyozták, hogy sok magánház tulajdonjogának a tisztázatlansága problémát jelent. A romatelepeken élő családok esetében nagyon gyakori, hogy úgy élnek egy ingatlanban, hogy nem rendelkeznek annak a tulajdonjogával. Ennek oka az lehet, hogy önhatalmúlag elfoglaltak egy házat, lejárt az önkormányzati bérleti szerződésük és nem újtották meg, vagy egyszerűen csak szóbeli megállapodások alapján szívességi alapon használják az ingatlant. Vannak olyan helyzetek is, amikor a tulajdonjog több generációs öröklés után bonyolulttá válik: a bérlő lehet résztulajdonos, és bizonyos, bár nem teljes jogokkal rendelkezik ahhoz, hogy ott lakjon. Még ha senki nem is tart igényt a ház tulajdonjogára, a jogosulatlan használat és a szabálytalan tulajdonjog számos hátránnyal jár: ezek a házak nem biztosíthatók, nem lehet állandó lakosként bejelenteni ide őket, sem hivatalosan eladni vagy örökölni, és nem lehet fedezetként felhasználni egy másik ingatlanra vonatkozó jelzálogkérelemben sem.

Az interjúk során kiderült, hogy a saját ingatlan tulajdonlása kifejezett egzisztenciális cél. Úgy tűnik, hogy a jövőre vonatkozó legfontosabb tervek is ehhez kapcsolódnak. A saját otthon lehet mind elérhető cél, mind csalódás forrása. De mindenképp egy erős normatív referenciapont, amely alapján az emberek megértik, értékelik és kommunikálják jelenlegi helyzetüket, valamint rövid és hosszú távú terveiket. Jelenlegi lakhatási helyzetüket és terveiket a törekvéseik alapján mutatják be. Továbbá ezek a törekvések strukturálják fő életcéljaikat: a várható jövedelem, utódok, születésszabályozás, oktatás, valamint a szociabilitási hálózatok tekintetében. Úgy tűnik, hogy ezt a lakhatás javításáról való elképzelést még inkább a tulajdonjog kérdései keretezik, mint például a ház konkrét állapotával kapcsolatos kérdések, vagy a szűkebb környezet szociális minősége. Nem ritka például, hogy a roma migránsok lemondanak a jobb mindennapi életkörülményekről megtakarítás céljából azért, hogy származási országukban ingatlanprojektbe fektessenek be, és teljes tulajdonjogot szerezzenek egy ingatlanra. Egy másik példa a nők emancipációja, amely első pillantásra távolinak tűnhet, de az emberek elbeszéléseiben mégsem az. Amikor a nők arról beszélnek, hogy munkát keresnek, új nyelvet tanulnak, szakmai képzést szereznek, ezt nem a személyes autonómia fogalmaival teszik, mint a tipikusan liberális narratívákban. A munkával kapcsolatos törekvéseiket nem csak a fogyasztási szükségletek kielégítéséhez szükséges jövedelem megszerzése vagy a családjuk jobb ellátása szempontjából fejezik ki. Ritkán hivatkoznak a hivatás követésének vagy a munka méltóságával kapcsolatos elégedettség keresésének kereteire, inkább a lehetséges megtakarításokkal kapcsolatos kérdésekre utalnak, amelyek célja egy olyan vagyont megszerzése, amelyet továbbadhatnak gyermekeiknek. Egy másik példa a nők körében mindig fontos jelenség, a konvivialitás. A nők közötti közös pillanatok nem csak a társaságiasság, az öröm, a kölcsönösség és kölcsönös segítségnyújtás pillanataiként jelennek meg. Az általunk megkérdezett nők valódi "hatékony" alkalmakról beszélnek, amelyek során információkat osztanak meg egymással, különösen a lakáshoz jutás, elsősorban a háztartás vezetésével kapcsolatos megtakarítások, valamint a tulajdonjog valamilyen formájához való hozzáférés útjai és lehetőségei tekintetében.

Még egy példa, amely több helyen elhangzott és talán polemikusabb és konfrontatívabb interjúalanyaink részéről az az, hogy elborzasztja őket az a rasszista sztereotípa, hogy a romák rosszul bérbe vett ingatlanjaikkal, és hogy elhanyagolják és tönkreteszik azokat. A tapasztalatok szerint különösen Romániában és Magyarországon, de Franciaországban is, a szociálisan bérbe adott házak rossz felszereltséggel és alacsony minőségben épülnek (nedves falak és beázó tetők, penész stb.). Nem szabad azonban általánosságban feltételezni, hogy a romák elhanyagolják bérelt házukat. Éppen ellenkezőleg, sokan szeretnék, ha meg tudnák vásárolni azt. Ez egy nagyon káros sztereotípa, amely ahhoz a bevett narratívához kötődik, hogy a migránsok képtelenek "normális" körülmények között élni, és azért választják a nem megfelelő minőségű lakásokat, mert képtelenek integrálódni. Franciaországban az 1960-as és 1970-es években hasonló sztereotípa alakult ki az informális lakhatásból szociális lakásokba költöző más migráns közösségek körül: hasonló narratíva indokolta, hogy a szociális szolgáltatók felügyelik a szociális lakásokba való beköltözésüket, mivel úgy gondolták, hogy ezek a Dél-Európából vagy Észak-Afrikából érkező migráns családok nem képesek teljes mértékben tiszteletben tartani a lakásokat, és fennállt a veszélye, hogy tönkreteszik azokat.

Szociális lakhatás

Amikor találkozunk vele, G. egy éve élt egy szociális bérlakásban, amelyet a milánói önkormányzat jelölt ki számára. Harmincéves, házas, 3 gyermeke van, bejárónőként dolgozik. Lakhatási pályafutása során sokféle tapasztalatot szerzett: a nyomornegyed, a roma migránsok ideiglenes befogadóközpontja, végül az „önálló lakhatás központja”, ahol a szociális bérlakás iránti kérelemhez szükséges űrlapot kitölthette. Miután 16 éves korában férjével együtt elhagyta a szülői házat, 12 évébe telt, mire szociális bérlakáshoz jutott.

Az általunk megkérdezett romák számos stratégiájának középpontjában az államilag biztosított lakhatás áll. Lehetőségként tekintenek rá, hogy stabilizálják az életüket, stabilitást és esélyeket biztosítsanak a gyermekeiknek, valamint hogy elmeneküljenek az uzsorások és a bűnözés veszélye elől. A Nyugat-Európában élő roma migránsok számára sok esetben ez egy olyan jelzőfény, amely irányt ad az egész háztartás alapvető stratégiáinak. A magánpiaci drága és rossz minőségű lakásokból elköltöző romák számára a szociális lakhatás gyakran a lakhatási körülmények javulását jelenti, mivel a közcélú lakóépületekben jobban ellenőrzik a higiéniai és biztonsági előírásokat. Érdekes ezt szembeállítani a kelet-európai országokban végzett tanulmányokkal, ahol a szociális lakhatás nem mindig jelent javulást a lakhatási feltételek szempontjából, mivel a legszegényebbeknek és a romáknak kínált lakások gyakran a legalacsonyabb minőségűek. Összességében azonban mindkét esetben úgy tűnik, hogy a szociális lakhatás a háztartások megtakarítási képességének növelése révén utat nyit az ingatlanulajdonláshoz. A szociális lakhatás viszonylag olcsó, stabil és biztonságos megoldás a szabálytalan magánbérletekkel vagy az informális lakhatással szemben.

Nem könnyű bekerülni egy szociális bérlakásba. Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban a romák sokszor beszámoltak arról, hogy a szociális lakáshoz jutás folyamatának két főbb jellemzője az, hogy mérlegelésen alapul, és a szabályok nem egyértelműek; valamint a gyermekek iskolába járása és a stabil munkahely a legfontosabb. A férfiak és nők a nyelvtanfolyamokat és szakképzést fontos erőforrásként tekintik ahhoz, hogy könnyebben jussanak stabil, rendszeres munkaszerződéssel rendelkező munkahelyhez, ami megkönnyíti az állami bérlakások igénylését.

A szociális bérlakásokban élő romákkal készített interjúk mindegyikében azt láttuk, hogy elfogadták az első lakásajánlatot, amit kaptak: egy párizsi esetben egy család, amelyik visszautasította az ajánlatot, felkerült egy - szerintük - afféle "feketelistára", ami "negatívumot" jelöl a lakhatási aktájukban. A következő 4-5 évben nem kaptak más ajánlatot. Az esetek többségében alacsony minőségű lakásokat ajánlottak fel alacsony keresletű városrészekben (McAvay 2018).

Franciaországban találkoztunk P.-vel, aki 28 éves román állampolgár, E. házastársa, két gyermekkel (9 és 3 évesek). Keményen dolgozik azon, hogy javítsa a francia nyelvtudását. Elmondja, hogy néhány hónapon belül el fog kezdeni egy nyelvtanfolyamot. Azt reméli,

hogy némi plusz nyelvtudással sikeresebb lesz az álláskeresésben. Számára ez lesz a kulcsa annak, hogy a lakhatási szervek megbízzanak benne, és segítsenek neki megfelelőbb és megfizethetőbb lakást találni. Jelenleg egy kis egyszobás, saját építésű házban él: miután a nyomornegyed, amelyben élt megsemmisült, a családját bevásárolták egy olyan csoportba, amelynek engedélyezték, hogy egy új telepet építsenek önkormányzati telken ideiglenes megállapodás keretében, amíg szociális, vagy jótékonyági szervezetek által biztosított megfizethető lakásokra várnak. Ezt csak ideiglenesnek tervezték, de P. már 9 éve ebben a kis, saját építésű otthonban él. Az ő esetében az az érdekes, hogy a férjének már van munkaszerződése és jó fizetése, de ő nagyobb lakást szeretne, mert szeretné, ha idős szülei velük élnének. Ahelyett, hogy egy négytagú családnak keresne lakást, inkább egy 6 fős családnak, két párnak és két gyereknek adta be a kérelmét, mert számára nem kérdés, hogy "otthagya a szüleit". Úgy gondolja, hogy a munkájával és a francia nyelv jobb ismeretével nagyobb esélye lesz arra, hogy nagyobb lakáshoz jusson.

Átmeneti lakhatási megoldások

Milánóban, Párizsban és kisebb mértékben Barcelonában a helyi hatóságok ideiglenes menedékhelyeket létesítettek a szélsőséges lakáshiányban szenvedő személyek számára. Ezeken a menedékhelyeken a kilakoltatás után, illetve tűzvész vagy a nyomornegyed pusztulása esetén kínálnak ágyakat. Egyes esetekben szélsőséges időjárási körülmények között vagy gyermekek születése után is elérhetőek ezek a szállások, melyeknek különböző rendszerei vannak: vagy csak a nők (és gyermekeik), vagy az egész háztartás számára kínálnak ideiglenes lakhatást. Van néhány olyan menedékhely, amely kifejezetten férfiaknak szól, de kevés bizonyítékot találtunk arra, hogy roma férfiak ilyen szálláshelyeket vettek volna igénybe. A sürgősségi szolgálatokon keresztül ideiglenes szállás megszervezhető néhány éjszakára egy szállodában (különösen Párizs esetében), vagy ideiglenes szálláshelyek formájában, mint például a franciaországi "integrációs falvakban". Milánóban vannak kifejezetten romák számára fenntartott szükségsszállások. Ezek a menedéklehetőségek nem biztosítanak megfelelő életkörülményeket. Néha a migránsok számára kialakított szükséglakások is kínálnak szabad szobákat bizonyos roma családoknak vagy egyéneknek. Ezek a szükségsszállások ideiglenes megoldásoknak lettek tervezve, hogy az emberek ne az utcán vagy veszélyes helyeken éljenek. A helyszínen dolgozó személyzet szociális támogatást tud nyújtani, különösen a foglalkoztatásra és a stabil lakhatásra való tekintettel. Az említett személyzet jelenléte és elérhetősége azonban igen eltérő.

Interjúalanyaink vegyes érzelmeket tápláltak ezekkel a jóléti szolgáltatásokkal kapcsolatban. A hajléktalanszállókat pozitív megoldásnak tekintik a hajléktalanság gyors megoldására, a megkérdezettek azonban hangsúlyozzák a nagyon nehéz életkörülményeket is. A menedékhelyekkel kapcsolatos kritikákban erre több példa is felbukkan: túlzásfolt helyiségek, az intimitás hiánya, gyakori feszültségek a lakók között, a vendégek fogadásának tilalma, távoli elhelyezkedés, túlzott ellenőrzés, sok esetben a háztartásonkénti külön konyha vagy akár közös konyha hiánya, a szakképzés hiányos lehetőségei.

A bizonytalanság és a csoportnyomás problémái az állami átmeneti szállásokon is jelen vannak. 2013-ban B.Z., egy 33 éves, 4 gyermekes férfi, családjával együtt egy milánói szociális szükségsházra került, majd a via Sacile-i ideiglenes befogadóközpontba, később pedig a via Novara-i „önálló lakhatási központba”. Ezekben a központokban a többi családdal való kényszerű együttéléssel küzdött, ami konfliktusokat okozott a lakók között, és problémákat okozott gyermekei oktatásában, akiknek nem volt saját helyük a házi feladataik elvégzéséhez, és az általa helytelennek tartott viselkedésmintákat utánozták. Emiatt 2017-ben úgy döntött, hogy elhagyja a központot, és elfoglal egy házat. Elmondta, hogy most már egyre jobban érzi magát. Hangsúlyozta, hogy ez egy másfajta életforma: itt nem veszekednek a szomszédokkal, mert mindenkinek megvan a saját tere, a gyerekeknek megvan a helyük, ahol tanulhatnak, és tiszták, amikor elindulnak az iskolába; illetve úgy érzi, hogy mióta elhagyta a Központot, nagyobb kontrollt szerzett a gyermekei oktatása felett.

D, 28 éves, házas, két gyermeke (3 és 8 éves) Ivry (Franciaország) nyomornegyedében, valamint foglalt lakásokban élt. Ideiglenesen az Ivry CHUM-ban, a migránsok sürgősségi központjában lakott. Három éven át egy egyágyas szobán osztozott férjével és gyermekeivel. Nagyon kritikusan ítéli meg az életkörülményeket. Mivel rá hárul a főzés felelőssége, nagyon nehéz volt megszervezni a családja étkezését konyha vagy akár hűtőszekrény nélkül. Ráadásul úgy érezte, hogy az irányító egyesület igazságtalanul bánik vele: úgy érezte, hogy megfigyelik, és gyanakvással kezelik. Nem érezte, hogy a szociális munkások bátorítanák vagy támogatnák, vagy hogy megoszthatná velük a panaszait. 2020 tavaszán a covid-19 zárlat idején a helyzet még nehezebbé vált, mivel a lakók naponta csak egyszer hagyhatták el a CHUM épületét, és arra kérték őket, hogy maradjanak a szobájukban. A nagyon nehéz körülmények között eltöltött három évnek azonban pozitív kimenetele volt, mert 2020 végén E.-nek és családjának a városi szociális szolgálatokon keresztül (a CHUM-ot kezelő egyesülettel együttműködve) felajánlottak egy szociális bérlakást Ivryben. Most már nagyon örül, hogy saját otthona van, saját konyhával és több hellyel.

A szociális szolgáltatók által bérelt szállodai szobákban élő családok életkörülményei még szélsőségesebbek és kiszolgáltatottabbak. A háztartásoknak néha 2-3 naponta, néha kéthetente kell szállodát váltaniuk, bizonyos esetekben hosszabb ideig is maradhatnak. A. P. egy 40 éves, különélő, 5 gyermekes, Moldovában született nő. 2002 óta Franciaországban él, és 2019 óta szociális lakásban lakik. Mielőtt megkapta jelenlegi lakását, lakásfoglalások és szociális szállók között élt. Emlékszik egy párizsira, a 20. kerületben, ahol csótányok voltak, nem volt meleg víz, és messze volt a gyerekek iskolájától. De ha egyszer felajánlották neki a szobát ebben a szállodában, lehetetlen lett volna nemet mondani: nincs alternatíva, még akkor sem, ha elmagyarázza, hogy a gyermekeit egy másik iskolai körzetbe írták be. A szállodákat a szociális szolgálatok az egész fővárosi régióban keresik, és bármikor, amikor szállodát kellett váltania, akár tömegközlekedéssel több mint egy órányira is kerülhetett a régi helyétől. Nagyon nehéz volt a gyermekeinek ugyanabban az óvodában/iskolában maradniuk. Amikor elhagyták a Máltai Rend által felajánlott szobát, hogy a szociális hálójukhoz közelebbi lakhatást keressenek, a család aktájához megjegyzést fűztek, ami megnehezítette a visszatérést a szükségsházák körébe. Végül mégis visszatért a szociális

szállókhoz miután a 19. kerület egyik nyomornegyedében élt. Ezen élethelyzet és az informális otthonából való kűszöbön álló kilakoltatás miatt A.P. ismét kapcsolatba került a szociális szolgáltatókkal. A *bidonville* lerombolása után a család egy új szociális szállodában kapott lakást, és ettől kezdve többször is átélték a nagy párizsi metropolisz régió egyik kerületéből a másikba való költözést (93, 77, 95). A következő években többször költözött, és több különböző állami szálláson, valamint barátoknál lakott. Néha csak néhány napot töltött egy szállodában, máskor néhány hónapot. A család nem tehetett mást, mint hogy elfogadta a szabályokat: panaszkodni kockázatos, hiszen egyes családok még a sürgősségi lakhatási szolgálatot is nehezen érik el, telefonon várakoznak egy meleg ágy reményében.

Ha egyszer már részese lettél ennek a rendszernek, költséges kilépni belőle. A.P. ebben az időszakban két gyermeket szűlt. Bár a sürgősségi lakhatási szolgáltatások célja, hogy ideiglenesen működjenek, és összekapcsolják a lakókat a szociális szolgálatokkal, hogy segítsenek az adminisztratív kérdésekben, A.P. soha nem került kapcsolatba egyetlen szociális munkással sem.

“Cigány táborok”

Interjúalanyaink közül néhányan speciális, kifejezetten a romákat célzó, etnikai alapú állami menedékhelyeken él Milánóban és Párizsban. Ebben az esetben a mikroszegregáció szélsőséges formáiról van szó, de nem a városrészi, hanem egy alacsonyabb léptékben: egyes esetekben ezek a menedékhelyek meglehetősen el vannak zárva a nyilvánosság elől, örök és korlátok teszik őket áthatolhatatlanná (Maestri és Vitale 2017), ami az előrehaladott marginalitással jellemezhető hagyományos gettókhöz hasonló hatásokat eredményez (Aguilera és Vitale 2015).

Olaszországban ezeket a "cigány táborokat" széles körben totális intézményekként írták le, korlátozott átjárással a belső és külső tér között. Milánóban B., egy 55 éves nő 20 éve él férjével és lányával egy táborban, egy olyan, az önkormányzat által engedélyezett területen, ahol kizárólag roma családok és egyének élnek. Egy mobilházban él, amelyet nemrég vásároltak a férje rokkantsági nyugdíjából, hogy felváltsák a sok éven át birtokolt, kopottas konténert. Két felnőtt gyermeke különálló, szomszédos lakókocsikban él. Szeretne házat bérelni, de nincs elég pénze ehhez. Néhány évvel ezelőtt megpróbált szociális bérlakásra pályázni, de az állami hivatalok nem keresték meg. Kifejezi szándékát, hogy újra pályázik, de nem bízik abban, hogy lakáshoz jut. Úgy érzi, hogy elakadt, és, hogy kevés a közigazgatástól kapott szociális és lakhatási támogatás. Az interjúban megosztja, hogy a múltban a rasszizmus egy formája érte az önkormányzat egyik szociális munkása részéről, aki nem volt hajlandó segíteni neki és családjának. Úgy véli, hogy a családja és fogyatékkal élő férje támogatására felajánlott ellátások nem megfelelőek. A magánszektorból kapott némi segítséget, de csak szórványosan. Elszigeteltnek, magányosnak érzi magát, kapcsolatok és a párbeszéd lehetőségei nélkül.

A szociális munkások által Milánóban készített interjúk a "cigány táborok" meglehetősen gyakori képét mutatják: nagyon nehéz onnan szociális lakásokba költözni. Korábbi kutatások kimutatták, hogy ezen telepek preferenciái gyorsan alkalmazkodnak a helyzethez és a területi megbélyegzés nagyon magas, ami tartósan befolyásolja a megfizethető lakáshoz jutás valós lehetőségeit (Manzoni 2016). G. asszony 42 éves, 6 gyermeke van, és 1986 óta él az önkormányzat által engedélyezett területen. Jelenleg egy konténerben lakik, amely kissé elkülönül a többi lakóegységtől. A területen több rokona is él: édesanyja, édesapja, nagybátyjai és unokatestvérei. G. munkanélküli, míg férjének bizonytalan munkája van. 1998-ban szociális bérlakásra pályázott, de a mai napig nem kapott ajánlatot. Olasz állampolgárként alapjövedelemben részesül. Soha nem érezte magát támogatva, még a magán nonprofit szervezetek által sem. 2001-ben, második gyermeke születése után úgy döntött, hogy illegálisan elfoglal egy szociális bérlakást a Viale Molise-ban, és 8 évig élt ott. 2009-ben kilakoltatták, és arra kényszerítették, hogy családjával együtt visszatérjen a táborba. A lakásfoglalások nem jelentettek számára olyan trambulint, mint amelyet remélhetett volna. G. szerint a táborból többen is jelentkeztek szociális bérlakásra, de senki sem kapott lakást. Az egyetlen kivétel egy fogyatékossgal élő család volt, és az ő igényeik a szociális lakhatás kedvezményezettjeinek ezen másik kategóriája alapján lettek teljesítve.

A probléma akkor válik hangsúlyossá, amikor a táborokban élő romák ugyanabban a környezetben dolgoznak, ezzel drasztikusan csökkentve a távolságot a munka és az otthoni élet között, mint a totális intézményekben, amelyekről Goffman sokat írt (Associazione 21 luglio 2020; Goffman 1961). Ez egy 1992-ben Milánóban született férfi esete, aki jelenleg egy engedélyezett táborban él Milánó városában, egy lakókocsiban. Szülei ugyanebben a táborban egy téglaházban élnek, de ő 15 éves korában úgy döntött, hogy külön költözik a családi egységtől. T. mindig is Milánóban élt, és 6 éves koráig a Quarto Oggiaro negyedben lakott a családjával. Quarto Oggiaro egy különösen szegény városrész, ahol a lakóhelyi szegregáció szintje a legmagasabb, csakúgy, mint a bűnözési ráta (Torri és Vitale 2008). 2000-ben családjával együtt egy engedélyezett táborba költözött. Bár ismeri a város szociális lakhatási lehetőségeit, soha nem jelentkezett, és hangsúlyozza, hogy soha senki nem tett neki semmilyen ajánlatot. Mindig is ugyanabban a lakókocsiban lakott, és soha nem vizsgálta meg az egyéb, más lehetőségeket. Úgy véli, hogy a roma táboron belüli élet fárasztó, mert ez egy zárt, gyakran konfliktusos világ: *"monoton, ingerek nélküli mindennapok, ami feszültséget okoz a lakók között"*.

LAKHATÁSI DISZKRIMINÁCIÓ

A második fejezetben a romák diszkriminációval, valamint a helyi intézményekkel és ingatlanügynökökkel kapcsolatos tapasztalatait vizsgáljuk. Kutatási konstrukciónk nem tudja bizonyítani az objektív, közvetlen vagy közvetett lakhatási diszkrimináció fennállását. A kvalitatív interjú azonban eredményes eszköze annak, hogy megértsük a romák diszkriminációról alkotott képét és az őket érő igazságtalannak vélt bánásmódra adott reakciójukat.

A legegyszerűbb meghatározás szerint a faji megkülönböztetés bizonyos személyekkel vagy csoportokkal szembeni faji vagy etnikai hovatartozásuk alapján történő egyenlőtlen bánásmód (Pager és Shepherd, 2008, 182. o.). A lakhatási szegregációval foglalkozó jelenlegi szakirodalom inkább arra összpontosít, hogy a strukturális korlátok hogyan alakítják az etnikai kisebbségek lakhatási helyzetét (McAvay és Safi 2018). Ma már számos országban bizonyíték áll rendelkezésre arról, hogy az ingatlanügynökök, magánbérbeadók, sőt az állami lakásszektor is széles körben végez faji profilalkotást a lakáskiutalások során (Bourgeois 2018). Marco Oberti (2008, 67. o.) nyomán a diszkrimináció fogalma "egy egyén vagy egy csoport egy vagy több jellemzőn alapuló, differenciált és kedvezőtlen bánásmódjának szándékos folyamatára utal. E kedvezőtlen bánásmód szándékát az általa érintett egyének ekként érzékelik". Ez a fogalmi pontosság fontos része a kutatási tervünknek. Kutatásunkat úgy véglegesítettük, hogy feltárjuk az egyén szubjektív érzékelését egy diszkriminatívnek értelmezett "helyzetről". Ennek a mélyreható szubjektív dimenzióknak a figyelembe vétele annak elismerését jelenti, hogy "a leghátrányosabb helyzetű területeken a városi szegregáció az, ami mindezen tényezők összefonódását eredményezi, és felerősítheti a diszkriminációt". A szélsőséges etnikai szegregáció okai miatt olyan városrészekben, ahol a kollektív javak, szolgáltatások és infrastruktúra (iskola, megfizethető lakhatás, álláskeresői szolgáltatások, közművek, tömegközlekedés, egészségügyi és ER létesítmények stb.) társadalmi szerveződése objektív lehetőségeket strukturál, a romák külső megbélyegzését (az egyének bizonyos deviáns viselkedésének a romákhoz mint kategorikus egységhez való társítását) figyelhetjük meg. A romák reagálnak erre az egyenlőtlen bánásmódra és az általános megbélyegzésre, és diszkrimináltak érzik magukat, ezzel is hangsúlyozva az őket érő kedvezőtlen bánásmód szándékosságát.

Milánóban G., egy 30 éves, 3 gyermekes, házas nő aki szociális bérlakásban él úgy érzi, hogy hátrányos megkülönböztetésben részesül. Az a benyomása, hogy nem a jövedelme vagy az állampolgársága miatt nehéz lakást találnia, hanem azért, mert cigánynak tartják: "már attól, hogy kiejted a neved, nem fogadnak jól". Elmondja, hogy az iskolában a gyerekei szégyelltek, ha a szüleikről beszéltek, és elég volt azt mondani, hogy ő román, hogy őt is "romának" bélyegezzék. Más gyerekek az iskolai ünnepeken kerülték a közös játékot az ő gyerekeivel, ami nagy fájdalmat jelentett számára. Ez egy fontos pont, mert tudjuk, hogy a múltbeli megkülönböztetés hatásai - különösen a társadalmi szegregáció folyamatos formáinak közvetítésével - valószínűleg még a jövőben is fennmaradnak, még akkor is, ha

nem áll fenn folyamatos megkülönböztetés (lásd Bowles et al. 2007, Lundberg & Startz 1998).

A 36 éves B.A. szociális bérlakásban él, és lakást keres, amit megvásárolhatna. Úgy véli, hogy "táborban élni nem szép, sőt, nem is rosszallják. Koldusnak és tolvajnak tartanak, és emiatt elítélnék és diszkriminálnak. Például amikor munkát keresel". Azt mondja, hogy emiatt legalább egy alkalommal nem kapott munkát, és azért nem vették fel, mert feltételezéseket tettek róla. Úgy véli, hogy ugyanez a megkülönböztetés akkor is fennáll, amikor lakást keresnek, megvásárlásra vagy bérlésre.

Egyes lakhatási "helyzetek" közvetlenül befolyásolják a diszkrimináció megítélését. D., egy Milánóban élő 40 éves, hatgyermekes nő beszámolt arról, hogy amikor hajléktalan volt és az utcán élt, úgy érezte, hogy "cigánynak" bélyegezték, és hogy ez a "cigányként" való kategorizálás inkább az életkörülményein, mintsem a fizikai tulajdonságain alapult. Valójában amikor otthon vagy átmeneti szálláson élt, már nem tapasztalta ezt a magas szintű megkülönböztetést. Hasonlóan elmondható, hogy Magyarországon a megkérdezettek többsége nem számolt be semmilyen diszkriminációról, hiszen rendkívül szegregált roma falvakban élnek, és csak a legszükségesebb esetekben hagyják el falujukat vagy etnikai lakóhelyük szomszédságát.

A. rámutat a szociális lakásokban élő romák elleni rasszista megmozdulások politikai dimenziójára. Emlékeztette a kérdezőbiztosokat a hírekben közölt rasszista epizódokra, amelyek a 2019-ben és 2020-ban Rómában állami lakást kapó roma családokról szóltak, és melyeket szélsőjobboldali csoportok elutasítottak (Froio, et al. 2020). Ez egy fontos pont, mert megmutatja a romák megfizethető állami lakhatási programokba való bevonása elleni diszkriminatív mozgósítás transzlokális körforgását. Míg a rasszista diszkrimináció látványos képei kiválthatják a felháborodás, sőt a konkrét szolidaritás bizonyos megnyilvánulásait, nem szabad alábecsülnünk a többi romára gyakorolt hatást: ezek az események félelemérzetet és mélységes szorongást váltanak ki, ami néha a közterületekről való visszavonuláshoz vezet, hogy megvédjék magukat, csökkentsék az őket érő elvárásokat valamint követeléseket is, hogy megszilárdítsák a visszahúzó és láthatatlanság stratégiáját.

Barcelonában egy 37 éves, Portugáliában született, házasságos, 2 gyermekes roma férfi, aki La Minában lakik, elmondta, hogy lakáskeresése során hátrányos megkülönböztetésben részesült. A kutatócsoportnak elmesélt egy konkrét esetet, amikor a bérbeadó nem akarta eladni neki a lakást, mert roma volt. Egy másik, 27 éves férfi elmondta nekünk, hogy diszkriminációs szempontból úgy véli, hogy a La Minában élés az intézményi diszkrimináció egyértelmű példája: *"ha La Minában jársz iskolába, a tanulmányaidnak kevesebb értéke van, mint máshol. Vagy nem írhatod be a tantervbe, hogy La Minából származol, mert egyenesen elvetnek"*. A területi diszkriminációval kapcsolatban úgy értékelte, hogy La Mina és Barcelona többi része közötti kapcsolat egy kicsit javult, de kezdetben egyáltalán nem volt ilyen kapcsolat, ami a diszkrimináció egyértelmű jele. Úgy vélte továbbá, hogy romának lenni nehezebbé teszi a lakhatást. Látott olyan lakáseladási és bérleti hirdetéseket, ahol azt írták, hogy *"cigányok/romák (gitanos) kéméljenek"*. Interjúja rámutat a területközi kapcsolatok

fontosságára, és arra, hogy az etnikai és területi megkülönböztetés interszekcionális hatásai hosszú távú következményekkel járhatnak, és a megkülönböztetés kumulatív hatása felnagyítja a kezdeti tényezőket. Magyarországon, ahol a diszkrimináció érzése általánosan kevésbé van jelen, a lakáskeresés különösen nehéz pillanat, ahol sok roma erős diszkriminációt érzékel. A. egész élete során nagyon ritkán érezte úgy, hogy roma származása miatt diszkriminálják. Amikor azonban lakásvásárlásra került a sor megjegyezte, hogy úgy érezte, ha Miskolc belvárosában szeretett volna ingatlant vásárolni, nem örülnének az érkezésének. Ezért inkább egy olyan környéken maradt, ahol magas a roma lakosok aránya. Jelenlegi és korábbi lakóhelyén ez nem jelentett problémát, mert ott már nagyobb számban éltek roma családok.

A megkülönböztetés hátterében állhatnak előítéletek, sztereotípiák vagy rasszizmus, és nem feltételez semmilyen egyedi kiváltó okot. Ahhoz, hogy jobban megértsük a lakhatási diszkriminációval kapcsolatos tapasztalatokat, amelyekben a romák Miskolcon osztoznak, vizsgáljuk meg az M. által megfogalmazott észrevételeket. Ő 2019 augusztusa óta lakik Miskolcon egy lakásban élettársával és gyermekével. M. érettségivel és pénzügyi végzettséggel rendelkezik, élettársa korábban építőipari vállalkozó volt, jelenleg pedig felügyelőként dolgozik egy fiatalkorúak börtönében. Miskolcon nagyon hosszú és nehézkes volt a lakáskeresés folyamata. Legalább tíz lakást megnéztek, nyíltan sosem utasították el őket roma származásuk miatt, de a személyes látogatások után sem hívták vissza őket a főbérlők. A diszkrimináció egyik legfontosabb jellemzője, hogy az emberek hogyan viselkednek: még a lakásbérleti lehetőségek hallgatólagos elutasítása, a világos indoklás nélküli, többszöri "nem" is hozzájárult a tisztességtelen bánásmód érzéséhez.

Romániában egy 38 éves Maros megyei (Románia) nő gyakran érzékel hátrányos megkülönböztetést, mert roma. Elmondja, hogy gyakran látja, hogy az emberek a bőrszínét nézik, és ezután ítélkeznek felette. Ugyanakkor úgy gondolja, hogy vannak olyanok is, akiket nem érdekel a bőrszíne, és segítséget nyújtanak, ha szüksége van rá. Azonban több negatív, mint pozitív tapasztalatot gyűjtött. Az érzékelt diszkriminációnak ez az egyszerű mintázata fontos, diffúz, és saját következményekkel jár, mert azok, akik nagyobb mértékű diszkriminációt érzékelnek, nagyobb valószínűséggel szenvednek el negatív mentális egészségügyi következményeket a szorongás vagy depresszió tekintetében, valamint korlátozottabbak a törekvéseik, és gyanakvóbbak a más etnikai csoporthoz tartozó emberekkel szemben.

Még ha ragaszkodtunk is a romák által a lakáskeresés (mind a bérlet, mind az eladás) során összességében tapasztalt, tartósan hátrányos bánásmódhoz, a lakhatási diszkrimináció nem korlátozódik a vásárlás vagy a bérleti szerződés megkötésének időpontjára: a diszkriminatív fellépés és azzal szembeni kiszolgáltatottság széles körű fenomenológiája rajzolódik ki, ahol a nem megtett intézkedések legalább annyira fontosak, mint a megtettek. Interjúalanyaink arról beszélnek, hogy a bérbeadók nem gondoskodnak a lakóegységek megfelelő karbantartásáról, a házkezelők és szomszédok zaklatása vagy fizikai fenyegetése mellett. Néha úgy érzékelik, hogy a lakhatási szabályokat különösen az ő esetükben érvényesítik, mások esetében pedig nem.

A diszkrimináció érzékelésének számos eseménye a hiány pillanata - amikor semmi sem történik. Tipikus példa erre, hogy sok roma érzi magát diszkrimináltnak, amikor pénzügyi támogatást, szakképzést, vagy bármi mást kér a szociális szolgáltatóktól, amelyet nem teljesítenek. A romák elmondták, hogy amikor figyelmen kívül hagyják őket, úgy érzik, azért zárják ki őket, mert romák. Általánosságban elmondható, hogy a kiválasztási kritériumok és az állami lakásprogramokba való bekerülés szabályai nem egyértelműek. Hiányzik az átláthatóság és a hatóságok nyilvános elszámoltathatósága. E., 30 éves, házas, egy fiúval (8 éves), már az interjú elején elmondta, hogy "mindent" megpróbált. Jelenleg egy franciaországi *bidonville*-ben él, Párizs nagyvárosi területének egyik városában, és három évvel ezelőtt benyújtott az önkormányzati hivatalban egy szociális lakás iránti kérelmet, ami azóta is folyamatban van. Jelenleg a kézbesítési szolgáltatások területén dolgozik, állandó szerződéssel. Magánhirdetéseken keresztül próbált lakást találni. Telefonál, elküldi az adatait, de soha nem hívják vissza. A folyamat soha sem zárul le. A helyzetet még fájdalmasabbá teszi, hogy nem tudja, mit tegyen a továbblépés érdekében. Azt szeretné, ha növelné az esélyeit arra, hogy a magánbérleti piacon vagy egy szociális lakásügynökségnél lakáshoz jusson. A kiválasztási kritériumokat azonban nem könnyű megérteni, illetve kitölteni. A kedvezőtlen kiválasztást soha nem indokolják, és nem adnak tippet arra vonatkozóan, hogyan javíthatna az aktáján. Ez a fajta radikális kognitív bizonytalanság keveredik az etnikai okok miatti kirekesztettség érzésével, és valódi tehetetlenségérzetet szül: negatív elvárások sorát, a siker lehetőségével kapcsolatos bizonyos pesszimizmust, a saját pénz piaci ereje és a lehetőségekhez való hozzáférés akadályát jelentő rasszista megkülönböztetés közötti disszonanciát. Az emberek tehát egyszerre csodálkoznak azon, hogy miért nem kapnak szociális lakást, mik a szabályok, és mit jutalmaznak. *"Miért jutalmaznak egyes családokat, másokat pedig nem?"; "Miért ezúttal fogadták el a kérelmemet, és miért nem két évvel ezelőtt?". Mi változott?".* Még a kedvezményezett kiválasztásánál az érdemesség kritériumainak tartalmánál is inkább azok átláthatatlansága és nehézkes dekódolása az, ami a diszkrimináció és fatalizmus érzését kelti.

Egy ilyen fájdalmas, zavaros és súlyos helyzetben feltűnő, hogy kevés szociális szolgáltató rendelkezik világos stratégiával a szabályok közlésére és elmagyarázására. A szociális munkások és a roma háztartások közötti számos félreértés a gyermekgondozással, a menedékhelyekkel és a romák által a gyermekeik eltávolításával való fenyegetésként érzékelt dolgokkal kapcsolatban a homályosság és az eljárások, szabályok és értékelési kritériumok érthetlenségének problémájához kapcsolódik. Hasonlóképpen, egyes családok számára nehéz megérteni bizonyos szociális intézmények szabályait, és azt, hogy milyen szankciókat lehet alkalmazni bizonyos politika igénybevételekor. Hiányzik a pozitív és negatív ösztönzőkkel kapcsolatos világos információs rendszer (Vitale 2010).

A szociális lakások elosztása "helyi szabályokon alapul, amelyek célja, hogy a "megfelelő" jelöltet a "megfelelő" helyre juttassák" (Morel Journal & Sala Pala, 2011), tehát "mind az ügyfelek, mind az épületek minőségét feltételezi" (Bourgeois 2018). A lakásigénylők válogatásáért és kiválasztásáért felelős kiválasztási bizottságok és utcai szintű bürokraták különböző tényezőkre figyelnek, amelyek a kérelmezőkkel, a rendelkezésre álló lakásokkal, a rövid és hosszú távú politikai prioritásokkal kapcsolatosak. A "jó" pályázó kiválasztására alkalmazott helyi szabályok az állandó jövedelem minőségéhez, a lakás elfoglalásához és a

beilleszkedésre való képességéhez kapcsolódnak. Néha ezek a szabályok nem egyértelműek, hanem inkább átláthatatlanok: a "használatban lévő szabályokat" nem közlik a kérelmezőkkel és a potenciális ügyfelekkel, még akkor sem, ha a szociális munkások képesek azonosítani a kiválasztási folyamat rendszeres jelenségeit. Ahogy Marine Bourgeois francia szociológus (2018) írta: "a gyakorlatokat mezo-szinten a szervezeti szabályok alakítják, mikroszinten pedig a képzés, rutinok és a kollektív kategorizálások erősítik meg hatásukat. Ezután a közpolitikák decentralizációja és individualizációja nem feltétlenül jelent eseti kezelést és helyi differenciálást".

Interjúalanyaink szerint a szociális munkások néha megpróbálják olvashatóvá tenni a kiválasztási kritériumokat, és megosztanak a családokkal néhány általános jelzést. Franciaországban például bizonyos "szabályok" szerint a szociális lakhatás szempontjából fontos, hogy a család több éve a település területén lakjon, a gyermekeit a környéken járassa iskolába, és a rendszeres munkaerőpiac részese legyen. A szociális munkások azonban arra is rámutatnak, hogy a lakhatás szubjektív jog, amely a foglalkoztatási helyzettől és a jövedelemtől függetlenül érvényesíthető és védhető. A stabil jövedelemmel nem rendelkező családoknak is joguk van szociális lakhatáshoz. Végül is, ami hiányzik, az egy világos pedagógia a hatékony ügyintézési eljárások oktatásában. Az általunk megkérdezett romák azt állítják, hogy szívesen ismernék meg jobban a szabályokat.

L. esetében ő 42 éves, házas, három gyermeke van (19-11 évesek) és Montreuilben (Párizs egyik külvárosában) él egy szociális bérlakásban. Román állampolgárságú, és nemrég választották meg önkormányzati képviselőnek. Az ő története nagyon érdekes: egy nyomortelepen élt, és miután ezt a települést lerombolták, az összes lakót bevonták egy nagyon sikeres átmeneti lakhatási programba, ahol 10 érintett családból majdnem 9 állandó lakhatást talált (Olivera 2016). Az átmeneti lakhatási program a lakók készségeinek és képességeinek elismerésén alapult, és számos kommunikációs csatornát igényelt a szociális munkások, a helyi hatóságok és roma lakosok között. A programot úgy szervezték meg, hogy pontosan ügyeltek az ingatlanszektorok, a szociális lakások és a magánbérletek szabályainak átláthatóságára. Ez a demokrácia és az egyéni felhatalmazás igazi iskolája volt: L. a program kedvezményezettjeként és munkatársaként nagyon jól ismeri az ideiglenes és szociális lakhatás belső működését. Elkötelezett a helyi politikában, és megválasztották tanácsosnak, valamint önkéntes munkát végez, hogy segítsen más roma családoknak Montreuilben, akik még mindig a stabil lakhatásért küzdenek.

A formális bankrendszerrel való viszony

Interjúalanyaink közül a Barcelonában élő romák azok, akiknek a legjobb a kapcsolatuk a bankrendszerrel. Egy 30 éves, 2 gyermekes roma férfi, aki jelenleg La Minában él egy lakásban, egyszerűen fogalmaz: *"Jó a kapcsolatunk a bankkal"*. Nem volt problémája, amikor néhány hitelhez akart hozzájutni. Barcelonában úgy tűnik, hogy a fő probléma az "osztályalapúság", vagyis az a tény, hogy a jelzáloghitelhez való hozzáféréshez bizonyos

mértékű megtakarítás szükséges (kb. 10%). Bár ez a 10%-os szabály mindenkire vonatkozik, és nem romaspecifikus, a barcelonai roma szervezetek rámutatnak, hogy a romáknak gyakran több más hitelt is kérniük kell ahhoz, hogy ezt a 10%-ot felmutathassák. A bankok nyomást gyakorolnak a családokra, hogy mutassák be ezeket a megtakarításokat, amelyekkel sok roma család nem rendelkezik, hacsak nem kapnak segítséget a hálózatuk más tagjaitól. Az interjúkban a romák ugyan kritikusak a bankokkal szemben a jelzáloghitelrendszer egyenlőtlenségei és részleges nyitottsága miatt, de nem érzik úgy, hogy a barcelonai bankrendszer diszkriminálná őket. Egy 30 éves roma nő, aki egy gyermekkel külön él, de új élettársával és annak 3 gyermekével együtt, most vásárolt lakást Badia del Vallèsban, mert ezen a környéken sokkal olcsóbbak a lakások. A lakás 86 m²-es, 3 hálószoba, fürdőszoba, konyha és étkező található benne. Jó helyen van, mivel közel van a bevásárlóközpontokhoz és a szórakozóhelyekhez. A jelzáloghitel megszerzésével kapcsolatos nehézségei abból adódtak, hogy a bank a lakás értékének 90%-át adta meg neki, a fennmaradó 10%-hoz pedig több kölcsönt kellett kérnie. Nem volt könnyű dolga: még ha stabil és állandó munkahelye is van, elismeri, hogy nehezen jutott hozzá a hitelszolgáltatásokhoz, és sok nehézségbe ütközött a lakás megtalálása során. Még ha a fő probléma számára gazdasági is volt, úgy véli, hogy a lakáskeresés során némi diszkrimináció érte, de a bankkal való kapcsolatban nem.

Egy 37 éves, Portugáliában született, házaspár, kétgyermekes férfi kritikusabb volt a bankokkal és a magán jelzáloghitelekkel kapcsolatban. Feleségével és gyermekeivel egy La Minában lévő lakásban él. A lakáskeresés folyamata egyáltalán nem volt egyszerű. Mind ő, mind a felesége dolgozott, de a bank sok akadályt és nehézséget gördített eléjük, hogy jelzáloghitelt adjon nekik. A helyzet áthidalására a család segítségét kellett kérnie, különösen az apósáét, aki garanciaként felajánlotta a lakását, hogy a házaspár jelzáloghitelhez juthasson. A lakást pedig a piaci árnál jóval magasabb áron sikerült megvásárolnia (120 ezer euróért, míg a jelenlegi értéke nem haladja meg a 70 ezret). Jelenleg magas, havi több mint 500 eurós jelzáloghitel van, amit nagyon nehéz visszafizetni, ha csak az egyikük dolgozik, és sajnos jelenleg ez a helyzet. Az interjúalany beszélt nekünk arról, amikor munkanélküli volt és jelzáloghitel-módosítást kellett kérnie, hogy csökkentett havi törlesztőrészletet fizessen. A bank nem ellenezte, de ez a jelzáloghitel teljes költségét növelte, így ez egy összeségében drága lehetőség maradt.

Az általunk megkérdezett milánói romák többsége nem áll kapcsolatban magánbankokkal, legalábbis soha nem igényeltek jelzáloghitelt. G., aki szociális bérlakásban él egy nyomornegyed után, úgy vélekedik a bankokról, hogy *"ha csatlakozol hozzájuk, azzal az ördöghöz csatlakozol!"*. A beszélgetés során azonban G. visszatért a bankok témájára, és kifejtette, hogy *"ha van rendszeres havi fizetésed, és tényleg szükséged van hitelre, akkor fordulhatsz a bankhoz, mert képes vagy fizetni a havi törlesztőrészleteket"*. A bankokat úgy tekintik, mint a csak rendszeres jövedelemmel rendelkezők számára elérhető intézményeket. Érdekes módon a 33 éves, Milánóban élő B.Z. kijelentette, hogy egyszer kapott egy 10 000 eurós kölcsönt egy online bankból, miután kétszer is elutasították, amikor személyesen nyújtotta be a kérelmet. Ez kéz a kézben jár azzal a hipotézissel, hogy az online bankok jobban odafigyelhetnek az aktákra és a dokumentumokra, és kevésbé diszkriminatívak a faji vagy etnikai alapú profilalkotás alapján.

A magánbanki rendszerben a jelzáloghitelek jóváhagyása során tapasztalt korábbi diszkriminációs tapasztalatok nagyobb keresletet válthatnak ki az állami lakások iránt, vagy elősegíthetik az etnikai szempontból szegregált városrészekben vagy erősen szegregált "cigánytelepeken" való maradás iránti vágyat. A 29 éves F. H., aki a via Novara (Milánó) ideiglenes befogadóközpontjában él, azt mondta, hogy ha kölcsön kell kérnie, az anyósát fogja megkérni: nem tudta, hogy a bankok kölcsönt adnak. Azt mondta, hogy amúgy sem fordulna bankokhoz, mert inkább a családjától kér segítséget. Érdekes G. esete is, egy 42 éves nőé, aki egy "cigánytelepen" él 6 gyermekével. Az ő esete jól illusztrálja a szociális választással és a jóléti függőséggel kapcsolatos negatív következményeket. Egy bresciai külvárosban vásárolt lakást egy árverésen, közvetítő ügynökségen keresztül, körülbelül 30 000 euróért. Azonban sajnos nem rendelkezett elegendő anyagi forrással az ezt lakhatóvá tevő építési munkálatokhoz, így még nem költözött be. Úgy véli, hogy bár van munkája, bizonytalan munkaszerződése miatt nem tud hitelt felvenni egy banktól, ezért úgy érzi, hogy a "cigánytelepen" ragadt.

Miskolcon a megkérdezettek többségének pénzügyi tudatossága nagyon alacsony. Akiknek van valamilyen hitelük, nem tudják pontosan, hogy mennyivel tartoznak, illetve mennyi maradt a futamidőből. Hasonló a helyzet a felhalmozott közüzemi díjhátralékokkal, nincs pontos ismeretük arról, hogy melyik szolgáltató felé milyen tartozással bírnak. A megkérdezettek többségének szinte semmilyen kapcsolata nincs a bankrendszerrel, még hitelfelvétellel sem próbálkoztak korábban. A legtöbb megkérdezettnek nincs, vagy korábban nem volt tartósan bejelentett munkahelye, nincs állandó lakcíme, és nincs jelzáloggal terhelt ingatlana: nem is próbálkoznak banki hitelfelvétellel. Percesen R. azt tervezi, hogy barátnőjével együtt hitelt igényel, hogy saját házat vásároljanak, de ehhez legalább hat hónapos bejelentett munkaviszonyra van szükségük. R. a szakvizsgája után talált munkát, de eddig csak két hónapos munkaviszonnyal rendelkezik. Nem tudnak az állami lakástámogatásról (CSOK), nem tudják, hogy fiatal párként milyen segítségre számíthatnak, illetve ha később fiatal családdá válnak. A bankokkal még nincs közvetlen tapasztalatuk, a jelzáloghitelek szervezésével kapcsolatos ismereteik és elvárásaik csak szóbeszédeken alapulnak.

Egy másik példa: A. és gyermekei (unokái) Miskolcon, egy zsúfolt kis lakásban élnek. Nincs kész tervük a költözésre. A jelenlegi bérlakásukat elcserélhetnék (a bérleményt nem lehet eladni), de kevés az esély arra, hogy a frekventált városrészekből valaki az elszegényedett városrészbe költözzön. Anyagi helyzetük miatt nem tudnak banki hitelt igényelni, így a lakásvásárlás egyelőre nem reális lehetőség, elakadtak. Általánosságban a lényeg itt az, hogy a lakáspiaci diszkrimináció hozzájárul a lakóhelyi szegregációhoz, és az embereket az etnikai negyedekben vagy legalábbis a hátrányos helyzetű városrészekben tartja.

Találtunk azonban egy érdekes esetet, amely ellentmond ennek a következtetésnek. E. egy jelzáloghitellel rendelkező lakástulajdonos. A bankkal való kapcsolata azonban igen bonyolult. Részletesen az eset a következő: E. a miskolci Avas lakótelep egyik 10 emeletes házában lakik. A 35 négyzetméteres, 1,5 szobás lakásban jelenleg öten laknak: E. három gyermekével és élettársával. E. Miskolc szegregált részén, a Szondi-telepen nőtt fel, később első férjével és gyermekével egy ideig a szülei lakásában élt. E. 16 évvel ezelőtt állami

támogatással ("szocpol") és banki hitelből vásárolta meg az avasi lakást. A lakás ára 5,5 millió forint volt, amihez 1,2 millió forint (3 330 forint) állami támogatást kapott ("szocpol" két gyermek után). A banki hitelre nem emlékszik pontosan, de azt tudja, hogy 25-30 éves futamidőre vette fel. Beköltöztek az épületbe, ők voltak az első roma család, akik ide költöztek, és sem az épületben, sem a környéken nem volt semmi probléma. E. a járvány miatt elvesztette a munkáját, így az elmúlt hónapokban jelentős közüzemi díjhátralékok halmozott fel (kb. 300 ezer forint, 880 euró), amihez a Caritas egyesület segítségét kérte. A család jelenlegi jövedelme családi pótlékból és két gyermek után járó árvaellátásból áll (apjuk meghalt). A lakás fűtési költsége a nyári időszakban 25-30 ezer forint, a téli fűtési szezonban 80-90 ezer forint (235 euró). Egyedüli jövedelemmel rendelkező E.-nek folyamatosan gondot okoz a számlák és a jelzáloghitel fizetése. A hitel visszafizetésének elmaradása miatt a lakását a Nemzeti Eszközkezelő vette el, és jelenleg a Nemzeti Eszközkezelőtől vásárolja vissza. E. nem tudja a pontos számokat, de tudomása szerint a lakás visszavásárlási ára 2 millió forint körül van, amit jelenleg havonta törleszt (7000 forint). A családnak a Szociális Gondozó Szolgálat (az önkormányzat által működtetett), a helyi civil szervezet és a Caritas munkatársai segítenek a hátralékkal és a Nemzeti Eszközkezelővel. Mint említettük, kvalitatív adatgyűjtésünk korlátozott terjedelmű, és csak a mintánkban résztvevők narratíváját és megítélését tudjuk elemezni. Számadatokat és pontos eljárásokat nem tudunk ellenőrizni. Ugyanakkor itt fontos rámutatni arra, hogy a verseny és a bankszektor deregulációja a hitelfeltételek nagyobb változatosságához vezetett, ami a hitelezésben az "új egyenlőtlenség" címkéjét eredményezte. Az elutasítási arányok és a jelzáloghitelből való kizáráson kívül fontos, hogy "a hitelek feltételeire is összpontosítsunk, különösen arra, hogy egy hitel kedvező vagy másodlagos hitel-e" (Pager és Shepherd 2008, 190. o.): "kettős jelzálogpiac", ahol az elsődleges hiteleket a magasabb jövedelmű és etnikai többségű területeken nyújtják, míg a másodlagos és ragadozó hitelek az alacsonyabb jövedelmű és kisebbségi közösségekben koncentrálnak (Immergluck és Wiles, 1999).

Romániában sem egyszerű a kapcsolat a bankrendszerrel, még ha kevésbé ritka is, mint a vizsgált magyar településeken. Az általunk megkérdezettek többsége inkább házfelújítási hitelekért fordul a bankokhoz, mint új ház vásárlásához szükséges jelzáloghitelekért. Ilyen egy 32 éves nő esete, aki Orkányban él élettársával és két gyermekével abban az egyszobás lakásban, amelyet élettársa a szüleitől örökölt. Szeretnének még egy szobát és egy fürdőszobát, de már kaptak kölcsönt kisebb belsőépítészeti munkálatokra és ezért még mindig fizetnek havi 500 lejt, így már nem tudnak további kölcsönt kérni a banktól. Egy másik marosvásárhelyi férfi is hasonló helyzetről számolt be: televíziót vásárolt havi törlesztéssel a családjának, de miután elvesztette a jövedelmét, nem tudta fizetni a részleteket. Mivel a büntetés nem volt törlesztve, nem tudott hitelt felvenni a banktól, amikor bővíteni akarta a házat.

Összességében elmondható, hogy Romániában, amikor egy háztartás felújításba kezd és fejlesztéseket hajt végre otthonán, lehetőség szerint banki kölcsönt kérnek. Sok esetben a kölcsönt meg is kapják. A lakásbővítésre felvett hitelt rövid távon, 3-5 év alatt törlesztik vissza. A hallottak alapján a legjellemzőbb felújítások új hálószoba, fürdőszoba és konyha építéséből állnak. Azok azonban, akiknek nincs stabil munkahelyük, kijelentik, hogy bizonytalanságban élve nem kérhetnek segítséget a bankoktól. A családtól vagy akár a

szomszédoktól kell anyagi támogatást kérniük (a Párizsban élő romák informális gazdasági támogatásának mennyiségi leírását lásd Vacca, et al. 2021).

Más szóval, az etnikai hovatartozás és a bizonytalanság kölcsönhatásban van a megkülönböztetés érzékelésében. Ezt még tovább is szőhetjük egy interszekcionális érvelésben. Milánóban egy 31 éves nő elmondta nekünk, hogy a bankrendszerrel való kapcsolata szinte lehetetlen, nemcsak azért, mert szegény, román, roma és nő, hanem azért is, mert öt gyermeke van. A bankok, de az ingatlanügynökségek is másképp bánnak vele. Úgy véli, hogy számára az egyetlen módja annak, hogy házhoz jusson, ha pénzt takarít meg, és közvetítők nélkül vásárol.

A bankok és a lakhatási körülmények javítása közötti kapcsolat nem csak közvetlen az új lakás vásárlásához felvett jelzáloghitelek vagy a ház felújításához és bővítéséhez nyújtott kölcsönök révén. Néhány esetben Párizsban olyan romákat hallgattunk meg, akik bútórvásárlásra vagy munkaeszközök (például egy kézbesítő teherautó) vásárlására igényeltek hitelt. Ez utóbbi esetben a teherautó megvásárlása közvetett út a jobb életkörülményekhez: szükségük van rá, hogy rendezni tudják a munkakörülményeiket, és ezután szociális bérlakásra pályázhassanak.

Lakhatási szegregáció

Amint azt a fejezet elején említettük, a romák lakhatási körülményei nemcsak a házuk anyagi állapotával függenek össze, hanem a lakóhelyükkel kapcsolatos környezeti tényezőkkel is. Néhány általunk megkérdezett roma átlagos munkásnegyedekben él. Sokan mások azonban erősen szegregált etnikai negyedekben élnek Magyarországon, Romániában és kisebb mértékben Spanyolországban. Interjúink során számos etnikai alapú strukturális tényezőről hallottunk, amelyek elősegítik vagy akadályozzák a romák lakhatási lehetőségeit. Még ha ebben a részben csak azt emeljük ki, hogy a romák hogyan érzékelik a lakóhelyi szegregációt, a következő részben látni fogjuk, hogy a különböző intézmények általi közvetett és közvetlen megkülönböztetés erősíti azt (McAvay 2018) azáltal, hogy a romák lakásigényét a kevésbé kívánatos környékeken lévő, alacsonyabb értékű ingatlanpiacok felé irányítja. A magyar városokban például azt bizonyítják interjúink, hogy a szegregált területekről szinte lehetetlen "kitörni". A legszegényebb roma családoknak egyetlen lehetőségük van, ha költözniük kell: egyik roma negyedből a másikba, a városokban pedig a jobb lakáshoz jutás esélye minimális. Ezekkel az erősen szegregált környékekkel kapcsolatban az emberek elmondták, hogy a szegénység koncentrációja mennyire összefügg az erőszakos bűncselekmények, a rendbontás, így a félelem és a társadalmi elszigeteltség magas arányával.

Arról is be kell számolnunk, hogy Párizs, Milánó és Barcelona esetében az elmúlt négy

évtizedben elsősorban nem a szegénység, hanem a jólét koncentráldott. Ahogy Douglas S. Massey (2020) megállapította, a jólét koncentrációja általában a magasan urbanizált, posztindusztriális nagyvárosi területeken növekszik, ahol magas az ingatlanulajdon aránya, és ahol innovatív, kreatív elit, valamint a pénzügyi és biztosítási szektorban dolgozók koncentráldódnak.

Barcelona külvárosában, a La Mina negyedben egy 24 éves, házasságban, egy lányt nevelő roma férfi elmondta, hogy nem érzi magát biztonságban. Az apjának áramellátási problémái vannak a pár szomszéd által létesített illegális csatlakozások miatt. Azért él itt, mert a lakhatás olcsó mivel a területi megbélyegzés és sztereotípiák miatt senki sem akar azon a környéken élni, és csak azok veszik meg a lakásokat, akik a környéken nőttek fel. Úgy érzi, hogy a gazdasági nyomás kényszeríti arra, hogy itt éljen: "még ha nem is szeretem a környéket, ez az egyetlen megoldás, hogy saját otthonunk legyen". Ugyanezt mondja egy roma nő is, aki nős, 3 gyermeket nevel, és szintén La Minában él, de a saját lakásában. Szívesen költözne egy másik környékre, mert úgy véli, hogy La Mina nem jó hely a gyermekei számára. Megemlíti, hogy 40 éve él La Minában, és "bár kezdetben a környéken nem voltak iskolák, szociális szolgáltatások, egészségügyi központok stb... a helyzet a környéken most rosszabb, mint 40 évvel ezelőtt".

Az erősen szegregált szegénynegyedek azonban vonzóak lehetnek mivel olcsók, valamint hozzáférést biztosítanak a szociális hálózatokhoz, mivel a család és a rokonok a közelben laknak, így a szociális támogatás közeli és könnyen elérhető. Egy 25 éves, nős, kétgyermekes férfi, aki jelzáloghitellel vásárolt lakást La Minában, számos problémáról mesélt nekünk. Például gondjai vannak az áramszolgáltatóval néhány szomszédja cselekedete miatt (marihuánaültetvények és illegális csatlakozások az elektromos hálózatra). Ennek közvetlenül hatással van a lakására, mivel egyszer két napig áram nélkül maradt. Félti a jövőjét és gyermekei egészségét, és el akarja hagyni a környékét. Ideális esetben azonban nem menne túl messzire, mert családja és barátai La Minában élnek. A család közelsége a legtöbb megkérdezett számára fontos: az integráció és a jólét különböző erőforrások kombinációjától függ, amelyek egy része az állam és a helyi jólét, más része a piac és a gazdasági csere, de számos a kölcsönösség és a kölcsönös segítségnyújtás hálózataiból származik, amelyeket szinte kizárólag a család biztosít. Az erősen szegregált városrészekben az általunk megkérdezett emberek családi hálózataikhoz fordulnak, ha anyagi vagy a gyerekekkel kapcsolatos segítségre van szükségük.

Az erősen szegregált városrészekben élő interjúalanyok problémái meglehetősen hasonlóan tűnnek: megfelelő ellátást nélkülöző mentális problémákkal küzdő emberek, zaj, erőszak, rendszeres kisbűnözés, nyilvános kábítószer-kereskedelem, valamint a szomszédok iránti általános bizalom hiánya és igen korlátozott szolidaritás. Vannak olyan problémák is, amelyek a sok fiatal férfi magas bebörtönzési arányával, illetve a magas szintű függőséggel kapcsolatosak: ezek a férfiak nem képesek gondoskodni a családjukról. A családok nehézségekbe ütköznek az oktatáshoz való hozzáférés terén, és gyenge iskolai teljesítményekkel küzdenek. Aránytalanul intenzív a rendőri tevékenység és ellenőrzés is - az interjúk házkutatási gyakorlatról, sőt, rendőrségi visszaélésekről számolnak be, egyértelmű etnikai profilalkotással.

A miskolci Lyukó városrészben, Magyarország egyik leghátrányosabb helyzetű roma telepén, G. (58 éves) két fiával és családjukkal egy volt állattartó telepen, egy tíz négyzetméteres házban él, ahol van áram, de nincs ivóvíz, és egy mobil kemencével fűtenek. Ezen a kis helyen hatan élnek együtt. G. szereti az ottani életet, nem akar kiköltözni. A szociális bérlakásokkal kapcsolatos panaszja közbiztonsági kérdés: szerinte a lakásokat soha nem lehet teljesen őrizetlenül hagyni, mert akkor rögtön betörnek, és legrosszabb esetben akár fel is gyújtják azokat.

Alacsony infrastrukturális ellátottság

A lakóhelyi szegregáció nem minden formája csökkenti a lakosok életlehetőségeit. A felsőosztálybeli lakóhelyi szegregáció általában növeli a gazdagok társadalmi tőkét, életminőségét és törekvéseit. A szegények és kiszolgáltatottak esetében a szomszédság lakóhelyi szegregációja negatív lefelé irányuló társadalmi spirált hoz létre, korlátozza a munkaerő- és fogyasztói piacokhoz való hozzáférést és gyengíti a lakosok foglalkoztatási pozícióit. Csökkenti továbbá a megfelelő kollektív javak biztosításának követeléséhez szükséges mozgósítási, hatalmi és lobbiképességet. A társadalmi és infrastrukturális lehetőségek hiánya miatt a lakóhelyi szegregáció megbélyegzést, negatív sztereotipikus megítélést, alacsony elvárásokat, törekvéseket és alacsony önbecsülést is eredményez.

A romániai Marosszentgyörgyön egy interjúalany elmondása szerint a faluban élő romák egyik legsúlyosabb problémája a házaik fűtése. Sok házban nincs gáz, mivel hiányzik az alapvető infrastruktúra. Az energiaszegénység tragikus valóság: a legtöbb családnak nincs pénze tűzfát vásárolni, ezért gyakran a közeli erdőkből vágnak fát, ami tilos. Gyakran kapnak figyelmeztetést vagy büntetést, ez sok esetben súlyosabb következményekkel jár, amelyek bekerülnek a bűnügyi nyilvántartásukba.

A víz szintén komoly problémát jelent a legtöbb faluban és városrészben. Az infrastruktúra régi, és ezeken a településeken az ingatlanok egy részébe nincs bevezetve vezetékes víz. Megoldásként a lakók az ingyenesen használható közutakból veszik a vizet. A helyi hatóságok erre a túlélési gyakorlatra hivatkozva indokolják a cselekvés hiányát: azt állítják, hogy a romák nem fizetnek vízdíjat, még akkor sem, ha az önkormányzat ráköti házaikat a fő vízhálózatra. A hulladékgyűjtés egy másik komoly probléma. A 41 éves, Marosszentgyörgyön élő W. megjegyezte, hogy falujának legidegesítőbb tulajdonsága az, hogy erősen szennyezett - a hulladékgazdálkodás rosszul szervezett, ami súlyos hatással van a lakosok egészségére. Néhány ilyen szélsőségesen szegregált településen számos szolgáltatás és üzlet is hiányzik.

Nem a közművek és a kereskedelem az egyetlen probléma. A tömegközlekedés és a jó közúti infrastruktúra is fontos kérdés. Órkón például, ahol két iskola van - egy magyar és egy "cigány iskola" -, mindkettőhöz nehéz eljutni: az utak gyakran sárosak, és a gyerekek néhány nap után már a cipőjüket is tönkreteszik, ha gyalog próbálnak iskolába menni.

Egy olyan környezetben, ahol a lakosság analfabéta, és a szülők arra ösztönzik a gyerekeket, hogy dolgozzanak, az iskolai szegregáció, a tömegközlekedés hiánya és a rossz infrastruktúra együttesen rendkívül magas iskolai lemorzsolódást eredményez. Ez egy újabb példa a szegregátumok negatív spiráljára, ahol a kollektív javak nem képesek támogatni a lakosokat és ösztönözni a közös cselekvést, és ahol az erőforrások nem oszlanak el igazságosan azok felé, akiknek a legnagyobb szükségük van a kollektív javakra és az egyéni készségekre.

A roma telepek és az iskolák közötti nagy távolság olyan probléma, ami Nyugat-Európában is előfordul néhány esetben. Például D., egy 27 éves, házasságban élő, egy gyermekes nő (7 éves fia van), aki Montreuilben, egy Párizs melletti városban él egy telken felállított lakókocsiban 4 másik családdal együtt, vezetékes víz nélkül. A fia iskolába jár, és mivel még nem beszél franciául, az iskolakörzet beírta őt egy olyan osztályba, ahol olyan diákokat fogadnak, akiknek meg kell tanulniuk franciául. Az iskolája nem Montreuilben van, hanem egy szomszédos városban. Az asszony elviszi őt az iskolába, majd visszajön érte az ebédszünetre (ahelyett, hogy fizetne az iskolai ebédért), majd délután visszaviszi, és ismét érte megy: így a napjának nagy részét a fiáról való gondoskodás tölti ki, valamint a főzéshez és a takarításhoz szükséges víz beszerzése.

Területi megbélyegzés és diszkrimináció

Interjúink során munkatársaink számos információt gyűjtöttek össze, a beszélgetések során azonban a megkérdezettek részéről is felmerültek kérdések. "Miért kell itt élnünk?". "Hogyan költözhetnék el innen?". A romák a területet ahol élnek, a lakhatás minőségén túl, az ezzel kapcsolatos lehetőségek szempontjából is a diszkrimináció forrásaként érzékelik. Sok esetben még akkor is, ha a megkérdezettek szeretnek ott élni, erős az odatartozás érzése bennük és identitásuk és közösségi érzésük is lakóhelyükhöz köti őket - mégis bizonytalanságot és túlzott konfliktusokat tapasztalnak, valamint a közszolgáltatások társadalmi szerveződésének olyan formáit, amelyek diszkriminálják őket és csökkentik lehetőségeiket.

A szegregált telepeken élők több területen is érzékelik a megkülönböztetést. Egy egyedülálló, 37 éves, gyermek nélküli roma nő például, aki húgával, unokahúgával és édesanyjával él az anyja lakásában Badia del Vallèsban (Barcelona), nem a munkanélküliségről és a bűnözésről beszél, hanem a környezetről: elvárja, hogy egy városrész zöld területekkel, hatékony hulladékgyűjtési rendszerrel és szép közterületekkel rendelkezzen. Az ő megítélése szerint a szomszédságában *"sajnos ezek közül egyik sincs meg"*.

A megkérdezettek lakókörnyezetüket veszélyesebbnek és szennyezésnek kitettebbnek tartják. Nemcsak azt ismerik fel, hogy házaik zsúfoltabbak, hanem azt is, hogy a környező városi környezet súlyosan hátrányos helyzetű, és hogy más személyekhez és csoportokhoz

képeket korlátozottabb az alapvető közművekhez, például a vízhez, a csatornázáshoz vagy az áramhoz való hozzáférésük. Számos esetben jövedelmük nagyobb hányadát költik lakhatásra. Egy 31 éves, 3 gyermekes, nő férfi, aki La Minában él, még egy szociológiai kutatás adatait is megemlítette, amely szerint a környéken a várható élettartam alacsonyabb a városi átlagnál, és ez évről évre egyre rosszabb. A területi diszkrimináció ezen érzékelt folyamatai nemcsak a mindennapi hátrányok megőrzésében, hanem a sztereotípiák és a diszkrimináció kortárs formáinak megerősítésében is aktívak.

Ebben az értelemben H.B. azt állítja, hogy a lakhatási helyzet hatással van az életére, a rokonokkal és barátokkal való kapcsolataira, mert befolyásolja, hogy az emberek hogyan néznek rá, és hogyan értékelik őt: "Ha házban élsz, több méltóságod van. (...) Más emberekkel is vannak kapcsolataid (...) és nem úgy néznek rád, mintha egy telepen élnél - más szemmel néznek rád". A "szemek", amelyekkel az emberek egy-egy emberre néznek, a lakhatási helyzetükhöz kapcsolódnak. Amikor a telepen élt, nagyon diszkrimináltnak érezte magát, különösen az iskolában, az osztálytársai részéről: ez annak a félelemnek volt köszönhető, amit az osztálytársai szülei éreztek a "nomád táborokban" és nyomortelepeken élő "cigányokkal" szemben. Most egy milánói szociális bérlakásban él édesanyjával, nővérével, három testvérével, sógornőjével és három unokájával. Amióta beköltözött egy lakásba, már nem érzi magát a diszkrimináció áldozatának.

E dinamikának köszönhetően a mikrofenyegetések és a kellemetlenségek - mint például a rokonokat vendégül látó vagy túlzottan hangoskodó háztartások - kulturális vonásokként, a dekulturálódás jeleiként, vagy akár az erkölcsi és etnikai alsóbbrendűség szimbólumaként lesznek túlértelmezve. Ez egy jól ismert mechanizmus a szociológiában, amelyet általában "kumulációs elvnek" neveznek, Gunnar Myrdalnak az Egyesült Államok faji viszonyairól szóló korszakalkotó munkája (1944) nyomán. A strukturális hátrányok (pl. szegénység, munkanélküliség, bűnözés) "a tartós faji egyenlőtlenségek okának, nem pedig következményének tekinthetők, ami igazolja és megerősíti a negatív faji sztereotípiákat" (Pager és Shepherd 2008, 198. o.). Más szóval, a strukturális hátrányok területi stigmatizációt teremtenek.

A romák számára fenntartott szállások területi stigmatizálásával (Akkaya és Yilgür 2019) kapcsolatos konkrét kérdéseket a 33 éves, 3 gyermeket nevelő L. vetette fel. Ő 4 évesen érkezett Olaszországba, és a via Novara-i ideiglenes befogadóközpontban él. L.-nek nem okoz gondot a munkahelyén elmondani, hogy roma, de kontraproduktívnek tartja, hogy azt mondja, hogy egy menedékközpontban él, mivel úgy gondolja, hogy ez diszkriminációra adhat okot, és ezért szégyenérzetet okozhat számára.

A romák úgy érzik, hogy diszkriminálják őket, hibáztatják őket egy olyan strukturális helyzetért, amelyben kénytelenek élni, és amelyhez korlátozott erőforrásokkal rendelkeznek, hogy javítsák életlehetőségeiket és jólétüket. Tagadhatatlan, hogy a területi és etnikai megbélyegzés nem determináló, attitűdöket és kapcsolatokat alakító erő. A viszonyok számos kontextusban differenciáltak és változóak. A szomszédokhoz fűződő helyi kapcsolatok nem mind barátiak vagy konfliktusosak, hanem differenciáltak, és a közömbösség, a szolidaritás és a konfrontáció között váltakoznak. E., egy 24 éves nő, aki

házas és két kisgyermek van, 2011 végén költözött egy saját építésű, 3 szobás kunyhóba egy önkormányzati tulajdonú telken egy francia városban. A higiéniai körülmények nehezek voltak: nem volt folyóvíz, és E. mindössze egy héttel a kunyhóba költözés után adott életet első gyermekének. Néhány hónap elteltével azonban az egyik szomszédja kifizette, hogy három zuhanyzót szereljenek fel a telken, néhány közös használatú WC-vel együtt a hely összes lakója számára. Amikor azonban a hely ideiglenes elfoglalása egyre kevésbé lett ideiglenes, a szomszédal, aki az egyik épületben a céget működteti, eléggé elmérgesedett a viszony. Problémák merültek fel a zajszínttel kapcsolatban, mivel a telephelyet néhány lakos roncstelepként használta, így sok volt a csörömpölés és a fémhúzás. A parkolóhelyek miatt is volt egy visszatérő konfliktus. Ez jól szemlélteti a kapcsolatok alakulását, a szolidaritástól a konfliktusig – ami talán visszatér a szolidaritás formáihoz.

Néha a társadalmi rangsorok bizonytalansága (Gould 2002), vagy a szomszédok irigysége miatt is kialakulnak konfliktusok. Az ilyen típusú konfliktusok hétköznapiak, könnyen kezelhetők, és egy harmadik fél által alkalmazott konfliktuskezelési technikát igényelnek. Ez a harmadik fél lehet egy egyesület, egy helyi jóléti szervezet vagy egyszerűen csak egy szociális szakember. Bizonyos esetekben a konfliktusban érintett felek képesek meghallgatni egymást és megoldani a nézeteltéréseiket. Ez sokkal könnyebb, ha mindkét fél felismeri szükségleteit, és érdekelt a kölcsönös segítségnyújtásban. Ez az eset A. és M. 35 és 36 éves házaspár esete, akik egy milánói nonprofit szervezet által kezelt szociális lakhatási egységben élnek, mely mindig is igyekezett segítséget nyújtani a kölcsönösség viszonyát kialakítva: "Fontos, hogy jó kapcsolatokat ápoljunk a szomszédokkal és tiszteljük őket, romákat és nem romákat egyaránt. Mindannyian egymásra vagyunk utalva a gyerekekkel kapcsolatos támogatásban, de veszély esetén is".

Interjúalanyaink közül sokan felhívták a figyelmet arra az egyszerű tényre, hogy békés kapcsolatokat szeretnének. Elkötelezettek abban, hogy a szűk környezetükben lévő kapcsolataikat sokkal békésebbé tegyék. Sokan mondták, hogy ha az apró, hétköznapi, mindennapi súrlódásokat nem kezelik, akkor azok eszkalálódhatnak, és hozzájárulhatnak az etnikai és területi megbélyegzés dinamikájához. Besósban (Barcelona) egy 26 éves, nő, kétgyermekes férfi mesélt nekünk egy konfliktusról a tömbházában, mert egy szomszédja illegálisan drogot árult, és a szomszédok őt vádolták meg, mert roma. Egy 27 éves férfi La Minában elmondta, hogy problémái voltak a szomszédokkal, akik a háza bejáratánál drogoztak, és ki kellett őket rúgnia.

Amikor a problémák nagyobbak, mint a mindennapi veszekedések, (mint például a liftajtó nyitvahagyása), a férfi a La Minában lévő "polgári központban" keres segítséget, mely szerinte jól kezeli a gyerekeket, vagy az evangélikus egyházhoz fordul. Úgy véli, hogy az egyház hozzájárult a szomszédok életkörülményeinek javításához La Mina legrosszabb időszakában, amikor a kábítószer-fogyasztás drámaian megnőtt.

PROJEKTEK, PROGRAMOK ÉS SZAKPOLITIKAI JAVASLATOK A LAKHATÁSI KIREKESZTÉS ELLEN

Melyek a romák lakhatási diszkriminációja elleni politikák legfontosabb jellemzői? Az általunk megkérdezett roma interjúalanyok nem a stabilitást, átláthatóságot és társadalmi szolidaritást azonosították be a lakhatást célzó intézkedések leglényegesebb tulajdonságaiként, hanem a szigorú szelektációs mechanizmusokat, a lehetőségek hiányát és a diszkriminációt hangsúlyozták. Közülük csak az erősebb érdekérvényesítő képességgel rendelkezők részesültek valamilyen lakhatással kapcsolatos támogatásban.

Közép- és Kelet-Európa (röviden KKE) egykori szocialista államaiban az állami lakásszektor privatizációja többnyire az 1990-es években, a politikai rendszerváltást követően zajlott le. A gyors átmenet kedvezőtlen hatásai súlyosan érintették ezekben az országokban a legkiszolgáltatottabb csoportokat. Leginkább azokat, akiknél nagyobb volt a kockázata annak, hogy elveszítik a munkájukat és nem rendelkeztek elegendő forrással ahhoz, hogy kifizessék a megnövekedett bérleti díjat vagy megvásárolják a korábban lakott lakásokat, akár kedvezményes áron is (Hegedus et al., 2017). Ez különösen a Magyarországon és Romániában viszonylag nagy számban élő roma népességet érintette. Amellett, hogy a meglévő faji megosztottságot súlyosbította, az átmenet a romák életkörülményeinek általános romlásához is vezetett (FRA, 2016). De a rossz lakáskörülmények, a területi szegregáció és jelentős elkülönülés Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban is számos roma közösséget jellemzett.

A romák számos európai államban még mindig létező térbeli és társadalmi kirekesztése annak a történelmi folyamatnak az eredménye, amelynek során a diszkriminatív politikai és viselkedési minták nemzedékek óta ismétlődnek. A romák átlagosan aránytalanul kevesebbet profitáltak a második világháború vége óta tapasztalt példátlan életszínvonal-emelkedésből a lakosság többi részéhez képest, ezért a már korábban is meglévő ellentétek még érezhetőbbé váltak (Világbank, 2002). Valószínűleg egyetlen más területen sem látható ez jobban, mint a lakhatás területén. Etnikailag homogén nyomornegyedek vagy nyomornegyedszerű telepek számos településen találhatóak Nyugat- és Kelet-Európában egyaránt. Figyelembe véve a lakhatás alapvető szerepét minden ember életében és annak minden más dimenzióra gyakorolt hatását, a tartósan rosszabb körülmények, amelyek között sok roma él, nemcsak szociális vagy politikai, hanem etikai problémát is jelentenek.

A tanulmány roma mintájának kiválasztásakor különösen azokat vizsgáltuk, akik állami átmeneti szállásokon élnek vagy éltek, vagy olyan a szabványoknak nem megfelelő ideiglenes lakásokban, mint például kunyhók, faházak, nyomornegyedek vagy konténerházak. Mivel a probléma, hogy sok ilyen ház nincs engedélyezve, és esetleg más tulajdonában áll ellentmondások, etnikai és területi megbélyegzés, valamint a romákkal szembeni nyílt ellenségeskedés forrása is volt. A cigányellenességgel és rasszista attitűdökkel

foglalkozó szakirodalom továbbá kiemeli, hogy a lakosság többsége számára a romák támogatásra méltatlanok, és széles körben elterjedt az az állítás, hogy a romák javát szolgáló lakásinfrastruktúrába történő beruházások igazságtalanok, mivel más (azaz nem roma) emberek nem részesülnek ebben a különleges bánásmódban (Gagnon 2020; Sam Nariman et al. 2020).

Orna Rosenfeld (2015) városstratégiai tanulmánya, amely kifejezetten a szociális lakhatásra, annak arányára és elosztási szabályaira összpontosít az európai országokban, leírja az általa "maradékossításként" nevezett tendenciát, amely szerint az országok fokozatosan a maradék szociális lakhatási modell felé mozdulnak el. Ez az elmozdulás a lakásszektorban végbemenő szélesebb körű változásokhoz kapcsolódik, amelyek már az 1980-as években elkezdődtek az akkori OECD-országok egy részében, és napjainkig tartanak, lényegében megkérdőjelezve az állami lakáspolitikát vezérlő meglévő filozófiát és normákat. Elsősorban a lakhatás privatizációját és pénzügyiesítését érinti, így a lakás árucikk státusza potenciálisan háttérbe szorítja a lakás egyéb alapvető jellemzőit (Caturianas et al., 2020). A kontextustól függően a gyakorlatban a reziduálizáció abban nyilvánulhat meg, hogy az állam folyamatosan kivonul a lakásellátásból az állami bérlakásállomány kiárusításával, szigorúbb jövedelmi feltételek alkalmazásával, a megmaradókba való beruházások csökkentésével, és helyette inkább a keresletoldali intézkedésekre összpontosít, hozzájárulva ezzel a lakhatási költségek emelkedéséhez. Ennek az eltolódásnak a negatív externáliáit leginkább a bérlők és az alacsony jövedelmű háztartások szenvedik el. Ők a szociális lakhatás szegénységgel és nyomorral való összekapcsolásának erősödése miatti fokozott megőrzéssel szembesülnek, ami további szegregációhoz vezethet. A karbantartásba való befektetés elmaradása súlyosbíthatja ezt a hátrányt a lakások minőségének romlásával, ami súlyosan befolyásolja a bérlők jólétét és a társadalomban való érdemi részvételre való képességét.

Ellentétek a jelenlegi lakhatási politikákról való gondolkodásban

A fókuszcsoportokban a szociális munkásokkal folytatott beszélgetések során, illetve a köztisztviselőkkel és a politikai döntéshozókkal készített interjúknál megfigyeltük, hogy a lakhatási politikák kapcsán egyikük sem számít jelentősebb változásra. Érzékelnek néhányat az általunk megkérdezett romák által említett problémák közül, látják a meglévő lakáspolitikai eszközök marginális javulását jelentő fokozatos változásokat, de ragaszkodnak a koordináció és integráció klasszikus kérdéseire a szakpolitikai ágazatokon belül. Néhányan közülük a szakpolitika hatékonyságának és eredményességének lassú javulását érzékelik.

Az aktivisták és önkéntesek, valamint a roma vagy roma jogvédő szervezetek oldalán egészen más hangulatot figyeltünk meg: sürgetést; a jelenlegi szakpolitikai eszközökkel való valódi elégedetlenséget, nagyobb tudatosságot a jelenleg használt különböző eszközökkel kapcsolatban, és azokkal is, amelyeket potenciálisan be lehetne vetni. A számok logikája, a kirekesztettek arányának nyomon követése, valamint a statisztikák objektívebb

nyelvezetének bizonyos mértékű mozgósítása mind az öt országban az aktivisták eszköztárának részét képezi (Bruno, et al. 2014), függetlenül attól, hogy világi vagy vallási szervezethez tartoznak. Komoly változásokat szeretnének elérni, hogy a lakáspolitikai visszatérjen a valóságba. A fókuszcsoporthoz és az interjúk törésvonalát mutatták ki azok között, akik a meglévő politikák racionalizálásának és átdolgozásának módjait keresik, és azok között, akik társadalmi, kulturális, de egyben politikai utakat keresnek a deszegregációs és lakhatási támogatásra vonatkozó politikák és intézkedések újraindítására.

Az előbbieket, legyenek azok politikai döntéshozók, szociális munkások vagy köztisztviselők, nem közömbösek a romák jóléte és a lakáshiány következményei iránt. Nem ragaszkodnak túlságosan a diszkriminációhoz, még akkor sem, ha teljes mértékben elismerik a cigányellenesség nagyságrendjét. Ők a szakpolitika végrehajtásáért felelősek; így jobban odafigyelnek arra, hogy mit tesznek és mit érnek el, és nem arra, hogy mit nem tesznek meg. Pozitívabban ítélik meg az eredményeket, és szigorúan a meglévő eszköztárra összpontosítanak: megfizethető lakhatás, átmeneti szállások, sürgősségi megoldások, szociális munka a tájékozódáshoz, a szakpolitika és az aktív munkaerő-piaci politikák előzetes összehangolása. Olyan események ismeretére tartanak igényt, amelyek segítenek a meglévő eszközök megerősítésében és bővítésében. Több koordinációt várnak el a politikai közösség érdekelt feleitől. Inkább beszélnek szolgáltatásnyújtásról, mint pénzügyi juttatásokról és támogatásokról a bérleti és közüzemi díjakhoz. A barcelonai eset kivételével, amikor a lakhatási politikáról beszélnek inkább, a folyamatokat, sőt a módszereket és eljárásokat veszik figyelembe, és nagyon kritikusak a meglévő finanszírozás felhasználásával, valamint a különböző donoroktól illetve az európai alapokból származó további források mozgósításával kapcsolatban. Kiemelik a családok közötti helyi konfliktusokat, a szerződések be nem tartását, a készségek hiányát és a romák meglévő életkörülményeihez való túlzott alkalmazkodást.

A második csoport, a roma jogvédők és a helyi önkéntesek nagy figyelmet fordítanak az épített környezetre és a lakhatás kiszolgáltatottságának anyagi feltételeire, de mind az öt országban hangsúlyozzák a diszkriminációt, a kirekesztés és elutasítás konkrét eseteit, és félnak a növekvő szegregációtól, nem az általános rasszizmus, hanem inkább a területi elszigeteltség szempontjából. Szinte mindig összehasonlítják, hogy mi történik és mi nem történik, hogy kik kerülnek be és kik esnek ki kirekesztettként. Az esetek többségében nagyon kritikusak, korlátozott eredményeket látnak, hajlamosak számszerűsíteni a megvalósult politika korlátozott nagyságrendjét, és ezért ragaszkodnak az ágazatot sokkolni képes eseményekhez és az általános és nem szelektív intézkedések bevezetéséhez. A barcelonai esetben a roma aktivisták kiemelik, hogy az univerzális jóléti intézkedés során sok roma kimarad a rendszerből és diszkriminálódik. Összességében a roma aktivisták olyan eseményeket szorgalmaznak, amelyek segítenek megtörni a meglévő politikai áramlatokat, hogy megváltoztassák az eszköztárakat, a megosztottságot és radikálisan fejlesszék a lakhatási integráció és a városrészek deszegregációjának programjait. Hajlamosak felértékelni mind a szolgáltatásnyújtást, mind a pénzutalásokat, és olyan juttatásokat sorolnak fel, amelyeket a lakásfenntartás és -felújítás javítására, valamint a magánpiacokon a faji és etnikai megkülönböztetés elleni küzdelemre lehetne fordítani. A lakáspolitikai kialakításában jobban odafigyelnek az eredményekre, mint a folyamatokra, és

nagyon kritikusan viszonyulnak a kormányzati diszkontinuitásokhoz. Kiemelik azokat a környékeket és településeket, amelyeket nem a hatóságok irányítanak, és amelyek a magánhatalmakra, és bizonyos esetekben a diszkrecionális politikai klientelizmusra épülnek.

Érdeemes azt is megjegyezni, hogy a világvárvány idején számos állami és magánszervezet, amely korábban a rászorultsági vizsgálatokon és más, az "arra érdemes" kedvezményezettek kiválasztására szolgáló módszereken alapuló szelektív szolidaritást folytatott, feltétel nélküli támogatást kezdett nyújtani. Ahogy Alteri et al. (2021, 9. o.) leírta: "Sok helyi hatóság túllépett a hajléktalansággal, kábítószer-függőséggel és egyebekkel kapcsolatos korábbi ideológiai politikán, a világvárvány okozta válság pedig katalizátorként hatott a változásra". A vészhelyzetben mindenki kérhetett élelmiszersegélyt és egészségügyi támogatást. A támogatás, a gondoskodás, a kölcsönösség visszatért a szokásosba, különösen a világvárvány legkorábbi szakaszában és annak szinte durkheimi kollektív pezsgésében, kiegészülve a szolidaritás és az összetartozás diffúz érzésével (Recchi et al. 2020) és a heterogén egyéni érdekek kölcsönös függőségének felismerésével (Bianchi et al. 2020).

Ezeket a különbségeket szem előtt tartva megfigyelhetünk néhány további fontos kvalitatív kutatási eredményt.

A közsféra kapacitásai és a roma asszimilációs törekvések a jóléti ellátások terén

Minden érdekelt fél, akivel találkoztunk, jól ismeri a romák lakhatási problémáit. Bár különböző felelősségi szinteken állnak, közös ismeretekkel rendelkeznek a helyi körülményeket illetően, tevékenységük révén alaposan szemügyre tudják venni, hogy mi történik a bizonytalan életkörülmények között élők mindennapjaiban. Sok esetben munkájukat elsősorban a helyzet megértésének képessége alapján értékelik, nem pedig a tevékenységük pozitív következményeinek felmutatása alapján.

Egyikük sem alakított ki konkrét partnerséget a bankrendszerrel, sem a diszkrimináció elleni küzdelem, sem a szegényeknek kínált banki termékek helyzetének megismerése, sem pedig a lehetséges projektek, vagy az állami és magánszereplők közötti, mindkét fél számára előnyös együttműködések kialakítása céljából. Egyetlen esetben, Milánóban egy civil szervezet vezetője tudott olyan programról, amelyet egy nagy helyi bank vezetett be, és amely a bizonytalan munkahellyel rendelkezők számára nyújtott alacsony kamatozású hiteleket.

A rendőrséggel és az igazságügyi erővel való kapcsolatokról nem beszéltek nyíltan. Párizsban, de főleg Milánóban egyes szereplőket zavarja az a felfogás, hogy a rendőrségnek érdeke fűződhet ahhoz, hogy rendkívül koncentrált és elkülönített telepeket hozzanak létre, bizonyos lehetséges bűnözői magatartások jobb ellenőrzése és a bűnözői körökre vonatkozó információkhoz való könnyebb hozzájutás céljából. Ebben az értelemben a

tanulmányunkban részt vevő egyes személyek a rendőrségre, mint a szegregáció megszüntetésére és a szegregált környezetek leküzdésére irányuló programokat hátráltató szereplőként tekintenek.

Elfogadható lakáskínálat hiányában a politikai döntéshozók egyik fő aggodalmát a keretszabályok és a "lefölözési" kritériumok kialakítása jelenti, azaz hogy ki és mi alapján tudja kiválasztani, hogy ki részesülhessen a különböző szolgáltatásokból és támogatásokból. A "lefölözési" kritériumok arra utalnak, hogy a szociális szolgáltatások a legerősebb kedvezményezetteket választják ki, akiket szerintük a legkönnyebben lehet segíteni ahhoz, hogy a program végén jelentős eredményeket mutassanak fel. Bizonyos döntések zavart keltenek: előfordul, hogy egy személy részesült egy szociális intézkedésben, de egy másik hasonló intézkedésből kizárják, anélkül, hogy világosan értenék, miért. Előfordul, hogy egy embert, aki lakhatási körülményeinek javítása érdekében elfoglalt egy üres lakást, kizárnak egy szociális lakhatási programból. Ezt egy 30 éves, házas, kétgyermekes, barcelonai férfi is megerősítette. Annak érdekében, hogy támogatást és segítséget kapjon az önkormányzattól, a szociális szolgálat azt tanácsolta neki, hogy költözzön ki a "foglalt" lakásból: ha nem teszi, nem kap semmilyen támogatást a szociális szolgálattól. Ezt az ajánlást követve a nagybátyjához költözött egy elhagyatott raktárépületbe, ahol egy ideiglenes kunyhót kellett építeniük. A szociális szolgálatok ezt követően segítettek a családnak abban, hogy megkapják azt a lakást, amelyben körülbelül 5 éve élnek.

Egy másik fontosnak tűnő pont, hogy a helyi hatóságok bizonyos esetekben engedélyezhetik a közterületeken informális szerződésekkel történő ideiglenes nyomortanyák létesítését. A párizsi külvárosokban ezt azért teszik, hogy időt nyerjenek, ezzel valamennyire megismervén az embereket és igényeiket, így háztartásonként konkrét lakhatási javaslatokat tudnak kidolgozni. Azonban az üzemeltetők nem mindig veszik fel a kapcsolatot az informálisan engedélyezett nyomornegyedekben élő összes lakóval, hogy támogatást nyújtsanak, ami konfliktusokat és kivételezést eredményez.

A marginalizált roma településekről származó emberek számára biztosított szociális lakhatás hiányosságai (túlzsúfoltság, elhasználódás, egységes és rugalmatlan kialakítás, szegregációs múlt stb.) alternatív vagy legalábbis kiegészítő politikák kidolgozására irányuló erőfeszítésekre ösztönöztek. Olaszország és Franciaország átmeneti lakhatási programokat dolgozott ki, amelyekhez gyakran nyújtottak pénzügyi támogatást, túlnyomórészt uniós forrásokból. Az átmeneti lakhatás az érdemeken alapul. Lényeges minőségi változást jelent abban az értelemben, hogy a lakók már nem passzív befogadói a segítségnek, hanem aktív résztvevői az életkörülményeik javításának: tárgyakkól alanyokká, tétlenségéből cselekvőképessé válnak. Így a leggyengébbek kirekesztésre kerülnek: a nehezebb körülmények között élők, vagy akikkel nehezebb dolgozni. Az érdemesség megbecsülése bizonyos erkölcsi értékelésen nyugszik, amelyeket a szereplők nap mint nap meghoznak, bár ezek az elvárások gyakran inkább burkoltak, mintsem nyíltan kimondottak. Az átmeneti lakhatásban a befogadás az előre meghatározott kritériumok minden szinten történő teljesítésének és a saját lakás megszerzése felé való előrehaladásnak az eredménye. Az általunk megkérdezett érdekeltek az átmeneti lakhatást drágának tartják, azt a szociális

lakhatás és a szociális szolgáltatások integrált partnerségeként határozzák meg. Ebben a rendszerben a család fokozatosan halad előre meghatározott kritériumoknak megfelelően az érdem egyfajta karrierjében, de a szabályok súlyos megszegése után egy alacsonyabb szintre való leereszkedés is lehetséges. A párizsi külvárosok egyes rendszerei esetében nincs második esély, és egy szabály megszegése, vagy még rosszabb, egy lakásajánlat elutasítása visszafordíthatatlan, és a programból való azonnali kizárást vonja magával. További következményekkel járhat az egyének vagy családok feketelistára kerülése, ami elzárja a hozzáférést a hasonló programoktól, és gyakorlatilag lehetetlenné teszi, hogy ezután lakhatási támogatásban részesüljenek. A szándék az, hogy a lakókat motiválják, időt adjanak nekik jövedelmi helyzetük javítására, melynek eredményeképp önálló életvitelük alakul ki. Az egész rendszer elválaszthatatlan része a szociális munka és a tanácsadás, amelyet a helyszínen vagy a közelben nyújtanak, hogy megoldják az esetleges személyes problémákat (papírmunka, pénzügyi kérdések stb.), és megteremtsék a stabil lakhatás fenntartásának képességét.

Az etnikai kategorizálás nagyon erős, még olyan országokban is, mint Franciaország, ahol ezt nem lehet nyíltan kimondani. Ahogy Charles Tilly (1998, 8. o.) a tartós egyenlőtlenségek elemzésében érvelt: "Tartós egyenlőtlenség azért keletkezik, mert az értéktermelő erőforrásokhoz való hozzáférést ellenőrző emberek a sürgető szervezeti problémákat kategorikus megkülönböztetésekkel oldják meg". Gyakran másodrendű kérdésként kezelik a helyi hatóságok, hogy lehetséges-e vagy sem hatékony választ adni a romák lakhatási problémáira, lehetséges-e vagy sem a romák mozgósítása és védelme a diszkriminációval szemben. Néhány esetben - ez történt Milánóban, Barcelonában és Párizsban - a helyi hatóságok csak az anya és a kisgyermek számára kínáltak lakhatási megoldásokat, de facto megosztva a családi egységet, és megpróbálva a pár szülői felelősségben való egységének feloszthatatlanságát megkísérelni.

Ez a fajta szegmentált lakáspolitikát, ahol a romák nem megfelelő szociális ellátásban részesülnek, a lakhatási diszkrimináció valódi attribútuma. Ezért van az, hogy például Magyarországon a roma családoknak olykor felajánlott szociális lakások olyan alacsony színvonalúak, hogy nem jelentenek egyértelmű javulást a lakhatási körülményekben. Charles Tilly (1998, 15. o.) szerint "a rasszista, szexista vagy idegengyűlölő attitűdök csökkenése vagy erősödése viszonylag kevés hatással lesz a tartós egyenlőtlenségekre, míg az új szervezeti formák bevezetése ... . nagy hatással bír". Kutatásunk azt mutatja, hogy a romák lakhatási nélkülözésével és diszkriminációjával szembenező politikák sok esetben súlyosbítják a kategorikus megkülönböztetések alkalmazását, és ennek megfelelően a diszkrimináció előfordulását.

Minden szereplő problémaként értékeli a lakhatási támogatások véletlenszerű mérlegelésen alapuló elosztását. Ezt azonban nem vitatják meg nyíltan: az érintett szereplők nem egyeztetnek egymással. Az, hogy a kormányzat nem ad egyértelmű útmutatást a megkülönböztetésellenes törvényeknek és rendeleteknek való megfelelésre vonatkozóan, lehetővé teszi a szervezetek számára, hogy "saját megfelelési intézkedéseket hozzanak létre és legitimáljanak" (Pager és Shepherd 2008, 197. o.). A szereplők felismerik a problémákat, de nem tesznek lépéseket egy lehetséges, reflexivitáson alapuló kollektív megoldás felé.

Ebben a helyzetben több negatív következményt is megfigyelhetünk: egyrészt politikai klientelizmust és korrupciót, másrészt erős versengést és a lakosok közötti szolidaritás hiányát.

A lakosok közötti, valamint a lakosok, a rendőrség és a helyi hatóságok közötti viták nem csak a lakhatási és szociális ellátási rendelkezések bizonytalan értelmezésén múlnak. Van egy másik mechanizmus is, amely feszültséget okoz a marginalizáltabb településeken: az önkormányzatok és a hozzájuk tartozó telepek tisztázatlan tulajdonviszonyai. A rendezési folyamatokat ritkán tanulmányozzák, még kevésbé hajtják végre. Sok országban az illegális lakhatás miatt az itt élők nem jelenthetnek be hivatalos lakcímet. A bejelentett lakóhely hiánya azzal jár, hogy a lakosok elveszítik a jogukat számos jóléti ellátásra, paradox módon pl. a lakhatási támogatásra. Ez kulcsfontosságú kérdés, mivel azáltal, hogy a szegregált helyeken élők nem rendelkeznek hivatalos lakcímmel, a leginkább rászorulóknak nem részesülhetnek a meglévő szociális jogokból, mivel ezek a jogok a lakcím adminisztratív elismeréséhez vannak kötve.

Párizsban és Barcelonában a gettómentesítés elve (Markovic 2021) nagyon fontosnak tűnik a konkrét intézkedések végrehajtása során, alapvetően javítva a romák életkörülményeit főként a gettónak tekintett városi környezetben. A közegészségügyi és közrenddel kapcsolatos szakpolitikai célok, például a szomszédokkal való konfliktusok csökkentése fontosabbnak tűnnek, mint annak az átformálása, ahogyan ezeket a helyszíneket a többségi lakosság ítéli meg (lásd még Le Galès 2017). Magyarországon és Romániában, valamint részben Milánóban a köztisztviselők és a politikai döntéshozók megemlítik a stigmatizáció elvét, de inkább munkahipotézisként, mintsem operatív terv létrehozásának alapjául. A negatív sztereotípiák létezésén alapuló, a romákhoz kapcsolódó megbélyegzéssel és címkékkel való szembenézés a lakhatási és városrész-felújítási programokon belül a helyszín átminősítését és a deszegregáció ösztönzését igényelné.

Minden szereplő tisztában van azzal, hogy a cigányellenesség jelentős szerepet játszik az ambiciózus lakásépítési programok, sőt még a középtávú áttelepítési tervek sikerének mérséklésében is. A lakáspiacon a roma háztartások jelenléte nemkívánatosnak számít, mivel az ingatlanok értékének csökkenését okozhatja. Ez a felfogás, bár nem általánosan osztott, a deszegregációs törekvések egyik fő akadályát jelenti (Markovic, 2021), és a befogadó lakáspolitikák egyik fő veszélyének tartják. Kutatásunkban azt tapasztaltuk, hogy ezt a problémát nem kezelik olyan megoldandó tényezőként, amely mind a tárgyalás, mind a hely felértékelésének módszereivel kezelhető lenne (pl. a lakhatási beavatkozás összekapcsolása egy minden lakos számára elérhető közösségi beruházás megvalósításával).

Várostervezés a romák társadalmi befogadása érdekében

Az interjúalanyaink közül azok, akik "felfelé ívelő lakáskarriert", azaz lakáshelyzetük javulását élték meg, nagyobb elégedettséget fejeztek ki az élet minden területén. Úgy tűnik, hogy a lakhatási körülmények javulása növeli és fenntartja az egyéni önállóságot, a munka iránti elkötelezettséget és a munkaviszony rendezését. Nincsenek varázsreceptek, nem létezik egyszerű determinizmus, de a romák, valamint az általunk megismert köztisztviselők és szociális munkások szemszögéből nézve, ha a lakhatás az első helyen áll, az pozitív hatást gyakorol a munkaképességre és a személyes jólét és autonómia egyéb mélyreható tényezőire, beleértve a mentális egészséget is.

Amartya Sen nyelvén szólva empirikus eredményeink megerősítik, hogy egy olyan helyzetben, ahol a romák készségekhez és jogokhoz jutnak, ott a társadalmi tőke és egyéni jólét fejlődik, és ez pozitív eredménnyel bír a személyes és családi jólétük "átváltási tényezőire" (Sen, 2000). A társadalmi döntés és az emberi fejlődés nyelvén túl ez az értelmezés arra mutat rá, hogy a lakhatás javítása (beleértve a környezet minőségét is) közösségi javakkal és támogatásokkal (mint pl. a szennyvízbevezetés) nem gazdasági és politikai költség, hanem befektetés, amelynek pozitív hozadéka van az érintett egyén és az egész helyi közösség számára a társadalmi tőke, a biztonság és az együttélés minősége szempontjából. Ez nem jelenti azt, hogy a tisztességes lakhatás biztosítása elegendő a marginalizált roma településeken élők fennálló kirekesztettségének ellensúlyozására: az öt helyszínen megvalósított programok a lakhatás javítását más (többnyire foglalkoztatás-orientált) fejlesztő intézkedésekkel kísérik. Itt azonban hangsúlyozni szeretnénk, hogy a lakhatási körülmények javulásának a tapasztalata kétségtelenül a legfontosabb kezdeti lépés, amely számos pozitív hatással van a személyes motivációra és elkötelezettségre.

A deszegregáció ennek a folyamatnak a része, azonban feltételei vannak. Pozitív, ha a kollektív javak minőségének helyi szintű javításával, a befelé/kifelé áramlás előnyben részesítésével, az ingatlanpiacon és a bérleti piacon tapasztalható diszkrimináció csökkentésével, valamint megfizethető lakhatási lehetőségek biztosításával valósul meg. Az ilyen helyi erőfeszítések mindkét fél számára előnyösek. Ezzel szemben, ha a "deszegregáció" a kilakoltatás leegyszerűsített aritmetikájává válik, a legkiszolgáltatottabbak még rosszabb lakáskörülmények közé kerülnek, gyengülnek társadalmi és szociális kapcsolataik és csak felerősödik a szegregáció, elszegényítve az emberek életét és lecsökkentve lehetőségeiket. Kutatásunk egyik eredménye olyan programok kiemelése, amelyek célja a lakhatási programokban részt vevők emberi és kapcsolati erőforrásainak növelése, és amelyek gazdagok társadalmi kötelekben, találkozásokban, cserékben és megosztott tapasztalatokban. A városi környezettel való szomszédsági kapcsolatok és a tömegközlekedés javítása különösen fontos a magyar és román kontextusban, de az infrastruktúrák és a kollektív javak minősége, valamint ezek kapcsolata a nyitott szociabilitással, a biztonsággal és a munkahelyteremtéssel minden általunk vizsgált városban és régióban hatalmas kihívást jelent, és mind szociálpolitikát, mind várostervezést igényel.

Kiemelhetünk néhány módszertani megfontolást a lakáshiány és a diszkrimináció elleni küzdelemmel kapcsolatban. A szegényes gazdasági erőforrásokkal rendelkező környezetben a lakhatási körülmények javítása arra ösztönzi az embereket, hogy leküzdjék a passzivitás és a lemondás érzését, és gyakorolják választási és cselekvési képességüket, képviseljék érdekeiket, és részt vegyenek a projektekben, hogy kockázatot vállaljanak, és így tovább. A minőségi otthon erőteljes ösztönzést jelent az önmegvalósításra.

Másodsor, a kedvezményezettek aktív részvétele kulcsfontosságú. Egy hely belakása nem csupán azt jelenti, hogy tetőt és menedéket talál valaki, hanem kontextuális biztonságot is, és a helyi közösséghez való kapcsolódást: az egyének úgy érzik, hogy a közösség védi őket, és arra ösztönzi őket, hogy részt vegyenek egy közös vállalásban. A védelem és a bátorítás növekedése felszabadíthatja a frusztrált motivációs erőforrásokat az elszigeteltség és a bizonytalanság alól, és segíthet ezeket az együttműködő magatartás, a részvétel és a változás elvei iránti elkötelezettség irányába terelni.

Szinte minden interjúban azt mondták a roma interjúalanyaink, hogy több információra van szükségük a jogaikról és a rendelkezésre álló lehetőségekről, valamint átláthatóságra a lakhatási programok vagy a foglalkoztatási programok időzítésével és kiválasztási kritériumaival kapcsolatban. A szakpolitikai ismeretek és a kommunikáció közös adatbázisai, a szabályokról és eljárásokról szóló egyértelmű információk nagyon fontosak a szegények közötti konfliktusok csökkentésében. A nagyobb átláthatóság révén csökkenthetjük a politikai klientelizmust az alapvető lakhatási igények kielégítése érdekében, javíthatjuk a helyi demokráciát a törvénytelen kiváltságok, a tisztességtelenség, a klientelista előnyök és a korrupció ellenében, valamint harcolhatunk a bandák és a bűnözés ellen a falvakban/szomszédságokban. A jobb információáramlás segíti az egyéneket abban is, hogy kikerüljenek az uzsora és az eladósodás általi személyes szolgátság ördögi körforgásából. Egy komoly lakásfejlesztési program nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket a politikai és demokratikus dimenziókat. Ennek minden szinten meg kell történnie, az átlátható és megkülönböztetésmentes szabályok és eljárások megfogalmazásának makroszintjétől a szervezetek, egyezmények és operatív tervek megvalósításának és az anyagi környezetbe való beavatkozásnak a mezoszintjéig. De - és hangsúlyozzuk, hogy ezt sem szabad elhanyagolni - a találkozók, segélyek és szociális támogatás interakcióinak mikroszintje is figyelmet kell, hogy kapjon.

Az átláthatóság és a szociális munkások által megosztott információk minősége alapvető fontosságú. A garanciák és szabályok biztosítása minden szinten növeli annak az esélyét, hogy a lakhatási politika megsokszorozza a személyes és kollektív jólétet. A klientelizmus lerombolása, a határok és szabályok közös megértésének javítása, valamint az intézményi bizalom támogatása képezi az alapfeltételeit annak, hogy egy lakhatási program az egyéni jólét minden területére hatást gyakoroljon, beleértve a gazdasági autonómiát is.

Mindhárom jellemző arra mutat rá, hogy a szakpolitikák stratégiai jelentőséggel bírnak a lakáspolitikákba integrálandó emberi és kapcsolati erőforrások aktivizálására, valamint a fent leírt jellemzőkkel rendelkező társadalmi kapcsolatok erősítésére. E különböző szakpolitikai eszközök között a szociális lakhatás sem mellékes, ez minden városban, kivéve

talán Párizs külvárosait, nagyon ritka. Még a párizsi külvárosokban is nehéz a szociális lakáshoz jutás, és a jelenlegi állami lakhatási politikák nem képesek aktívan csökkenteni a romák lakhatási nélkülözését. A szegregáció, a nélkülözés és a diszkrimináció elleni küzdelem politikai elkötelezettséget, a szakpolitikai intézkedések hosszabb fenntartásához szükséges érdekérvényesítő koalíciókat, megfelelő forrásokat és komoly várostervezést igényel.

Eredményeink rámutatnak a szociális lakásállomány javításának fontosságára, bár ez önmagában nem elegendő. Javasoljuk a lakhatási szakpolitikai eszközök megsokszorozását és a meglévő eszközökhöz való hozzáférés biztosításához szükséges források bővítését. De hangsúlyozzuk, hogy önmagában ez nem elég a megbélyegzés, a rasszizmus, és a politikai klientelizmus elleni harcban: fontos, hogy a várostervezés is képes legyen felvenni a harcot a romákat alsóbbrendű, másodrendű állampolgárokként kategorizáló etnikai renddel szemben. Ez az a társadalmi berendezkedés, amely egy olyan rendszer alapja, amelyben bizonyos egyének alacsony kollektív javakkal való ellátottság mellett nem megfelelő minőségű lakhatáshoz jutnak, és amelyben ugyanezek az egyének képtelenek érvényesíteni jogaikat. Ezt a diszkriminatív területi rendszert a tervezési szabályzatok, viselkedési normák, a rossz infrastruktúra, valamint az időgazdálkodásra, a higiéniára és az infrastruktúrára vonatkozó, nem szabványos konvenciók reprodukálják.

A várostervezés kiemelten politikai tevékenység. Térbeli rutinokat állít fel, lakosság kiválasztási eljárásokat és differenciált cselekvési protokollokat hoz létre, azzal a céllal, hogy csökkentse a társadalmi keveredés határait és mérsékelje a politikai cselekvési szándékat. Laurent Thévenot (1984) a formákba való befektetésről ír: a tervezés azt jelenti, hogy forrásokat költünk arra, hogy a különböző politikai beavatkozások (építés, karbantartás, felújítás, gondozás, önfejlesztés, biztonság, meghallgatás, erőszak megfékezése, segítségnyújtás, promóció, kapacitásnövelés stb.) összehangolásával térbeli formákat kapjunk az etnikailag diszkriminatív lakhatással szemben.

Eredményes/Eredménytelen szociális munka

Interjúinkban a szociális munka negatív megítélésben részesül. Az általunk megkérdezettek mélyen tisztában vannak a szociális munkában rejlő lehetőségekkel és kihívásokkal. Rálátanak a nehézségekre és a szűkös erőforrásokra, amelyek korlátozzák a szociális munkás tevékenységét. Ugyanakkor elvárásokat is támasztanak velük szemben, mind a kommunikáció minősége, mind az anyagi szükségletek tekintetében. Segítséget, információt kérnek, szeretnék megérteni a szabályokat és követelményeket, hogy hozzáférhessenek a szociális lakhatáshoz és más jóléti szolgáltatásokhoz. Általában kifogásolják az átláthatóság hiányát a szociális ellátásokhoz való kiválasztás szabályai tekintetében. Egyes esetekben a szociális szolgálatok és a kiválasztási bizottságok megvesztegetéséről és korrupciójáról beszélnek. Sokan közülük hajlamosak rámutatni a

megszakítás problémáira is, és hangsúlyozzák, hogy életük legnehezebb pillanataiban, különösen a munkanélküliség vagy a hajléktalanság időszakában elhagyatottnak és magányosnak érezték magukat, valódi támogatás vagy olyan személy nélkül, akivel beszélhettek volna.

Az ilyen kritika nem jelenti azt, hogy a szociális munkával kapcsolatos minden tapasztalat negatív. A tanulmányunkban szereplő egyének pozitív, sőt kiemelkedően pozitív tapasztalatokat osztottak meg a szociális munkásokkal kapcsolatban. Általánosságban azonban a legtöbb interjúban a szociális szolgáltatások hatékonyságának hiányára utaltak. Egy 27 éves férfi La Minában elmondta, hogy úgy gondolja, a szociális szolgálatok nem akartak segíteni neki még élelemben sem abban az időben, amikor nem volt munkája. Sportösztöndíjban sem részesült, pedig a legidősebb fia focizik. Az ösztöndíjat később egy másik roma férfin keresztül kapta a fia, aki a városi tanácsban dolgozott és segített neki.

A Milánóban élő D., egy olasz roma asszony, akinek 6 gyermeke van. Körülbelül 15 éve kap segítséget a szociális szolgálattól és a fiatakorúak bíróságától (jelenleg 40 éves). Úgy véli azonban, hogy amikor igazán szüksége lett volna a segítségükre, akkor nem voltak mellette. Amikor hajléktalan volt nem kapott konkrét menedéket, és úgy döntött, hogy beköltözik egy lakásba. Emlékszik arra, hogy hosszú hónapokat töltött az utcán, remélve, hogy gyermekeivel együtt elhelyezik egy hajléktalanszállón, ami nem történt meg. Különböző stratégiákkal próbálkozott, hogy szociális segélyhez jusson és nyomást gyakoroljon a szociális szolgálatokra.

A válaszadók sok esetben említik az átláthatóság hiányát. Senki nem szán elég időt arra, hogy elmagyarázza nekik, hogyan működnek az intézkedések, miért kapnak juttatásokat vagy miért nem. Sokszor úgy érzik, hogy a helyzet igazságtalan, és nem értik, hogyan működik a rendszer.

S. egy 21 éves nő, aki Párizs külvárosában él, házasságban, két gyermeke van (4 éves és 4 hónapos). 2011 óta Ivry egyik nyomornegyedében él, egy önkormányzati tulajdonú telken. Házasságát követően ugyanabban a nyomornegyedben maradt, egy kis saját építésű házban. Amikor 17 éves volt, megszülte első gyermekét, és férjével együtt nehezen találtak elegendő forrást kisfiuk ellátásához. Ezért először úgy döntött, hogy a városi szociális központba megy, hogy segélyt kérjen: konkrét anyagi támogatást, hogy ruhát és élelmet vásárolhasson a gyermekének. A központ szociális munkása megosztotta vele, hogy kiskorú anyaként szükséglakást kérhet. Kérvényezhetné, hogy a veszélyeztetett anyák számára fenntartott menedékhelyen lakjon. A családja napközben meglátogathatná, de 18 órakor el kellene távozniuk. Emlékszik, hogy megijedt, amikor a szociális munkás ragaszkodott ehhez a tervhez, mivel egyáltalán nem illett bele abba, amit kért. Nem akarta elhagyni sem a családját, sem a férjét, és a központba konkrét anyagi segítség reményében jött. Ezután a tapasztalat után soha többé nem ment vissza a szociális munkáshoz, vagy abba a központba. Ugyanakkor megosztja velünk, hogy pozitív kapcsolatot ápol egy civil szervezettel (Emmaus), amelynek munkatársai rendszeresen látogatják a nyomornegyedet. Három évvel a szociális központban tett nehéz látogatás után, 2020-ban egy migránsok számára fenntartott lakóközpont nyílt meg egészen közel ahhoz a nyomornegyedhez, ahol

ő él, és az egyesület munkatársai elkezdtek hetente meglátogatni a bidonville-i lakosokat. Jó kapcsolatot ápol az Emmaus munkatársaival, és nyugodtan beszélget velük, sőt, segítséget is kér tőlük. Az ő segítségével adta be szociális lakáskérelmét. Úgy találja, hogy pozitívabban tekint a jövőbe, mert minden héten jönnek, és tudja, hogy bármilyen szociális vagy adminisztratív ügyet megbeszélhet velük.

TANULSÁGOK: A 7 TERVEZÉSI ÉS MEGVALÓSÍTÁSI ELVBŐL ÁLLÓ ELLENŐRZŐ LISTA

A jelenleg zajló COVID-19 járvány rávilágított arra, hogy feltétlenül szükséges a romák lakhatási problémáinak és diszkriminációjának a kezelése. A sűrűn lakott, túlszűfolt, nem megfelelő minőségű ingatlanokból álló telepek, amelyek lakói nem rendelkeznek közvetlen hozzáféréssel szennyvízhez, vízhez, csatornázáshoz vagy elektromos áramhoz, ki vannak téve a széles körű fertőzés veszélyeinek. A kollektív javak és közinfrastruktúra hiánya vagy szűkössége, valamint a sajátos, nem szabványos területrendezés a területi diszkrimináció állandósulásának egyértelmű jelei. Ezeket a problémákat csak a közintézmények tudják kezelni. A hatóságok ügyetlenül jártak el, amikor egyes településeken, ahol csak néhány vírusfertőzéses eset fordult elő, elkülönítették és karanténba zárták az összes egészséges lakost, ami újjáélesztette a vitát a lakhatási körülmények javítását célzó szélesebb körű beavatkozás szükségességéről (Amnesty International, 2020): egy olyan vita, amely a legtöbb esetben nem kezeli a diszkriminációt leküzdendő problémaként. Úgy tűnik, hogy a diszkriminációt meglehetősen szűk látókörben értelmezik, és elhallgatott kérdéssé válik - a vitákban félreteszik, mintha csak a néhány embert érintő, kisebb jelentőségű kérdések közé tartozna, nem pedig a demokrácia minőségének, valamint a mindenki számára elérhető közös javak és infrastruktúrák globális kérdésévé. Eredményeink rávilágítanak a szociális lakásprogramok jelenlegi szűkösségére (különösen Magyarországon és Spanyolországban), valamint a romák lakhatási körülményeinek javítását célzó hatékony politikai javaslatok fontosságára, nemcsak a célzott eszközök biztosításával, hanem a diszkrimináció elleni küzdelemmel is, mind a szociális lakásépítésben, mind a magánszektorban, beleértve a hitel- és jelzálogpiacokat is. A lakhatási rendelkezések és a diszkriminációellenes intézkedések ugyanazon érem két oldala. Mindkét oldal elengedhetetlen a romák előrehaladott marginalizálódása és lakhatási problémái elleni küzdelemben.

A területi "visszaszorulás" a legtöbb általunk vizsgált kontextusban érinti a roma közösségeket. A magyarországi és romániai falvakban és városrészekben, ahol a romák többsége él, valamint Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban a nyomornegyedekben, gyárakban és raktárakban, illetve célzott menedékhelyeken, vagy Barcelona néhány erősen szegregált városrészében a romák lakhatási nélkülözéstől szenvednek, és úgy csoportosították őket, hogy nem választhatják meg, hol éljenek, nincs valódi alternatívájuk, és rosszak a kilátásaik a jövőre nézve. A romák nem csak a rossz minőségű lakhatástól, a hibáztatást és megbélyegzést eredményező lakhatási diszkriminációtól szenvednek: a marginalizáltabbak és szegényebbek közülük olyan városrészekben, falvakban vagy mikrotelepüléseken élnek, amelyeket alacsony társadalmi és etnikai sokszínűség, valamint az e terek és a szomszédos vagy az őket körülvevő terek közötti erős határok jellemeznek. Sok esetben ezeket a tereket a hatóságok szigorúan felügyelik és ellenőrzik.

Az etnikai határok alapján történő diszkriminatív lakásszabályozás folyamata különösen erős, gyors és erőszakos lehet. Tehát nem csupán fizikai és szimbolikus határok kialakításáról van szó - olyan emberek kiutasításáról, akiket nem szívesen látnak, mert szegények és megbélyegzett etnikai csoporthoz tartoznak - hanem az emberek szétválasztásáról, individualizálásáról, majd új hierarchiára és társadalmi rendre épülő új közösségek összerakásáról. Az elkülönítés, majd az újraegyesítés a kontroll megteremtésének két alapvető mechanizmusa. Ez az egyesítő mechanizmus azért létezik, hogy hasonló emberekből álló közösségeket építsenek újra, akiknek aztán el kell fogadniuk egy új hatalmi hierarchiát. A várostervezési szabályok, infrastruktúra, a higiéniai és közegészségügyi elvek mind részei ennek, amelyben a kormányzat a közösségek újra konfigurálásán keresztül próbál irányítást gyakorolni. Nem csupán az elkülönítéssel történő ellenőrzésről van szó, hanem a normák differenciálásáról, az etnikai hierarchiák intézményesítéséről, a megbélyegzés újraszervezéséről. Az ellenőrzés az egyéneken, közösségeken és az infrastruktúrákon végzett együttes munkát követeli meg a térben. Új rendeket és elrendezéseket hoz létre, akár differenciált városi normákkal (pl. a kisebbségek számára lehetővé válik a normák alatti lakásformák létrehozása).

Eredményeink azt is mutatják, hogy minden olyan roma interjúalany számára, aki a lakhatási körülményeiben javulást tapasztalt, ez mindenképp kedvezően hatott a személyes működés minden szintjére, az egészségre, a generációk közötti törekvésekre, a munkaképességre és a jövedelemtermelésre, a nyitottságra és a kötetlen együttlétre, a társadalmi részvételre és a kölcsönös segítségnyújtásra. Mint kijelentettük, ez a kutatás nem politikai elemzés. Nem mutatja be az öt ország lakhatásának átfogó helyzetét, és nem fordít figyelmet a lakáspolitikai jogi aspektusaira, különösen a szociális lakhatás rendszerére. Továbbá nem törekszik a marginalizált roma közösségek lakhatási körülményeinek értékelésére és összehasonlítására az öt országban. Nem világít rá arra, hogy "mi van" és "mit (kell) tenni" a romák legszegényebb csoportjainak lakhatása tekintetében. Korlátozottabb, szűkebb és pontosabb a tárgyköre: néhány roma nézőpontját mutatja be, megosztva a diszkriminációval kapcsolatos felfogásukat, érzéseiket, reflexióikat és stratégiáikat. Azt is megvitatja, hogy a romák, valamint néhány releváns köztisztviselő, érdekvédelmi koalíció és döntéshozó hogyan keretezi a meglévő politikákat, annak érdekében, hogy megértsük, melyek a megkülönböztetés fő mechanizmusai az általunk vizsgált városokban és régiókban.

A jelentés következtetése nem tartalmaz az empirikus eredményekből levezetett ajánlásokat. Csupán megpróbál rávilágítani néhány főbb pontra, amelyeket a kvalitatív kutatás a romák lakhatási helyzetének javítására irányuló törekvéseivel kapcsolatban feltárt.

Még ha az egyes kontextusok különböznek is, van néhány olyan alapelv, amely a legtöbbször érvényes, és amelyet szeretnénk kiemelni:

Ez politika - se több se kevesebb, mint politika.

Az általunk megkérdezett politikai döntéshozók szinte mindegyike a konszenzus- és koalícióépítés, a romaellenes csoportokkal való konfliktuskezelés, valamint a roma kedvezményezettek felé történő beavatkozások igazolásának problémáit emelte ki. A politikai kommunikációval, a rasszista és diszkriminatív nyomásnak való ellenállással, a befogadó politikai stílus fenntartásával kapcsolatos kérdések kiemelkedő fontosságúak. A településen az építkezésekkel, felújításokkal, karbantartásokkal, infrastruktúra átalakításokkal kapcsolatos végső döntéseket a polgármester és a városi tanács hozza meg. Lakossági csoportok vagy civil szervezetek nyomást gyakorolhatnak, de a képviselők és a közigazgatás feladata az állami pénzügyi támogatás iránti kérelem benyújtása, majd az egész folyamat irányítása. A konkrét eredmények megértéséhez kulcsfontosságúnak bizonyult a polgármester erős szerepe a lakhatási fejlesztésekben vagy a diszkriminatív területi rend reprodukálásában.

Néha elegendő lehet, ha a politikai hatóságok támogatásukról biztosítanak, a gyakorlati irányítás pedig a helyi vezetőkre hárul. De a civilszervezetek egyedül nem képesek sikeresen kezelni a lakhatási körülmények javítását vagy az emberek áttelepítését. Folyamatos legitimációra van szükségük, a helyi önkormányzat folyamatos támogatására - még jobb, ha felsőbb intézményi szinteken is. Párizs elővárosaiban ez különösen nyilvánvaló, ahol sok a területi egyenlőtlenség, és a kormányzási stílusok városról városra változnak (Cousin, et al. 2020), de nincs ez másként a többi országban sem.

A politikai eszközök sokfélesége kulcsfontosságú.

A civil szervezetek, roma és roma jogvédő szervezetek rámutattak arra, hogy a szociális lakhatás jelenleg a háttérbe szorul, miközben annak fenntartására és kiépítésére lenne szükség, mivel méltóságot és tartós alapot biztosít az egyéni jóléthez. Szegregáció-mentesítési potenciállal bír, és a várostervezés alapvető fontosságú ahhoz, hogy ezt a potenciált javítsuk, ne pedig reprodukáljuk a szegregáció és a marginalizáció feltételeit. Számos kritikát is összegyűjtöttünk az ideiglenes lakhatással szemben: nem megfelelő minőségű, vészhelyzetre épül, és sok esetben inkább egyénekre, mintsem családokra szabott.

Mindazonáltal az egyéni körülmények, az emberek képességei és preferenciái közötti különbségek miatt a szociális lakhatás nem jelent univerzális megoldást. Egyes lakosok számára alkalmasabb lehet a házépítés, míg mások számára előnyös lehet a fokozatos átmenet a nem megfelelő minőségű házakból a tisztességes lakhatás felé. Sokak számára a legjobb megoldást a bérlakáspiacra való bejutáshoz a szükséges garanciákat nyújtó reputációt adó eszközök jelentenék. Problémát jelent, hogy nincsenek olyan programok és kampányok, amelyek a diszkrimináció ellen

küzdenének a lakásvásárláshoz szükséges banki jelzáloghitelek jóváhagyása vagy az ingatlanok átépítéséhez szükséges hitel felvétele során, sem a tulajdonjogok tisztázását, sem a lakott ingatlanok földhivatali nyilvántartásba való bejegyzésének megkönnyítését célzó szakpolitikai eszközök. Ha a családok kunyhókban vagy faházakban élnek, és van elég földterület az építkezéshez, az átmeneti lakásprogramok tisztességes hozzájárulást jelentenek. A mikrohitelkkel támogatott önszegélyező építkezés elsősorban a tehetősebb háztartások számára alkalmas (és helyigényes megoldás, így a földterület megléte előfeltétel). Számos szakpolitikai eszköz létezik, és ezek sokfélesége kulcsfontosságú a bármilyen körülmények között alkalmazható hatékony lakhatási politika szempontjából (Le Galès, Pierson 2019). Nincs egyféle megoldás, ezért a különböző lehetőségek megléte és elérhetővé tétele alapvető fontosságú.

Időbe telik.

A szubsztandard lakhatásból a tisztességes lakhatásra való áttérés nem megy egyik napról a másikra. A hosszú távú, választási naptáron túli elkötelezettség fontos, de nagyon ritka. A többszintű környezetben azt látjuk, hogy sok törvényt nem tartanak be, a legtöbb tervet nem hagyják jóvá, és még a finanszírozott programok sem valósulnak meg. Katalónia és Barcelona egész lakáspolitikai ágazata tipikus példa erre, de minden általunk vizsgált terület küzd azzal, hogy időt nyerjen és megtartsa a politikai forrásokat a középtávú programok támogatására.

Túl a kommunikáción és együttműködésen, a tájékoztatáson és átláthatóságon.

Az adott lakhatási megoldás és a fent említett politika "hosszú távú" fenntartása érdekében a civil szervezetek nagy hangsúlyt fektetnek a kommunikációs csatornák létrehozására mind a roma lakosokkal, mind a többi polgárral. Ezeknek a csatornáknak nem átmenetinek, hanem megalapozottnak kell lenniük ahhoz, hogy az egész folyamat során aktívak maradjanak. Az általunk megkérdezett romák a szabályok és eljárások egyértelműségét és átláthatóságát sürgetik. Az önkormányzatok az átláthatatlanságot és különösen a kétértelműséget eszközökként használják a programok fellendítésére, valamint a konszenzus és a szavazatok fenntartására. Az általunk a helyszíneken megfigyelt átláthatatlanság azonban túl sok visszás hatást váltott ki, és összességében a romák elzárkózásához vezetett. Korlátozott diszkréciót és a részvételi szabályokról való teljes körű tájékoztatást igényelnek még azok a programok is, amelyek bevonják a leendő bérlőket az építkezésbe (pl. kiket lehet bevonni, mik a követelmények és az előnyök).

Előzzük meg a pénzügyi nehézségeket, ne csak büntessük azokat.

A bérleti díjak, kauciók és egyéb kötelezettségek mértékét már a kezdetektől fogva világossá kell tenni, így a háztartások előre tudnak számolni és spórolni. A bérleti díjakat, valamint a család fizetési képességét rendszeresen és átláthatóan ellenőrizni kell, hogy megelőzzék az adósságok felhalmozódását. A pénzügyi oktatás a megőrzés és hibáztatás újabb eszköze lehet, amely csak konkrét viselkedési javaslatokkal szolgál. Ugyanakkor komoly képzési lehetőségeket is kínálhat a szegények számára, a személyre szabott támogatás és a felhatalmazás képességére való ösztönzéssel (Lazarus 2020) anélkül, hogy az autonómia és a függetlenség liberális mítoszát erőltetné.

Tartalmas és folyamatos szociális munka.

A szociális munka folyamatosságával kapcsolatos kérdésekre kifejezetten a roma interjúalanyok mutattak rá. Interjúink alapján leginkább a romákat érintik a folytonosság e problémái. Különösen sokan mondták el, hogy a legnagyobb szükségleteik pillanatában úgy érezték, cserbenhagyták őket. Számos innovációt is megfigyeltünk, különösen a konfliktuskezelés (Barcelona), a tájékozódás és a szakképzés (Milánó), a női önszervező csoportok (Párizs külvárosai, de Milánó is) és sok más innováció terén. Ezek többsége azonban projektalapú és epizodikus. Az idő és az együttműködés kéz a kézben járnak, különösen, ha olyan kihívást jelentő kérdésekről van szó, mint a hajléktalanság vészhelyzete, otthonok pusztulása (tűz, árvíz stb. miatt), kilakoltatások, vagy a közösségek önrendelkezése otthonokról, illetve olyan köztes politikai eszközök, amelyek a lakhatással kapcsolatos szükségleteket térképezik fel.

Segítsünk a legszegényebbeknek, az utolsóknak az utolsók között.

Általánosságban úgy tűnik, hogy a legtöbb beavatkozás és szakpolitikai lehetőség a kiszolgáltatott embereknek szól, de nem a legkiszolgáltatottabbaknak. A lakhatási politikában minden országban a középosztály felé történő elmozdulást tapasztaltunk. Milánóban egy regionális törvény kimondja, hogy az új szociális lakótelepeken legfeljebb a nagyon szegények 20%-a lakhat, de a többi országban is megfigyeltük azt az általános tendenciát, hogy a legszegényebbeket egyre inkább kirekesztik a fejlesztési programokból és szociális lakhatásból.

Hivatkozások

- Aguilera**, Thomas, and Tommaso **Vitale**. 2015. “Bidonvilles en Europe, la politique de l’absurde.” *Projet* 348(5):68. doi: 10.3917/pro.348.0068.
- Akkaya**, Özlem , and Egemen **Yülgür**. 2019. “Locally Confined Territorial Stigmatization: The Case of “Gypsy” Stigma”. *Idealkent* 26: 214-253. doi: 10.31198/idealkent.431380.
- Alteri**, Luca, Louisa **Parks**, Luca **Raffini**, and Tommaso **Vitale**. 2021. “Covid-19 and the Structural Crisis of Liberal Democracies. Determinants and Consequences of the Governance of Pandemic.” *Partecipazione e Conflitto* 14(1): 01-36. doi: 10.1285/i20356609v14i1p01.
- Amnesty International**. 2020. *Otvorený list Rade Európy: Karantény rómskych osád v Bulbarsku a na Slovensku si vyžadujú náliehavú pozornosť*. Available at: <https://www.amnesty.sk/otvoreny-list-rade-euro-py-karanteny-romskych-osad-v-bulbarsku-a-na-slovensku-si-vyzaduju-naliehavu-pozornost/>
- Associazione 21 luglio**. 2020. *“Asy(s)Lum. Dalle Istituzioni Totali’ Di Goffman Ai ‘Campi Rom’ Della Città Di Roma*. Rome: Associazione 21 luglio.
- Balestra**, Carlotta, and Joyce **Sultan**. 2013. Home Sweet Home: The Determinants of Residential Satisfaction and its Relation with Well-being. *OECD Statistics Working Papers*.
- Bianchi**, Federico, Andreas **Flache**, and Flaminio **Squazzoni**. 2020. "Solidarity in collaboration networks when everyone competes for the strongest partner: a stochastic actor-based simulation model." *The Journal of Mathematical Sociology* 44(4): 249-266. doi: 10.1080/0022250X.2019.1704284.
- Bourgeois**, Marine. 2018. “From Groups to Individuals? The Making of Target Publics in the French Administration of Low-Rent Housing.” In *Creating Target Publics for Welfare Policies: A Comparative and Multi-level Approach, Logic, Argumentation & Reasoning*, edited by L. Barrault-Stella and P.-E. Weill. Cham: Springer: pp. 155–76.
- Bowles**, Samuel, Glenn C. **Loury**, Rajiv **Sethi**. 2007. *Is equal opportunity enough? A theory of persistent group inequality*. Working Paper presented at Santa Fe Institute, April 20. <http://www.santafe.edu/~bowles/IsEqualityEnough2007.pdf>
- Bruno**, Isabelle, Emmanuel **Didier**, and Tommaso **Vitale**. 2014. “Statactivism: Forms of Action between Disclosure and Affirmation.” *Partecipazione e Conflitto* 7(2):198–220.
- Caturianas**, Dovydas, et al. 2020. *Policies to Ensure Access to Affordable Housing*. European Parliament. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652729/IPOL_STU\(2020\)652729_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652729/IPOL_STU(2020)652729_EN.pdf)
- Cousin**, Gregoire, Federico **Bianchi**, and Tommaso **Vitale**. 2020. “From Roma Autochthonous Homophily to Socialisation and Community Building in the Parisian Metropolitan Region Shantytowns.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 0(0):1–23. doi: 10.1080/1369183X.2020.1736993.

- Du Bois**, William Edward Burghardt. 1935. *Black Reconstruction in America: An Essay toward a History of the Part Which Black Folk Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America, 1860–1880*, Vol. 6. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Du Bois**, William Edward Burghardt. 2007. *The Souls of Black Folk*, Edited by B. H. Edwards. New York: Oxford University Press.
- Ford**, Janet, and Deborah **Quilgars**. 2001. “Failing Home Owners? The Effectiveness of Public and Private Safety-Nets.” *Housing Studies* 16(2):147–62. doi: 10.1080/02673030120038456.
- FRA – **European Union Agency for Fundamental Rights**. 2016. *Poverty and employment: the situation of Roma in 11 EU Member States. Roma survey – Data in focus*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi:10.2811/413303.
- Froio**, Caterina, Pietro **Castelli Gattinara**, and Tommaso **Vitale**. 2020. *L’extrême droite est-elle le porte-voix du malaise des quartiers populaires ? Le mythe des campagnes pour le logement social de Casapound en Italie*. Chaire Citoyenneté, Sciences Po Saint-Germain-en-Laye.
- Gagnon**, Audrey. 2020. “Constructed Attitudes toward the Roma: A French Case.” *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne de Science Politique* 53(4). doi: 10.1017/S0008423920001110.
- Gehrt**, Daniel, Marco **Hafner**, Lucy **Hocking**, Evangelos **Gkousis**, Pamina **Smith**, Jack **Pollard**. 2019. *Poor indoor climate, its impact on child health, and the wider societal costs*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2019. www.rand.org/pubs/research_reports/RR3256.html
- Goffman**, Erving. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
- Gould**, Roger V. 2002. “The Origins of Status Hierarchies: A Formal Theory and Empirical Test”. *American Journal of Sociology* 107(5): 1143–78. doi: 10.1086/341744.
- Hegedüs**, József, Vera **Horváth**, and Eszter **Somogyi**. (2017) *Affordable Housing in Central and Eastern Europe: Identifying and Overcoming Constraints in New Member States*. Metropolitan Research Institute.
- Immergluck**, Daniel, and Marti **Wiles**. 1999. *Two Steps Back: The Dual Mortgage Market, Predatory Lending, and the Undoing of Community Development*. Chicago, IL: Woodstock Institute.
- Jones**, Anwen, Marja **Elsinga**, Deborah **Quilgars**, and Janneke **Toussaint**. 2007. “Home Owners’ Perceptions of and Responses to Risk.” *European Journal of Housing Policy* 7(2):129–50. doi: 10.1080/14616710701308539.
- Kemeny**, Jim, and Stuart **Lowe**. 1998. “Schools of Comparative Housing Research: From Convergence to Divergence.” *Housing Studies* 13(2): 161–176. doi: 10.1080/02673039883380.
- Krysan**, Maria, and Kyle **Crowder**. 2017. *Cycle of Segregation: Social Processes and Residential Stratification*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lazarus**, Jeanne. 2020. “Financial Literacy Education : A Questionable Answer to the Financialization of Everyday Life”. In *The Routledge International Handbook of Financialization*, London: Routledge, pp.390 - 399.

- Le Galès**, Patrick. 2017. "The political sociology of cities and urbanisation processes: social movements inequalities and governance." *The Sage Handbook of the 21st Century City*, London: Sage, pp. 215-235.
- Le Galès**, Patrick, and Paul **Pierson**. 2019. "'Superstar Cities' & the generation of durable inequality." *Daedalus* 148(3): 46-72.
- Lundberg**, Shelly, and Richard **Startz**. 1998. "On the persistence of racial inequality". *Journal of Labor Economics* 16(2): 292–322. doi: 10.1086/209890.
- Maestri**, Gaja, and Tommaso **Vitale**. 2017. "A Sociology of the Camps' Persisting Architecture. Why Did Rome Not Put an End to Expensive Ethnic Housing Policies?" In *Architecture and the Social Sciences*. Berlin: Springer, pp. 197–218 .
- Manzoni**, Chiara. 2016. "Should I Stay or Should I Go? Why Roma Migrants Leave or Remain in Nomad Camps." *Ethnic and Racial Studies* 0(0):1–18. doi: 10.1080/01419870.2016.1201579.
- Markovic**, Filip. 2021. *When a home is not a house: Housing conditions of marginalized Roma communities in Slovakia and the policies designed to improve them*. MSc Dissertation, Master Program "Public Policy", Paris: Sciences Po School of Public Affairs.
- Massey**, Douglas S. 2020. "Still the Linchpin: Segregation and Stratification in the USA." *Race and Social Problems* 12: 1–12. doi: 10.1007/s12552-019-09280-1
- McAvay**, Haley. 2018. "Immigrants' Spatial Incorporation in Housing and Neighbourhoods: Evidence from France." *Population* 73(2): 333–62. doi: 10.3917/popu.1802.0351.
- McAvay**, Haley, and Mirna **Safi**. 2018. "Is There Really Such a Thing as Immigrant Spatial Assimilation in France? Desegregation Trends and Inequality along Ethnoracial Lines." *Social Science Research*. doi: 10.1016/j.ssresearch.2018.03.005.
- Morel Journel**, Christelle, and Valérie **Sala Pala**. 2011. "Le peuplement, catégorie montante des politiques urbaines néolibérales ? Le cas de Saint-Etienne". *Métropoles*, 10. doi: 10.4000/metropoles.4536.
- Myrdal**, Gundar. 1944. *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*. New York: Harper.
- Oberti**, Marco. 2008. "The French Republican Model of Integration: The Theory of Cohesion and the Practice of Exclusion". *New Directions for Youth Development* 2008, n. 119: 55–74. doi: 10.1002/yd.273.
- Olivera**, Martin. 2016. "Un projet « pour les Roms » ? Bricolages, malentendus et informalité productive dans des dispositifs d'insertion et de relogement." *Lien social et Politiques* (76):224–52. doi: 10.7202/1037073ar.
- Pager**, Devah, and Hana **Shepherd**. 2008. "The Sociology of Discrimination: Racial Discrimination in Employment, Housing, Credit, and Consumer Markets." *Annual Review of Sociology* 34(1):181–209. doi: 10.1146/annurev.soc.33.040406.131740.
- Pattillo**, Mary. 2013. "Housing: Commodity versus Right." *Annual Review of Sociology* 39(1):509–31. doi: 10.1146/annurev-soc-071312-145611.
- Quilgars**, Deborah, Marja **Elsinga**, Anwen **Jones**, Janneke **Toussaint**, Hannu **Ruonavaara**, and Päivi **Naumanen**. 2009. "Inside Qualitative, Cross-national

- Research: Making Methods Transparent in a EU Housing Study.” *International Journal of Social Research Methodology* 12(1):19–31. doi: 10.1080/13645570701804292.
- Recchi**, Ettore, Emanuele **Ferragina**, Emily **Helmeid**, Stefan **Pauly**, Mirna **Safi**, Nicolas **Sauger**, and Jen **Schradie**. "The «Eye of the Hurricane» Paradox: An Unexpected and Unequal Rise of Well-Being During the Covid-19 Lockdown in France." *Research in Social Stratification and Mobility* 68: 100508. doi: 10.1016/j.rssm.2020.100508.
- Robinson**, John N, III (2021). «Surviving Capitalism: Affordability as a Racial “Wage” in Contemporary Housing Markets». *Social Problems* 68(2): 321–39. doi: 10.1093/socpro/spaa078.
- Rosenfeld**, Orna. 2015. *Social housing in the UNECE Region: Models, Trends and Challenges*. United Nations Economic Commission for Europe. [https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/Social_Housing_in_UNECE_region .pdf](https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/Social_Housing_in_UNECE_region.pdf)
- Sam Nariman**, Hadi, Márton **Hadarics**, Anna **Kende**, Barbara **Láštiová**, Xenia Daniela **Poslon**, Miroslav **Popper**, Mihaela **Boza**, Andreea **Ernst-Vintila**, Constantina **Badea**, Yara **Mahfud**, Ashley **O’Connor**, and Anca **Minescu**. 2020. “Anti-Roma Bias (Stereotypes, Prejudice, Behavioral Tendencies): A Network Approach Toward Attitude Strength.” *Frontiers in Psychology* 11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.02071.
- Sen**, Amartya. 2000. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Thévenot**, Laurent. 1984. "Rules and implements: investment in forms." *Social science information* 23.1: 1-45. doi:10.1177/053901884023001001
- Tilly**, Charles. 1998. *Durable Inequality*. Berkeley: University of California Press.
- Torri**, Rossana, and Tommaso **Vitale**. 2008. *Ai Margini Dello Sviluppo Urbano. Uno Studio Su Quarto Oggiaro*. Milano: Bruno Mondadori.
- Vacca**, Raffaele, David **Cañarte**, and Tommaso **Vitale**. 2021. “Beyond Ethnic Solidarity: The Diversity and Specialisation of Social Ties in a Stigmatised Migrant Minority.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 0(0):1–29. doi: 10.1080/1369183X.2021.1903305.
- Vitale**, Tommaso. 2010. “Regulation by Incentives, Regulation of the Incentives in Urban Policies.” *Transnational Corporations Review* 2(2):35–45. doi: 10.1080/19186444.2010.11658232.
- World Bank**. 2002. *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava. Available at: https://i.sme.sk/cdata/5/42/4299505/sprava_o_romoch_v_SR.pdf

---

MÓDSZERTANI MELLÉKLET

- A félig strukturált interjúk és fókuszcsoportok témái és szabályai
- Segédlet a lakáspolitikai folyamatokkal kapcsolatos információk rendszerezéséhez

---

Félig strukturált interjúk romákkal

Mintavétel a romákkal készített félig strukturált interjúkhoz

- ☑ Minden kutatási egységnek 20 interjút kell készítenie romákkal.
  - 10 olyan 18 év feletti, nagyvárosi környéken élő roma (évente legalább 6 hónapig), akiknek javultak a lakhatási körülményei.
  - 10 olyan 18 év feletti, nagyvárosi környéken élő roma (évente legalább 6 hónapig), akik lakhatási körülményeik javításáért küzdenek, sikertelenül, vagy egyszerűen **nem** tapasztalták azok javulását.
- ☑ Ha lehetséges, tegyünk különbséget életkor és nem alapján.
- ☑ Ha lehetséges, tegyünk különbséget a transznacionális/letelepedett magatartás között.
- ☑ Ha lehetséges, tegyünk különbséget az egyszülős/házaspár és a gyermekes/gyermek nélküli kategóriák között.

Szabályzat a romákkal készített félig strukturált interjúkhoz

- ☑ Az interjúk segítésére fényképek és rövid, tipikus történeteket használhatóak a lakhatási integrációról/kirekesztésről.
- ☑ Minden kutatási egység találhat olyan képeket és tipikus történeteket, amelyek jól illeszkednek a helyi körülményekhez.
- ☑ Az interjú nem lehet hosszabb 1 óra 15 percnél.
- ☑ A legtöbb kényes kérdést az interjú közepén kell feltenni.
- ☑ A témák sorrendjét nem kell betartani, de mind az 5 fő témára ki kell térni.

- ☒ Nem kell az összes altémára kitérni.
- ☒ Az interjúkat rögzíteni kell ahhoz, hogy érvényesek legyenek (ha szükséges, nem teljes egészükben).
- ☒ Csak olyan személyek vehetnek részt, akik hajlandóak aláírni a beleegyező nyilatkozatot.
- ☒ Az interjú megkezdése előtt a beleegyező nyilatkozatot alá kell írni.

A romákkal készített félig strukturált interjúk témái

Szükségesen gyűjtendő információk:

Tematikus szakaszok előtt vagy után:

- Nem
- Születési év
- Születési hely
- Ha transznacionális mintában él vagy véglegesen elvándorolt: a származási országból való távozás éve.
- Állampolgárság a születéskor és a felmérés időpontjában,
- Családi állapot
- Háztartásban betöltött pozíció
- Gyermekek száma

Tematikus szakaszokon belül (a beszélgetés során, a fő témákhoz kapcsolódóan kell megjelenniük):

- Jelenlegi lakóhely (város, megye/ország)
- Jelenlegi lakástípus (pl.: lakás, kunyhó, parasztház, sátor stb.)
- Ha transznacionális mintában él, vagy véglegesen elvándorolt:
- A származási országban elfoglalt lakás
- A lakás elfoglalásának státusza
- Részesült vagy sem lakhatással kapcsolatos szakpolitikai eszközökből
- Részesült vagy sem a gazdasági integrációval kapcsolatos szakpolitikai eszközökből
- Az életkörülményei javultak vagy sem
- Munkahelyi státusz
- Szociális juttatások

I rész – Lakhatási karrier

Cél: az életút megértése, a lakhatási "töréspontok" azonosítása.

Lakhatási helyzet megvitatása:

1. Hol él?
2. Mit tudna elmondani arról, ahol él? (*Milyen lakhatási típusba tartozik ez a lakóhely? Mióta laknak ott?*)

Lehetőségek és korlátok ebben a helyzetben:

1. Hogyan jutott el eddig a helyig? Hol élt ezt megelőzően? *(Ha migráció, akkor a származási országban lévő lakhatást is kövesse nyomon)*

Ha az emberek erőforrásokkal vagy lakhatási politikával kapcsolatos témákat vetnek fel, akkor ezeket a másodlagos kérdéseket is fel lehet tenni:

1. Melyek azok az erőforrások, amelyekre az itt éléséhez szüksége van? (Családi segítség, társadalmi tőke, munkahelyi státusz).
2. Kap-e segítséget hivataloktól? *(Határozza meg a mozgósított szakpolitikai eszközöket: itt legyenek kéznél a lehetséges intézkedések, hogy ha nem emlékeznek a névére, akkor fel tudjanak sorolni néhányat)*
  1. Kapott valaha is pénzügyi támogatást?
  2. Volt-e már valaha szükségszálláson?
  3. Mi volt a benyomása ezekkel a szolgáltatásokkal kapcsolatban? *(A sürgősségi lakhatást lehetőségnek vagy csapdaként tekinti?)*

1. Hogyan hat ez az élethelyzet a háztartás többi tagjára? Mi a helyzet a legközelebbi rokonokkal? Próbál közelebb élni hozzájuk? Próbálnak-e ők közelebb élni önhöz?

II rész – XY lakóprojektjei a jövőre nézve

Cél: a jelenlegi helyzet, valamint a rövid és hosszú távú tervek megértése.

1. Mit gondol jelenlegi lakóhelyéről?
2. Ön szerint a lakhatási körülményei hatással vannak az Ön vagy családja egészségére?
3. Tervezi, hogy elköltözik?
  1. Ha igen: hová? Kivel?
  2. Ha igen: ismertetné a projektet és annak előrehaladását?

Ha az emberek erőforrásokkal vagy életprojektekkel kapcsolatos témákat vetnek fel, akkor ezeket a másodlagos kérdéseket is fel lehet tenni:

1. Hol szeretne élni? Vannak hosszú távú céljai?

III rész – A diszkrimináció formái.

Cél: a diszkriminációval kapcsolatos tapasztalatok és a helyi intézményekkel kapcsolatos benyomások megértése.

1. Érezte már úgy, hogy diszkriminálták?
2. Amikor lakást akart bérelni/venni, megemlítette, hogy roma? Ön szerint lehetséges, hogy romának lenni megnehezíti a lakáskeresést?

Ha az emberek a diszkriminációval, a közhivatalokkal vagy a szociális szolgáltatásokkal kapcsolatos kérdéseket vetnek fel, akkor ezeket a másodlagos kérdéseket is fel lehet tenni:

1. Járt-e állami hivatalokban, különösen a szociális szolgálatoknál? Szereti-e ezt? Úgy érzi, hogy szívesen látják ott?
2. Ha kérdése van a szociális szolgálatokhoz, mennyi időbe telik, amíg választ kap?
3. Mi segíthet abban, hogy szembenézzen ezekkel a diszkriminációs formákkal és véget vessen nekik?
4. Lát-e mechanizmusokat a romák megítélésének javítására?

IV rész – Szomszédsági integráció és helyi konfliktusok

Cél: a konfliktusforrások és a támogató hálózatok azonosítása.

1. Voltak-e már konfliktusai a szomszédságában? Miért?
2. Ki nyújt Önnek segítséget ha pénzre, információra vagy szociális támogatásra van szüksége a gyerekekkel kapcsolatban?

Ha az emberek a közhivatalokkal kapcsolatos témákat vagy a megszokott szociális támogató hálózatot hozzák fel, akkor ezeket a másodlagos kérdéseket lehet feltenni:

1. Milyen helyi egyesületek vagy egyházak segítettek Önnek bármilyen, az Ön jólétével kapcsolatos kérdésben?
2. Voltak már konfliktusai a helyi intézményekkel? Miért?
3. Az Ön életében mi az, ami igazán fontos abban a környezetben, ahol élni szeretne?

V rész – Kapcsolat a hivatalos bankrendszerrel

1. Ha pénzre van szüksége, kihez fordulhat? Elmenne egy bankba?
2. Van-e tudomása olyan programokról és projektekről, amelyek célja a hitelekhez és kölcsönökhöz való hozzáférés javítása a bankrendszerben?

Ha van ideje, és ha a válaszadók szívesen beszélgetnek a bankokról, akkor a következő másodlagos kérdésekkel folytathatja:

1. Mit gondol a bankokról?
2. Ön szerint változik a bankokkal való viszonya, az javulhat-e? Vagy rosszabbodik?

Félig strukturált interjúk politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel

---

Mintavétel a politikai döntéshozókkal és a végrehajtó köztisztviselőkkel készített félig strukturált interjúkhoz

- Minden kutatási egységnek 5 interjút kell készítenie a lakáspolitikai tervezéséért felelős politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel.
- 1 lakásproblémákkal foglalkozó nemzeti hivatal vezetője
- 1 személy a regionális kormányzatból
- 1 baloldali helyi tanácsos / (al)polgármester
- 1 jobboldali helyi tanácsos / (al)polgármester
- 1 roma integrációval foglalkozó közhivatal vezetője vagy ezzel egyenértékű személy országonként

---

Szabályzat a politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel készített félig strukturált interjúkhoz

- Az interjú nem lehet hosszabb 1 óránál
- Jobb, ha az érzékeny kérdéseket az interjú közepén tesszük fel, nem pedig az elején.
- A témák sorrendjét nem kell betartani, de minden témára ki kell térni.
- **Nem kell minden altémát lefedni: kérjük, válassza ki azokat, amelyek az Ön nemzeti kontextusához leginkább illenek.**
- Az interjúkat rögzíteni kell ahhoz, hogy érvényesek legyenek.
- Csak azok a személyek vehetnek részt, akik hajlandóak aláírni a beleegyező nyilatkozatot.
- Az interjú megkezdése előtt alá kell írni a beleegyező nyilatkozatot.

A politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel készített félig strukturált interjúk témái

I rész – A romák lakhatási helyzetének felmérése és politikai felelősségvállalás

- Főbb altémák:
  - Hogyan értékeli a romák jelenlegi lakhatási helyzetét?
  - Mik a főbb problémák
    - Történtek jelentős változások?
    - Ha igen: mikor történt változás?
    - Ön mit gondol, milyen okokból?
    - Melyek az e problémák kezelésére alkalmazott főbb szakpolitikai eszközök?
  - Ön szerint a romákat érinti a lakóhelyi szegregáció komoly formája?
    - Történnek-e erőfeszítések a szegregáció csökkentésére?
    - Törekcszenek-e a veszélyes életkörülmények javítására?
    - Tud-e valamilyen felmérésről a roma szegregáció okozta költségekről?
    - Lát-e olyasmit, mint a krónikus társadalmi és etnikai szegregáció (nem csak a romák esetében)?
  - Fektetnek-e be a lakhatáshoz való hozzáférés javítását célzó intézkedésekbe?
    - Mi támogatnak jobban: a bérletet vagy tulajdonlást?
  - Egyetért-e azzal a karikatúraszerű kijelentéssel, hogy a hosszú távú igényekre többnyire rövid távú megoldások léteznek, vagy igazságtalannak, sőt károsnak tartja ezt a kijelentést?

II rész – Szakpolitikai munka és megvalósítás.

- Példák az altémák kérdéseire:
  - Az alapok és a szakpolitikai eszközök univerzalista jóléti intézkedéseket alkalmaznak, vagy kifejezetten roma csoportokat céloznak meg?
  - Milyen szerepet játszik a III. szektor, az egyházi csoportok és magánszereplők?
  - Ön szerint a szociális munkások és a helyi hivatalok jól képzettek és hatékonyak a lakosság legszegényebb rétegének segítésében?
  - Ismer olyan projekteket, amelyek célja a romák reputációjának javítása a banki hitelekhez való hozzáférés terén?
  - *(ha ez az Ön országában releváns)* Mit gondol a romák sürgősségi menedékhelyeiről? Ezek erőforrások vagy csapdák?

- Melyek a fő intézményi problémák, amelyekkel szembesül (pl.: az európai alapok mobilizálása; a jogalkotási hatáskör hiánya; nyomon követéssel, koordinációval és irányítással kapcsolatos kérdések)?

III rész – Térbeli és kontextuális tényezők a lakhatási politikában.

- Példák az altémák kérdéseire:
  - Hogyan kezeli a lakhatási bizonytalanságot, a nyomornegyedeket és a környezeti kockázatokat (szennyezés, árvíz, tűz)?
  - Melyek a sürgősségi szállások jelenlegi típusai?
    - *Ha az országban vannak sürgősségi szálláshelyek:* Hogyan történik a sürgősségi elhelyezés? Mit lehet tenni a túlszűfolt szállások problémája ellen?
  - *Ha az Ön országában releváns:* Van-e az időjárásra reagáló menedzsment a lakhatáshoz való hozzáférésben? (Példa: tél; hóhullám)

IV rész – A diszkrimináció formái.

- Példák az altémák kérdéseire:
  - Ön szerint lehet-e a romák diszkriminációjáról beszélni a lakásszektorban?
  - Hogyan működik a diszkrimináció?
    - Jelen van-e diszkrimináció a befogadási folyamatokban (mind a célzott, mind az általános jóléti szolgáltatásokban)?
    - Vagy úgy gondolja, hogy ez néhány, a kedvezményezett kiválasztásáért felelős utcai szintű tisztviselő személyes előítéleteivel függ össze?
    - Az előítélet és megkülönböztetés megértésében a szegénység vagy az etnikai hovatartozás a probléma?
  - Tud valamilyen, a diszkrimináció elleni projektről vagy kísérletről?
  - Észrevett valamilyen fontos fejlődést az elmúlt években?

V rész – A romák kategorizálása és meghatározása.

- Példák az altémák kérdéseire:
  - Hogyan tekintenek a romákra?
    - Tudott releváns mintákat azonosítani a kategorizálásban?
    - Melyek a legfontosabb fejlemények a múlthoz képest?
    - Helyénvalónak tartaná, ha a romák elleni rasszizmusról beszélne?
    - Egyetért azzal, hogy a szegények gazdasági megbízhatóságával kapcsolatban gyanakvás és kételyek merülnek fel?
  - Ami a romák kategorizálásának és megbélyegzésének problémáit illeti, lát-e valamilyen fejlődést a lakásszektorban?
    - Az ingatlanpiacon?
    - A lakáspolitikában és a szociális szolgáltatásokban?
    - *Ha releváns az országában:* Hogyan értékeli a szükségszállásokon vagy más szociális szolgáltatásokban való elhelyezéshez való jog szelektivitását?

- *Ha lehetséges, a beszélgetés hangulatában* próbálja meg feltárni a romák reputációjának és politikai megítélésének kérdését, és hogy mit kellene tenni.

Fókuszcsoportok helyi szakemberekkel

A fókuszcsoport mintavétele

- Minden kutatási egységnek 2 fókuszcsoportot kell szerveznie.
- Minden fókuszcsoportnak 5 résztvevőből kell állnia (sem kevesebb, sem több).
- A fókuszcsoportokban szociális munkások, utcai szintű tisztviselők, közösségi vezetők és önkéntesek vesznek részt.
- A fókuszcsoportba meghívott személyek kiválasztásának és meghívásának kritériuma az, hogy ezek az emberek a helyszínen, a lakáspolitikai végrehajtásának szintjén dolgozzanak.
- Minden fókuszcsoportban olyan résztvevőknek kell részt venniük, akik nemcsak a "roma kérdésekre" specializálódtak, hanem a szegények lakhatáshoz való hozzáféréseivel kapcsolatos tapasztalatokkal is rendelkeznek.
- A résztvevőknek a nagyvárosi régió különböző részeiről kell érkezniük.

A fókuszcsoport szabályai

- A fókuszcsoportok 5 részen alapulnak
- Minden résztvevő részenként körülbelül 5 percet beszélhet.
- A fókuszcsoport 2 óra 30 percig tart
- Két moderátornak kell irányítania és bátorítania a beszélgetést.
- A fókuszcsoportokat rögzíteni kell.
- Csak azok a személyek vehetnek részt, akik hajlandóak aláírni a bejegyző nyilatkozatot.
- A fókuszcsoport megkezdése előtt alá kell írni a bejegyző nyilatkozatot.
- A fókuszcsoportok végén egy ki kell tölteni egy értékelő lapot.

A fókuszcsoport témái

A moderátorok bevezetője.

5 perc

- Az R-Home és annak tudományos céljainak a bemutatása
- A fókuszcsoporthoz céljainak bemutatása
- A romák lakhatási politikájának és projektjeinek mindennapi végrehajtásával kapcsolatos problémákra és megoldásokra való összpontosítás.

I rész – Az egyes résztvevők bemutatása

25 perc

- 3 perces bemutatkozás: minden résztvevő bemutatja magát, munkáját és részvételét, főbb folytonosságokat és megszakításokat a munkájukban a kezdetek óta (mi változott).
- 10 perc a kérdésekre, kötetlen beszélgetések a jó hangulat megteremtése érdekében

---

II rész – Politikai közösség és szereplők konfigurációja.

30 perc

- **Irányadó kérdés:** Kik a lakáspolitikai *főbb szereplői* a helyi jóléti rendszerben? A résztvevőknek meg kell osztaniuk saját álláspontjukat, és nem szabad semleges leírásokra hagyatkozniuk.
- A moderátorok által a beszélgetés során bevezetendő altémák a következők:
  - Mi a hierarchia?
  - Ki van igazán jelen, napról napra?
  - Ki hiányzik, vagy majdnem teljesen eltűnt?
  - Mik a koordináció fő problémái?
  - Látnak-e nagyobb kapcsolati konfliktusokat?
  - Látnak-e a nagyobb konkurenciát a szereplők között?
  - Hogyan határozzák meg a különböző szerepeket?
- 3 perc minden résztvevőnek a rövid beszédre.
- 15 perc a kérdésekre és közös beszélgetésekre.

III rész – Pénzügyi és humán erőforrások.

30 perc

- **Irányadó kérdés:** Melyek a helyi jóléti rendszer *főbb forrásai* a lakhatási politikában? Ragaszkodjanak a saját álláspontjukhoz mintsem a semleges leírásokhoz.
- A moderátorok által a beszélgetés során bevezetendő altémák a következők:
  - Melyek a legfőbb mobilizált források?
  - Jelen vannak-e a roma szervezetek a terepen?
  - A rendelkezésre álló pénz- és szakpolitikai eszközök többnyire univerzalista jóléti intézkedésekhez tartoznak, vagy kifejezetten roma csoportokat céloznak meg?
  - Melyek a főbb eltérések a múlttól?
  - Mi a véleményük a szükségszállásokról? Erőforrásnak vagy csapdának tartják őket?
  - Ismer olyan projekteket, amelyek célja a romák hírnevének javítása a banki hitelekhez való hozzáférés érdekében?
  - Milyen szerephez jutnak a magánfinanszírozók és a filantróp szereplők?
- 3 perc minden résztvevőnek a rövid beszédre.
- 15 perc a kérdésekre és közös beszélgetésekre.

IV rész – A diszkrimináció formái.

30 perc

- **Irányadó kérdés:** Melyek a diszkrimináció *fő dinamikai* a helyi lakásszektorban (szociális lakások + ingatlanpiac)? Ragaszkodjanak a saját nézőpontjukhoz mintsem semleges leírásokhoz.
- A moderátorok által a beszélgetés során bevezetendő altémák a következők:
  - Melyek a kiválasztás fő kritériumai?
  - Van valami elképzelése arról, hogy mi az arány a befogadottak és kizártak között a szociális lakásprogramokban? Mekkora a sikeresség aránya? Tudja, hogy a roma pályázók esetében mekkora a sikerességi arány?

- Hogyan működik a szolgáltatásokból való kizárás? (szűrés, a potenciális vagy korábbi kedvezményezettek kizárása a jóléti ellátásokból)
  - Hogyan indokolt a kiválasztás? Volt-e valaha nyíltan rasszista indoklás? Az-e a fő indoklás, hogy a kiválasztás a rendelkezésre álló erőforrások alapján történik? Vannak-e a megfelelő viselkedésre vonatkozó hivatalos kritériumok?
  - Lát különbséget az azonos nagyvárosi régióban lévő városok között?
  - Ön szerint lehet-e a romák diszkriminációjáról beszélni a lakásszektorban?
  - Ön szerint az előítélet és a megkülönböztetés mögött itt a szegénység vagy az etnikai hovatartozás áll?
  - Lát valamilyen releváns mintát a megkülönböztetés mechanizmusaiban vagy folyamataiban? Röviden el tudná ezt magyarázni?
  - Tud valamilyen, a diszkrimináció ellen irányuló kísérletről vagy projektről? Az ilyen projektekhez az univerzalista jóléti intézkedésekhez tartozó pénz- és szakpolitikai eszközöket használnák, vagy kifejezetten roma csoportokat céloznának meg?
- 3 perc minden résztvevőnek a rövid beszédre.
  - 15 perc a kérdésekre és közös beszélgetésekre.

V rész – A romák kategorizálása és meghatározása.

30 perc

- **Irányadó kérdés:** Melyek a *főbb kategorizálási folyamatok* a helyi lakásszektorban (szociális lakás + ingatlanpiac). Ragaszkodjanak a saját nézőpontjukhoz mintsem semleges leírásokhoz.
- A moderátorok által a beszélgetés során bevezetendő altémák a következők:
  - Hogyan definiálják a romákat?
  - Mi változott az elmúlt években a romák társadalmi meghatározásában?
  - A támogatási kérelmeknél hogyan vizsgálják vagy "igazolják" a romák megbízhatóságát?
  - Vannak-e olyan egyesületek vagy köztisztviselők, akik szponzori szerepet és funkciót vállalnak a romák megsegítésére?
  - Tud olyan mechanizmusokra gondolni, amelyek segíthetnének javítani a romák reputációját?
  - Lát valamilyen releváns mintát a kategorizálás mechanizmusaiban és folyamatában? Hogyan tudná ezeket röviden elmagyarázni?

- Helyénvalónak tartaná, ha a romák elleni rasszizmusról beszélne? Van-e értelme ön szerint a gyanakvásról és a szegények gazdasági megbízhatóságával kapcsolatos kételyekről beszélni?
- 3 perc minden résztvevőnek a rövid beszédre.
- 15 perc a kérdésekre és közös beszélgetésekre.

Segédlet a lakáspolitikai folyamatokkal kapcsolatos információk rendszerezéséhez

- Az Ön városában/régiójában melyek a főbb lakhatási politikák a szegények számára?
- Az Ön városában/régiójában melyek a főbb lakáspolitikai eszközök a szegények számára?
- Van-e az Ön városában/régiójában valamilyen konkrét lakáspolitikai intézkedés vagy program a romák számára?
- Van-e az Ön városának/régiójának kifejezett irányelve a nyomornegyedekre és azokban élőkre vonatkozóan?
- Vannak-e az Ön városában/régiójában olyan intézkedések vagy rendszerek, amelyek segítik a szegények lakástulajdonhoz vagy bérleti joghoz jutását?
- Finanszírozza-e az Ön városa/régiója a közösségfejlesztési intézkedéseket, hogy kezelje a konfliktusokat és segítse a nagyon kiszolgáltatott roma egyének és családok integrációját a szomszédságukban?
- Kérem, ismertesse az olyan főbb programokat és projekteket, amelyek célja a hitelekhez és kölcsönökhöz való hozzáférés javítása a hivatalos bankrendszerben.
- Ki felelős az Ön városában/régiójában végrehajtott lakáspolitikai szabályozásáért? Az állam vagy egy másik intézményi szint?
- Ki felelős az Ön városában/régiójában végrehajtott lakáspolitikai finanszírozásáért? Az állam vagy egy másik intézményi szint?
- Melyek az Ön városában/régiójában a szegények lakáspolitikáját támogató fő érdekérvényesítő koalíciók?
- Az Ön városában/régiójában vannak-e olyan ösztönzők és eljárások, amelyek támogatják a lakhatási politika és az aktív munkaerő-piaci intézkedések összehangolását?
- Melyek az Ön városában/régiójában a romákkal kapcsolatos lakhatási politikát támogató fő érdekképviseleti koalíciók?
- Melyek a fő problémák a szegényeket (és különösen a romákat) érintő lakáspolitikai végrehajtásában az Ön városában/régiójában? Kérjük, röviden írja le, ha ezek leginkább a következőkkel kapcsolatosak:

- a tervezés és megvalósítás kapcsolata?
- pénzügyi problémák?
- szervezeti problémák?
- készségek?
- nem egyértelmű eljárások és iránymutatások?
- ellentétes célok?
- Vétó szereplők?
- nyílt ellenállás külső szereplők részéről?
- a belső szereplők nyílt ellenállása?
- a végrehajtási folyamat jogi struktúrájának hiánya a végrehajtó tisztviselők és a célcsoportok megfelelése érdekében?
- az érdekcsoportok és szuverének támogatásának hiánya?
- a társadalmi-gazdasági feltételek olyan változásai, amelyek jelentősen aláássák a politikai támogatást vagy a rendelkezésre álló politikai eszközök hatékonyságát?
- És melyek a fő erősségek és sikerek a szegényeket (és különösen a romákat) célzó lakáspolitikai végrehajtásában az Ön városában/régiójában?

ANALITIKAI TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
ELŐSZÓ	1
TÖMÖRÍTETT ÖSSZEFOGLALÓ	3
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	8
BEVEZETÉS ÉS MÓDSZERTAN	9
Roma Lakhatási Nyomor és Diszkrimináció	10
Módszertan	11
Tartalom	13
LAKHATÁSI KÖRÜLMÉNYEK	14
A rendkívül rossz épített környezet	16
Épületfoglalás	18
Hozzáférés magántulajdonhoz	20
Állami lakások	22
Ideiglenes szállások	23
“Cigánytelepek”	25
LAKHATÁSI DISZKRIMINÁCIÓ	27
A formális banki rendszerrel való viszony	32
Lakossági szegregáció	36

Területi megbélyegzés és diszkrimináció	39
PROJEKTEK, PROGRAMOK ÉS SZAKPOLITIKA A DISZKRIMINÁCIÓ ELLEN	
	42
A jelenlegi lakhatási politika megerősítése vagy megszüntetése közötti ellentét	44
A közsféra kapacitásai és a szegmentált asszimiláció a jólléti ellátásban	46
A romabefogadás komoly várostervezést is igényel	49
Eredményes/eredménytelen szociális munka	52
TANULSÁGOK: TERVEZETI ÉS VÉGREHAJTÁSI AJÁNLATOK LISTÁJA	
	54
Ez politika: se több, se kevesebb, mint politika.	56
A politikai eszközök sokfélesége kulcsfontosságú.	57
Időbe telik.	57
A kommunikáción és együttműködésen túl tájékoztatás és átláthatóság.	58
Előzzük meg a pénzügyi nehézségeket, ne csak büntessük azokat.	58
Tartalmas és folyamatos szociális munka.	58
Vegyük figyelembe a legalja legalját, az utolsókat az utolsók között.	59
REFERENCIÁK	
	60
MÓDSZERTANI MELLÉKLET	
	64
Félstrukturált interjúk romákkal	65
Mintavétel a romákkal készített félstrukturált interjúkhoz	65
Szabályzat a romákkal készített félstrukturált interjúkhoz	65
A romákkal készített félstrukturált interjúk témái	65
I rész – Lakhatási karrier	66
II rész – XY lakástervei a jövőre nézve	67

III rész – A diszkrimináció formái	68
IV rész – Szomszédsági integráció és helyi konfliktusok	68
V rész – Kapcsolat a hivatalos bankrendszerrel	69
Félstrukturált interjúk politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel	70
Mintavétel a politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel készített interjúkhoz	70
Szabályzat a politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel készített interjúkhoz	70
A politikai döntéshozókkal és végrehajtó köztisztviselőkkel készített interjúk témái	70
I rész – A romák lakhatási helyzetének felmérése és politikai felelősségvállalás	71
II rész – Szakpolitikai munka és megvalósítás.	71
III rész – Térbeli és kontextuális tényezők a lakhatási politikában.	72
IV rész – A diszkrimináció formái.	72
V rész – A romák kategorizálása és meghatározása.	73
Fókuszcsoportok az utcai szereplőkkel	74
A fókuszcsoport mintavétele	74
A fókuszcsoport szabályai	74
A fókuszcsoport témái	74
Bevezető a moderátoroktól	74
I rész – Az egyes résztvevők bemutatása	75
II rész – Politikai szereplők és közösség konfigurálása.	75

III rész – Pénzügyi és humán erőforrások.	70
IV rész – A diszkrimináció formái.	76
V rész – A romák kategorizálása és meghatározása.	77
Háló a lakhatási politikai folyamatokra vonatkozó információ rendszerezéséhez	79
ANALITIKAI TARTALOMJEGYZÉK	81